

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік
университетінің ғылыми журналы
Научный журнал Павлодарского государственного
университета имени С. Торайғырова

1997 ж. құрылған
Основан в 1997 г.

Ї Ì Ó
ÕÀÁÀÐØ ÛÑÛ
ÃÃÑÒÍ ÈÊ Ì ÃÓ

ГУМАНИТАРНАЯ СЕРИЯ

2 2013

Научный журнал Павлодарского государственного университета
имени С. Торайгырова

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на учет средства массовой информации
№ 4533-Ж

выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия
Республики Казахстан
31 декабря 2003 года

Кадысова Р. Ж., д.и.н., профессор (главный редактор)
Акишев А. А., д.полит.н. (зам. гл. редактора)
Калиев И. А. (отв. секретарь)

Редакционная коллегия:

Арын Р.С., д.полн., профессор;
Борбасов С.М., д.полн., профессор;
Джунусов А. М., д.полн., профессор;
Иватова Л.М., д.полн., профессор;
Нурмагамбетов А. А., д.полн., профессор;
Нурымбетова Г.Р., д.полн., профессор;
Абсаттаров Р.Б., д.филос.н., профессор;
Сабит М.С., д.филос.н., профессор;
Жиренчин К.А., д.ю.н., профессор;
Косанов Ж.К., д.ю.н., профессор;
Ахмеджанова Г.Б., д.ю.н., профессор;
Калиев И.А., к.полит.н., доцент (отв. секретарь);
Нургожина Б.В. (тех. редактор).

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели.
Мнение авторов публикаций не всегда совпадает с мнением редакции.
Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов.
Рукописи и дискеты не возвращаются.
При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник ПГУ» обязательна.

МАЗМҰНЫ

«САЯСАТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

Андренко Н. В. Мемлекеттік басқару жүйесіндегі өрт қауіпсіздігі саласы бойынша өзіндік басқару моделінің құрылымын нақтылау	9
Валитова З. Х., Есимова А. Б. Жастардың білім және кәсіби таңдауы: еуропалық зерттеу тәжірибелері	15
Мұсатаев С. Ш., Қалиев И. А. Өркениеттер диалогын дамытудағы Қазақстанның рөлі	20
Мұсатаев С. Әлемдік тәжірибедегі этносаясаттың тұжырымдамалары	26
Сағындықова Б. Е. Жастардың өмірлік стратегиясының қалыптасуы	33

«ӘЛЕУМЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

Бейсенова А. А. Әлеуметтік серіктестік азаматтық қоғамның институты ретінде	42
Кулейменов Д. К. Экономиканың өтпелі кезеңінде қазақстандық үй шаруашылықтарының білім беру және жұмыспен қамтылуы бойынша әрекеттері	47
Шеденова Н. У., Беймишева А. С. Өмір деңгейі және сапасы әлеуметтік анализ категориясы ретінде	53
Ағыбетова Р. Е., Нұрмагамбетова А. Е. Қазақстан нарығында туристік қызметті дамыту: жүзеге асырудың мәселелері мен болашағы	60
Ағымбетова Р. Е., Төреханов С. І. Қазақстан Республикасындағы туризм саласын ақпараттандыру мәселелері	68

«ҚҰҚЫҚ» СЕКЦИЯСЫ

Бистыга А., Ахмеджанова Г., Мусабекова Н. Вопрос охраны окружающей среды в европейском праве.....	76
---	----

«ТАРИХ» СЕКЦИЯСЫ

Жакишева А. А. Ұлттық мәдениетпен тәрбиені жаңғыртудағы мұражайдың рөлі.....	82
--	----

«ФИЛОСОФИЯ» СЕКЦИЯСЫ

Амангельдинова Д. Д., Бегимова Л. Н. Шәкәрім Құдайбердіұлының философиялық көзқарасы	87
--	----

Амантаева М. Ш., Ермакбаева М. С. Абайдың философиялық көзқарастары.....	91
Байтлеуова Д. М., Мейрамова А. Б. Ұлы ойшылдардың рухани жақындастығының өзара әсері (Ш. Кудайбердиев пен Л. Толстойдың қарым-қатынасының барысында)	97
Ержанов Е. А. Маркстік-лениндік идеологияның антидіни феноменнің мағынасы	102
Кебина Н. А. Өмірдің мағынасын түсіну	110
Қыдырғалиева М. Қ., Мухитов К. С., Сайлауова Ф. К. Қазақ билер философиясының негізгі сарыны	115
Халелова М. Б. Қазақ философиясының қалыптасуы тарихының ерекшеліктері.....	122
Невмержицкий С. В. Батыр, ескерткіштер, рух.....	129
Біздің авторлар	136
Авторлар үшін ереже.....	138

СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦИЯ «ПОЛИТОЛОГИЯ»

Андрюченко Н. В. Обоснование структуры модели самоуправления в системе государственного управления сферой пожарной безопасности	9
Валитова З. Х., Есимова А. Б. Образовательный и профессиональный выбор молодежи: Европейские исследовательские практики	15
Мусатаев С. Ш., Калиев И. А. Роль Казахстана в развитии диалога цивилизации	20
Мусатаев С. Формирование этнополитики в мировой практике.....	26
Сағындықова Б. Е. Формирование жизненной стратегии молодежи	33

СЕКЦИЯ «СОЦИОЛОГИЯ»

Бейсенова А. А. Социальное партнерство как институт гражданского общества	42
Кулейменов Д. К. Диспозиции казахстанских домохозяйств относительно вопросов образования и занятости в период транзита	47
Шеденова Н.У., Беймишева А.С. Уровень и качество жизни как категории социального анализ	53
Ағыбетова Р. Е., Нұрмагамбетова А. Е. Развитие Казахского рынка туристических услуг: проблемы и перспективы реализации	60
Ағыбетова Р. Е., Тореханов С. И. Проблемы информатизации в сфере туризма в Республике Казахстан.....	68

СЕКЦИЯ «ПРАВО»

Бистыга А., Ахмеджанова Г., Мусабекова Н. Вопрос охраны окружающей среды в европейском праве.....	76
---	----

СЕКЦИЯ «ИСТОРИЯ»

Жакишева А. А. Роль музеев в обновлении воспитания национальной культуры	82
--	----

СЕКЦИЯ «ФИЛОСОФИЯ»

Амангельдинова Д. Д., Бегимова Л. Н. Философская точка зрения Шакарима Кудайбердиұлы	87
--	----

Амантаева М. Ш., Еремекбаева М. С. Философские взгляды Абая.....	91
Байтлеуова Д. М., Мейрамова А. Б. Взаимовлияние творческого сотрудничества великих мыслителей (на примере Ш. Кудайбердиева и Л. Толстого).....	97
Ержанов Е. А. Феномен антирелигиозной сущности Марксистско-ленинской идеологии ..	102
Кебина Н. А. К обретению смысла жизни	110
Кыдыргалиева М. К., Мухитов К. С., Сайлауова Ф. К. Основной мотив философии казахских биев	115
Халелова М. Б. Особенности формирования истории казахской философии	122
Невмержицкий С. В. Герои, памятники, память	129
Наши авторы	136
Правила для авторов	138

CONTENT

SECTION «POLYTOLOGY»

Andrienko N. V. The bases of the structure of self-government model in the system of state administration of fire safety sphere	9
Valitova Z. Kh., Yessimova A. B. Educational and professional choice of youth: European research practices	15
Musataev S. Sh., Kaliev I. A. The role of Kazakhstan in development of the dialogue between civilizations	20
Musataev S. Sh. Formation of ethnopolitics in the global practice	26
Sagindykova B. E. Formation of life strategy of the youth	33

SECTION «SOCIOLOGY»

Beissenova A. A. Social partnership as an institution of civil society.....	42
Kuleimenov D. K. Education and employment dispositions of kazakh households in transition	47
Shedenova N., Beimisheva A. The level and quality of life as categories of social analysis	53
R.E.Agybetova, A.E.Nurmagambetova Development of local tourism market: problems and prospects of implement ..	60
R.E.Agybetova, S.I.Turekhanov Development of local tourism market: problems and prospects of implement ..	68

SECTION «LAW»

Biszytyga A., Akhmedzhanova G., Musabekova N. The issue of environmental protection in European law	76
---	----

SECTION «HISTORY»

Zhakisheva A. A. The significance of a museum in reconstruction of the national cultural upbringing.....	82
--	----

SECTION «PHILOSOPHY»

Amangeldinova D. D., Begimova L. N. Philosophical point of view of Shakarim Kudaiberdyuly	87
---	----

Amantayeva M. S., Yermekbayeva M. S. The philosophical views of Abai	91
Baitleuova D. M., Meiramova A. B. Interference of creative cooperation of great thinkers (on the example of Sh. Kudayberdiev and L. Tolstoy)	97
Yerzhanov Y. A. Antireligious essence of marxian-leninist ideology	102
Kebina N. A. To finding the meaning of the life	110
Kudrygalieva M. K., Mukhitov K. S., Sailauova F. K. The main direction of the philosophy of Kazakh biys	115
Halelova M. B. Features of formation of the history of Kazakh philosophy	122
Nevmerzhitkiy S. Heroes, monuments, memory	129
Our authors	136
Rules for authors	138

УДК 351.07/.08

Н. В. Андриенко

ОБОСНОВАНИЕ СТРУКТУРЫ МОДЕЛИ САМОУПРАВЛЕНИЯ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ СФЕРОЙ ПОЖАРНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье предложен теоретический подход к созданию модели самоуправления в системе государственного управления сферой пожарной безопасности.

Введение. Вопросы самоуправления нашли свою непосредственную реализацию в разных системах как технического, так и организационного типа. Инвариантность самоуправляемых систем в определенных границах изменений внешней или внутренней среды позволяет сохранять главные свойства системы и достигать цель. Плановость и направленность изменений в структуре самоуправляемой системы полагают факторами стойкости ее функционирования.

Важность научного поиска решения вопросов самоуправления в системах подчеркивалась известными украинскими и зарубежными исследователями этой проблематики: О. С. Анисимовым, П. К. Анохиным, Ст. Биром, Н. Винером, Д. Гибсоном, У. Р. Эшби, А. Г. Ивахненко, Е. Н. Князевой, С. П. Курдюмовым, С. П. Мосовым, В. Л. Кузнецовым, Б. З. Мильнером, М. Месаровичем, Й. А. Мюллером, В. Г. Пушкиным, Б. С. Украинцевым, В. Е. Хиценком, Д. С. Чернавским, И. И. Чернелюком, Г. П. Щедровицким и др.

Актуальность вопросов эффективного государственного управления сферой пожарной безопасности (ПБ), что обусловлено потребностью обеспечения высокого уровня пожарной безопасности в стране и минимизации последствий от пожаров и затрат на восстановление, является основанием для исследования подходов, связанных с построением модели самоуправления в системе государственного управления сферой ПБ.

Постановка задачи. Учитывая исключительную важность вопросов состояния сферы пожарной безопасности и эффективности государственного управления этой сферой, обоснуем структуру модели самоуправления в системе государственного управления сферой ПБ.

Результаты. Модель самоуправления в системе государственного управления сферой ПБ предлагается сформировать с применением совокупности следующих принципов: принципа «целенаправленного поведения», принципа «адаптации», принципа «внешней турбулентности», принципа «внутреннего сопротивления», принципа «способности к прогнозированию», принципа «единства частей в целом» и принципа «различия «положительной» и «отрицательной» организации» [1-9]. Это связано, в первую очередь, с рассмотрением субъектов и объектов государственного управления в сфере ПБ, а также с необходимостью учета их взаимосвязей.

Исходную организацию государственного управления сферой ПБ в общем виде можно описать таким образом. В процессе управления государственными органами принимаются решения u , направленные на достижение выбранной (установленной) цели в сфере ПБ. Оценка степени достижения цели осуществляется, как правило, путем сравнения нормативных (критериальных) значений показателей эффективности n_0 с полученными значениями n в результате выполнения задач z , определенных (поставленных) органами государственного управления в сфере ПБ.

Наличие расхождений $\Delta = n_0 - n$ свидетельствует о возможности возникновения со временем кризисной ситуации в сфере ПБ в связи с недостижением поставленной цели. На процесс государственного управления и состояние сферы ПБ влияют изменения условий внешней f, f' (финансово-экономические факторы, научно-технические факторы, социально-экономические факторы, природные факторы и т.п.) и внутренней g, g' (человеческие факторы, технические средства, финансовые ресурсы и т.п.) среды.

При этом следует отметить, что согласно современному опыту основным принципом управления продолжает оставаться управление «по отклонению». Такой подход не всегда дает положительный результат, а иногда – обеспечивает только фиксацию негативных фактов. Так, состояние и уровень пожарной безопасности в Украине в значительной степени обусловлены сложным социально-экономическим положением государства и недостаточными действиями, связанными с профилактической работой в направлении предотвращения пожаров и участия в деле пожарной безопасности местных органов самоуправления и общественных объединений. Несмотря на такое состояние, реагирование на пожары и их последствия происходит лишь после того, как они состоялись, вследствие чего времени, на протяжении которого можно было принять профилактические меры и не допустить пожара, уже не остается. В результате существования такой ситуации ежегодно возникает несколько тысяч пожаров на объектах хозяйственной деятельности, от которых гибнут и травмируются сотни граждан. Прямые материальные убытки от этих пожаров достигают сотни миллионов гривен, а побочные – превышают прямые почти 2-3 раза.

Принцип управления «по возмущению» почти не применяется вследствие слабой теоретической разработки вопроса методического обеспечения выявления кризисных ситуаций в сфере ПБ на ранней стадии их возможного возникновения – при выявлении симптомов возникновения кризисной ситуации. В связи с тем, что контур самоуправления в системе государственного управления сферой ПБ фактически отсутствует, то имеет место значительная зависимость качества управления от того, насколько хорошо владеют искусством управления руководители в системе государственного управления сферой ПБ. Подтверждением является современное состояние сферы пожарной безопасности в Украине.

В связи с этим, выходом из существующего положения является разработка модели самоуправления в системе государственного управления сферой ПБ с учетом приведенных выше принципов, необходимых, в первую очередь, для организации эффективного функционирования системы государственного управления сферой ПБ в изменяющихся условиях внешней и внутренней среды. Целесообразность самоуправления в системе государственного управления сферой ПБ обусловливается необходимостью обеспечения ее функциональной инвариантности при изменении состояния внешней и внутренней среды, что имеет особое значение для современных условий существования Украины. В условиях самоуправления система государственного управления сферой ПБ должна обеспечить, прежде всего, поиск компромиссов в вопросах финансирования профилактических мер и обеспечения высокого уровня пожарной безопасности населенных пунктов и территорий – одного из главных факторов, оказывающего непосредственное влияние на процесс развития государства.

Учитывая выше изложенное, перейдем к обоснованию структуры модели самоуправления в системе государственного управления сферой ПБ. Согласно принципу «целенаправленного поведения» исходные результаты относительно сферы ПБ должны анализироваться органами государственного управления с учетом величин расхождений Δ . Итак, в структуре модели самоуправления необходимо иметь анализатор – A_p , который будет определять для каждого зафиксированного процесса выполнения задач в сфере ПБ наличие расхождений Δ между нормативами (нормами) n_0 , установленными в результате принятого управленческого решения u , и контролируемыми выходами n , и оценивать их влияние на степень выполнения этих задач z . При этом должны контролироваться не только конечные результаты, но и промежуточные результаты решения задач в сфере ПБ. Потребность в установлении и контроле значений показателей эффективности, характеризующих локальные (этапные) цели, объясняется тем, что недостижение локальных (этапных) целей в итоге приведет к частичному или полному невыполнению поставленных задач в сфере ПБ. Более того, поэтапный контроль процессов решения задач в сфере ПБ обеспечит оперативность внесения необходимых изменений с использованием обратной связи.

Полученная информация из анализатора A_p должна поступать в оптимизатор V , функцией которого является формирование решений, направленных на структурную перестройку процессов решения задач в сфере ПБ с целью улучшения их поэтапных и общих выходных показателей. Реализация каждого организационного решения будет осуществляться с помощью исполнительного элемента Y , который должен определять конкретный механизм его выполнения.

Аналогично анализатору A_p в структуру модели самоуправления необходимо добавить анализатор процесса государственного управления A_{dy} . Необходимость введения такого анализатора обусловлена потребностью подготовки и принятия качественных управленческих решений, а также потребностью их реализации с позиции осуществления организующих и координирующих воздействий на все составляющие сферы ПБ в интересах обеспечения необходимого уровня пожарной безопасности в Украине.

Применение принципа «адаптации» требует учета соотношения между изменениями условий внешней f, f' (принцип «внешней турбулентности») и внутренней g, g' среды (принцип «внутреннего сопротивления») и достигаемой целью. По определению, система адаптивного управления должна обеспечивать получение текущей информации о существующем состоянии объекта, то есть идентифицировать процесс. Она должна сравнивать текущее качество работы системы с желаемым или оптимальным качеством и на основании этого принимать решение так адаптировать систему, чтобы качество ее функционирования стремилось к оптимальному, и, в конце концов, она должна осуществлять соответствующую модификацию для приведения системы к оптимуму [10]. И эти три функции должны быть присущие любой адаптивной системе управления. Итак, для реализации принципа адаптации в структуре модели самоуправления должен появиться измеритель S . Это позволит фиксировать как негативные, так и положительные для системы государственного управления изменения условий внешней и внутренней среды сферы ПБ, а также позволит устанавливать соразмерность между отклонением и реакцией на него. Принцип «адаптации» дополняет принцип «целенаправленного поведения».

Использование таких принципов, как принцип «способности к прогнозированию», принцип «единства частей в целом» и принцип «различение «положительной» и «отрицательной» организации» не требует внесения в модель самоуправления дополнительных элементов и связей, потому что они взаимозависимые с принципами «целенаправленного поведения» и «адаптации» и должны реализовываться в оптимизаторе V .

Существует еще один принцип – принцип «внешних дополнений», требующий оценки качества функционирования иерархического процесса государственного управления со стороны высших руководящих органов

государства. С этой целью необходимо ввести дополнительные контуры обратной связи.

Таким образом, модель самоуправления будет включать в себя анализаторы A_p процессов выполнения задач в сфере ПБ и анализатор A_{dy} процесса государственного управления сферой ПБ, измеритель изменений внешней и внутренней среды S , оптимизатор V и исполнительный элемент Y . Аналогичные контуры самоуправления необходимо иметь в каждой подсистеме общей системы государственного управления сферой ПБ в Украине.

При этом необходимо отметить, что в статье акцентировалось внимание только на общей структуре модели самоуправления в системе государственного управления сферой ПБ, которая самая по себе никогда не возникает, а может быть реализованной исключительно организационным путем. Содержание ж каждого элемента и каждой указанной связи требует детального рассмотрения и будет зависеть от конкретной организации, где модель самоуправления будет реализовываться.

Условием сохранения целостности самоуправления системы государственного управления сферой ПБ является обязательное поддержание прямых и обратных информационных связей ее элементов. Разрыв информационных связей элементов приведет к исчезновению процесса самоуправления и, как следствие, к потере существенных физических связей и распаду структуры модели самоуправления.

Выводы. Предложенные изменения в структуру системы государственного управления сферой ПБ направлены на повышение эффективности ее функционирования и позволят реализовать организующие и координирующие воздействия на все составляющие сферы ПБ, а также обеспечат формирование эффективной вертикали государственного управления в сфере ПБ с отрицательной обратной связью в интересах обеспечения высокого уровня пожарной безопасности в стране в условиях ее дальнейшего развития.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Эшби, У. Р. Принципы самоорганизации / У.Р. Эшби // Принципы самоорганизации; пер. с англ. – М. : Мир, 1966. – С. 314-343.
- 2 Украинцев, Б. С. Особенности самоуправляемых систем / Б. С. Украинцев. – Изд-во «Знание», 1970. – 48 с.
- 3 Пушкин, В. Г. Кибернетические принципы самоорганизации / В. Г. Пушкин. – Л. : ЛГПИ, 1974. – 182 с.
- 4 Поспелов, Г. С. Программно-целевое планирование и управление / Г. С. Поспелов, В. А. Ириков. – М. : Сов. Радио, 1976. – 440 с.
- 5 Винер, Н. Кибернетика или управление и связь в живом и машине / Н. Винер; пер. с англ. – М. : Наука, 1983. – 343 с.

6 Кузнецова, В. Л. Самоорганизация в технических системах / В.Л. Кузнецова, М.А. Раков. – К. : Наука, 1987. – 200 с.

7 Князева, Е. Н. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – СПб. : Алетей, 2002. – 414 с.

8 Хиценко, В. Е. Самоорганизация: элементы теории и социальные приложения / В. Е. Хиценко. – М. : КомКнига, 2005. – 224 с.

9 Чернавский, Д. С. Синергетика и информация. Динамическая теория информации / Д.С. Чернавский. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 304 с.

10 Gibson, J. E. Non-linear Automatic Control / J. E. Gibson. – New York : McGraw-Hill, 1962. – 246 p.

Государственная служба
чрезвычайных ситуации Украины, г. Киев.
Материал поступил в редакцию 28.06.13.

N. V. Andrienko

Мемлекеттік басқару жүйесіндегі өрт қауіпсіздігі саласы бойынша өзіндік басқару моделінің құрылымын нақтылау

Украин оқыс жағдайдағы
мемлекеттік қызметі, Киев қ.
Материал 28.06.13 редакцияға түсті

N. V. Andrienko

The bases of the structure of self-government model in the system of state administration of fire safety sphere

The Ukraine State Emergency service, Kiev.
Material received on 28.02.12.

Мақалада мемлекеттік басқару жүйесіндегі өрт қауіпсіздігі саласы бойынша өзіндік басқару моделінің теориялық жағы көрсетілген.

The article suggests theoretical approach to the development of a model of self-administration within the system of public administration of the fire safety field.

УДК 94 (574) : 340

З. Х. Валитова, А. Б. Есимова

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ВЫБОР МОЛОДЕЖИ: ЕВРОПЕЙСКИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ ПРАКТИКИ

Данная статья посвящена европейским научным исследовательским практикам изучения образовательного и профессионального выбора молодежи. Показаны особенности исследований в некоторых европейских странах.

Координирование процессом взаимодействия рынка труда и системы профессионального образования является одной из актуальных проблем современного мира. Переход от учебы к работе - важный этап в жизни каждого человека. «Успешное трудоустройство выпускников - показатель эффективности инвестиций государства и населения в образование, залог активной включенности молодежи в рынок труда, поэтому очень важно понимать ограничения и трудности, возникающие на этом этапе» [1]. Перед сообществом ученых, политиков, экспертов встает вопрос о том, как приспособить под современные рыночные условия учебные заведения и обеспечить трудоустройство молодого поколения.

Как известно, одной из серьезных угроз современной мировой стабильности является рост безработицы. Британский экономист, лауреат Нобелевской премии по экономике Кристофер Писсаридес отмечает, что «мы должны следить за тем, чтобы безработный не был безработным слишком долго, мы должны дать ему опыт работы, чтобы он не потерял ощущение причастности к рабочей силе» [2]. В качестве «профилактики» безработицы он предлагает больше учиться, глубже осваивая разные специальности, повышать свою квалификацию и после получения рабочего места.

В условиях динамизации современного рынка труда, востребован новый анализ воздействия объективных и субъективных, внешних и внутренних факторов, влияющих на образовательный и профессиональный выбор молодежи. Это обуславливает анализ теоретических и практических достижений исследований в данной области проблематики.

Среди исследований обозначенной проблематики в России особо следует отметить проекты научных институтов Национального исследовательского университета Высшей школы экономики (НИУ ВШЭ, Москва), которые отличаются крупномасштабностью и регулярностью. Новый взгляд на проблему адаптации учащихся на пороге профессиональной карьеры

представляет научный проект «Образовательные стратегии студентов российских вузов на этапе выхода на рынок труда: опыт эмпирического исследования» посвящен проблеме профессионального самоопределения студентов старших курсов на пороге карьеры [3, 222]. Исследование направлено на изучение структуры представлений студентов о целях получения высшего образования и требований к будущей работе.

В 2013 году завершено исследование международной программы оценки компетенций взрослых на территории России — PIACC (The Programme for the International Assessment for Adult Competencies), которая разработана Организацией экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). Суть программы состоит в оценке того, насколько взрослое население компетентно в ключевых вопросах (общий уровень грамотности, математические способности и навыки решения проблемных задач и ситуаций), и сравнении этих показателей с результатами исследования других стран. Студентов и выпускников вузов, в свою очередь, оценивали на предмет «профессиональной компетентности» с помощью тестирования по профессиональным предметам и вопросам социума. Результаты исследования являются важным ресурсом при выработке эффективной образовательной политики и политики занятости и трудоустройства [4].

По данным российских исследований увеличение числа молодежи с дипломом на рынке труда привело к тому, что диплом рассматривается работодателями как само собой разумеющаяся характеристика. Рынок реагирует на возрастающее предложение труда выпускников и требует опыта при приеме на работу. Образовательный сигнал воспринимается в неразрывной связи с характеристиками опыта работы. В ответ на эти изменения развивается процесс более раннего начала работы, еще во время учебы.

Наиболее известными исследованиями, направленными на анализ образовательных стратегий в странах Западной Европы являются такие проекты как «Лонгитюдное исследование молодежи в Англии» (The Longitudinal Study of Young People in England (LSYPE, Англия, 2004 г.). Здесь рассматривались стержневые проблемы, возникающие у британской молодежи в период получения образования, а также на стадии вступления на рынок труда. Изучалось их отношение к школе, к образованию и образовательные потребности [5].

Для понимания политики Великобритании в сфере высшего образования и рынка труда наиболее значимым является Leitch Review of Skills. Под руководством председателя Национальной группы занятости (National Employment Panel) лорда С.Летча в 2004 году по заказу британского правительства был подготовлен доклад Leitch Review of Skills [6]. Этот доклад нацелен на далеко идущие реформы по становлению Великобритании мировым лидером в квалификации к 2020 году. В нем

обозначены основные контуры развития британского образования до 2020 года, способствующие экономическому росту, производительности труда и социальной справедливости, изложен баланс ответственности за достижение профессиональных навыков и рассмотрены политические рамки, необходимые для ее поддержки. В докладе отмечается, что с 1945 года ведутся дебаты вокруг того, что правительство должно регулировать увеличение инвестирования работодателей в обучение. Они предлагают новый подход к партнерству. Перед правительством, работодателями и индивидами ставятся конкретные задачи. Так, правительство должно вкладывать больше средств, уделяя особое внимание наименее квалифицированным работникам; быть готовым действовать на провалы рынка. Работодатели должны увеличить инвестиции в навыки для повышения производительности. А граждане должны инвестировать дополнительные средства в развитие собственных навыков и умений.

Франция имеет разработанную систему мониторинга перехода выпускников на работу. Centre d'études et de recherches sur les qualifications (CEREQ) является центральной организацией, обеспечивающая информацией о рынке труда на всех уровнях. Отчеты данного центра являются важным источником для политики в сфере высшего образования на национальном и региональном уровне и для AERES - Национального агентства оценки для аккредитации университетских программ [7].

В рамках «Лонгитюдного исследования молодежи в Англии и Уэльсе» (The Youth Cohort Study of England and Wales, YCS, 1985-2010гг.) изучалось поведение молодых людей старше 16 лет, связанное с переходом от обязательного образования к высшему и от высшего образования к выходу на рынок труда [8]. Главной целью исследования было выявление факторов, оказывающих влияние на эти переходы.

В Германии проводится «Масштабное национальное изучение образования: профессиональная подготовка и непрерывное обучение» (National Educational Panel Study: Vocational Training and Lifelong Learning) [9]. Это крупномасштабный проект, в рамках которого по настоящее время проводится опрос 60 тысячи детей, подростков и взрослых. Данные будут собираться относительно обучения, повышения квалификации и результатов образования в течении всей жизни.

Для исследования связи между образовательной карьерой и входом на рынок труда, необходимы лонгитюдные исследования. Исследователь М.Вейс использует данные двух исследований – (West-) German Life History Study (GLHS, Max Planck Institut für Bildungsforschung 2004) и National Longitudinal Study of Youth 1979 (U.S. Department of Labor 2008) [10]. В исследовании немецких ученых опрашивались представители когорт, родившихся в 1964 и 1971 годах (обе когорты были опрошены в 1998 г., а родившиеся в 1971 году

повторно опрошены в 2004 г.). С 1994 году подобные опросы проводились 2 раза в год. М.Вейс резюмирует, что эмпирические исследования показали несхожесть моделей перехода от школы к работе в Германии и США.

Изучение европейского исследовательского опыта по вопросам образовательных стратегий, профессионального выбора дает возможность не только понять проблемы современного зарубежного образования, но и способствует использованию его позитивного опыта.

Обзор исследовательских практик показывает, что в европейских странах накоплен значительный опыт в изучении образовательных вопросов и характеризуется как обширностью рассматриваемых тем, так и лонгитюдностью и наличием межстрановых компаративистских проектов. Исследовательские проекты выполняются как государственными, так и негосударственными организациями и носят междисциплинарный характер. Наличие обширного и продолжительного исследовательского опыта свидетельствует о понимании важности образовательного и профессионального выбора молодежи в современном обществе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Бурдяк, А. Я. Трудоустройство выпускников учебных заведений в переходной экономике России [Электронный ресурс] // Новая экономическая ассоциация: [сайт]. URL: [http://www.econorus.org/onim/upload/yjgg.pdf/](http://www.econorus.org/onim/upload/yjgg.pdf) (дата обращения: 25.10.2013).

2 Нобелевская премия по экономике 2010 «За исследования рынков с моделями поиска» [Электронный ресурс] // Лауреаты Нобелевской премии: [сайт]. URL: <http://www.nobeliat.ru/laureat.php?id=842/> (дата обращения: 01.06.2013).

3 Фурсов, К. С. Образовательные стратегии студентов российских вузов на этапе выхода на рынок труда: опыт эмпирического исследования // Вопросы образования. 2006. № 2. С. 222-240.

4 Специалисты определяют компетентность взрослого населения России [Электронный ресурс] // Известия: [сайт]. URL: <http://izvestia.ru/news/534493#ixzz2AQzDdlv> (дата обращения: 10.10.2013).

5 The Longitudinal Study of Young People in England [Электронный ресурс] // Economic and Social Data Service: [сайт]. URL: <http://www.esds.ac.uk/findingData/snDescription.asp?sn=5545&key=/&flag=true/> (дата обращения: 10.09.2013).

6 Leitch Review of Skills [Электронный ресурс] // HM Treasury: [сайт]. URL: <http://www.hm-treasury.gov.uk> // (дата обращения: 27.09.2013).

7 Egbert de Weert. Perspectives on Higher Education and the labour market. Review of international policy developments. IHEM/ CHEPS Thematic report.

December 2011. [Электронный ресурс] // Universiteit Twente: [сайт]. URL: <http://www.utwente.nl> / (дата обращения: 17.08.2013).

8 The Youth Cohort Study of England and Wales, YCS, 1985-2010. [Электронный ресурс] // The National Archives: [сайт]. URL: <http://www.education.gov.uk/rsgateway/DB/SFR/s000560/index.shtml/> (дата обращения: 07.10.2013).

9 National Educational Panel Study: Vocational Training and Lifelong Learning [Электронный ресурс] // Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung: [сайт]. URL: <http://www.wzb.eu/en/research/education-work-and-life-chances/educational-panel/> (дата обращения: 30.09.2013).

10 Marita Jacob, Felix Weiss. From higher education to work patterns of labor market entry in Germany and the US // Higher Education.-2010. – Vol. 60. – Issue: 5. – P.529-542.

Карагандинский государственный университет
имени Е. А. Букетова;
Южно-Казахстанский государственный педагогический институт.
Материал поступил в редакцию 28.06.13.

З. Х. Валитова, А. Б. Есимова

Жастардың білім және кәсіби таңдауы: еуропалық зерттеу тәжірибелері

Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті;
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты.
Материал 28.06.13 редакцияға түсті

Z. Kh. Valitova, A. B. Yessimova

Educational and professional choice of youth: European research practices

E. A. Buketov Karaganda State University;
South Kazakhstan State Pedagogical Institute.
Material received on 28.06.13.

Бұл мақалада жастардың білім және кәсіби таңдауы туралы ғылыми зерттеулердің еуропалық тәжірибесі сипатталады. Кейбір еуропалық елдерде жүргізілген зерттеулердің ерекшеліктері айқындалады.

2. This article focuses on the European scientific research practices for examining the educational and professional choices of young people. The features of the studies in some European countries are revealed.

С. Ш. Мұсатаев, И. А. Қалиев

ӨРКЕНИЕТТЕР ДИАЛОГЫН ДАМЫТУДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ РӨЛІ

Мақалада өркениеттер диалогын дамытудағы Қазақстанның рөліне ерекше көңіл бөлінген.

Қазақстан Республикасының тұрақты дамуы, әлеуметтік өмірдегі, экономикадағы, саясаттағы, ғылым мен мәдениеттегі демократиялық өзгерістердің жарқын келешегі бір жағынан әлемдік дамудан ажырағысыз процесс болса, екінші жағынан мұндай жетістіктердің барлығының бағы тек бейбітшілік пен ғаламдық қауіпсіздік жағдайында ғана баянды болмақ.

Қазақстанның дамуы үшін оның халықаралық ұйымдарға қатысуы әлемдік қауымдастыққа үйлесімді кірігудің, экономикалық және саяси ықпалдасудың, ішкі әлеуметтік-экономикалық және демократиялық өзгерістердің белсенділігін арттырудың шынайы практикалық мүмкіндігі болып табылады. Осыған байланысты Қазақстанның бейбітшілік пен дамудың мәселелерін бірігіп шешуге деген бастамалары барша адамзат өркениетінің көкейіне қонымды әрі қисынды.

Қазақстанның сыртқы саяси векторлары елдің тұрақты дамуына нақты бағыттала отырып, сонымен бір мезгілде осы мәселе ауқымында өзімен көршілес орталықазиялық елдердің, ТМД мемлекеттерінің, Еуро Одақтың және жалпы әлемдік қауымдастықтың мүдделерін органикалық тұрғыда қамтитыны белгілі. Қазақстанның Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съезін өткізу туралы бастамасы, аталған іс-шараны үш жылда бір рет, қатарынан төрт мәрте ұйымдастырып, жоғары деңгейде өткізуі, дүниежүзінің ондаған діни ағымдарының көшбасшылары мен саяси қайраткерлер бас қосқан форумға Президентіміз Н. Ә. Назарбаевтың төрағалық етуінің негізінде осы өзара тиімді мүдделердің тоқайласуы жатыр.

Өркениеттер диалогы мәселесінің өзектілігі мен заманауилығы сонымен қатар мынадай факторлармен де анықталады:

Біріншіден, ғаламдану жағдайындағы рухани құндылықтар жүйесінің өзгеруі, имандылықтан гөрі пайдакүнелдікті өмірлік ұстаным ретінде қабылдау, ұлттық салт-дәстүрді батыстық үлгідегі арзан бұқаралық мәдениеттің ығыстыра бастауы, діни ұрандарды жамылған лаңкестік пен экстремистік әрекеттердің белең алуы сияқты факторлардың әсерінен халықаралық қатынастардың саяси жүйесі мен

ондағы діннің рөлі туралы қалыптасқан дәстүрлі ұстанымдарды қайта қарау қажеттілігі туындады.

Әсіресе, соңғы жылдары діни фактор әлемдік саясат жүйесінің ажырағысыз құрамдас бөліктерінің біріне айналды, халықаралық қатынастардың міндетті қатысушысы ретінде танылды. Тарих тұңғығына көз жіберсек те, дін әрқашан адамдардың жеке наным-сеніміне ғана емес, бүкіл қоғамдағы, адамзат тарихындағы саяси процестердің динамикасына ықпалын тигізіп отырған. Тіптен, қайта өрлеу дәуіріне дейін дін саяси-басқарушылық механизм және идеологиялық қызметінде танылған.

Астанада өткен Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съездері адамзаттың жарқын болашағы жолындағы, жер шарындағы тұрақтылық пен қауіпсіздіктің сенімді механизмдерін қалыптастырудағы әлемдік қауымдастықтың субъектісі ретінде маңызды рөл атқарып келеді. Бүгінгі күні әлемнің барлық елдерінде съезде қабылданған декларациялар, ұсынылған идеялар басшылыққа алынады. Съезге қатысқан діни лидерлер біріккен бағдарламалар мен бастамаларды жүзеге асыру жолымен көптеген мемлекеттердің үкіметтеріне тұрақты экономикалық және әлеуметтік-саяси дамуға қажетті жағдайлар жасауға шынайы көмек көрсетіп отыр. Жас дамушы мемлекеттердің алдынан шығып отырған қиындықтар ғаламдық сипатқа ие. Оларды шешуде әлемдік және дәстүрлі діндердің де айтарлықтай рөлі бар, адамзатқа ортақ проблемаларды бірліктегі көптүрлілік және өзара түсіністік қағидаларын қолдана отырып, әлемдік қауымдастық жұмыла іс-әрекет етуі арқылы ғана шешуге болады.

Осындай жағдайға байланысты Президент Н. Ә. Назарбаев “Қазақстан-2030” Стратегиялық бағдарламасында сыртқы алпауыт күштер біздің болашағымызды анықтауда сөзсіз маңызды рөл атқаратын, күннен күнге дамып келе жатқан жаһандану мен тереңдеп бара жатқан өзара тәуелділік кезеңінде өмір сүріп отырғанымызды атап көрсеткен болатын [1].

Екіншіден, қазіргі заманғы халықаралық қатынастар саясатындағы маңызды проблемалардың бірі ғаламдық қауіпсіздік проблемасы болып табылады. Егер де “қырғи-қабақ” соғыс жылдарында қауіпсіздік ең алдымен әскери күшті білдіретін болса, блоктық жүйе ыдыраған соң халықаралық қатынастардағы қауіпсіздік проблемасы ешқандай да азайған жоқ, кейде тіпті дами келе аймақтық соғыстарға оп-оңай ұласып кететін әлеуметтік-этникалық және діни жанжалдар деңгейіне дейін өтіп кетіп отырды. Мұндай геосаяси жағдайда ғаламдық және аймақтық қауіпсіздік ұйымдарының рөлі бірнеше мәрте артып кетеді. Жанжалдардың алдын алу мен шешудегі, дағдарыстарды реттеудегі әлемдік тәжірибені, оның ішінде Қазақстан бастамашы болған Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съезінің саяси маңызын бағаламау мүмкін емес. Әрине, ғаламдық қауіпсіздік сонымен қатар қоршаған ортаның тозуы, халықаралық терроризм, ядролық қару мен

наркотиктерді заңсыз сату, заңсыз миграция сияқты ғаламдық сипаттағы проблемалармен де байланысты.

Үшіншіден, мәселенің өзектілігі мынадан көрінеді: Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съезінің саяси маңызы адамдар арасындағы толеранттылықты, өзара көмек пен түсіністік сияқты құндылықтарды дамытып, нәсілшілдік (ксенофобия), ұлтшылдық, діни дұрдараздық сияқты кесапаттарға жол бермей, бүкіл әлемдегі бейбіт өмір сүрудің негізіне айналды. Съездің мұндай игі сабақтары полиэтникалық және поликонфессионалды Қазақстан үшін де аса маңызды. Осындай мәселелерді ескере келе, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев “Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері” атты Жолдауында: “еліміз ұлттық мүдделерді қамтамасыз етуге, елдің халықаралық беделін арттырып, ұлттық, өңірлік және жаһандық қауіпсіздікті нығайтуға бағытталған белсенді, прагматикалық және теңдестірілген сыртқы саясат жүргізетін болады” деп атап көрсетті [2].

Төртіншіден, Қазақстанның көп векторлы сыртқы саясатын ұстануы мен Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съезін үш рет өткізуі еліміздің бейбіт диалогқа ашық екенін дәлелдеп, тақырыптың өзектілігі тағы бір қырынан көрінеді. Биыл жаңадан әзірленген “Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарында” бұл туралы: “Қазақстанның саясаты Шығыс пен Батыстың, Солтүстік пен Оңтүстіктің, ислам және христиан әлемдерімен көпір ретіндегі өз рөлін нығайтуға бағытталған өркениетаралық және конфессияаралық диалогты нығайту бойынша күш-жігерін жалғастыратын болады. Төзімділіктің қазақстандық үлгісі халықаралық аренада кеңінен танылатын болады және басқа да елдердің тәжірибесінде қолданылатын болады” – деп тұжырымдалған [3].

Бесіншіден, Қазақстан Республикасының 2010 жылы ЕҚЫҰ-ға төраға ретінде сайлануы еліміздің халықаралық дәрежеде танылуы мен жаңа сапалық деңгейге көтерілуінің дәлелі. Астанада 2010 жылдың 1-2 желтоқсан күндері бұрын-соңды Қазақстан тарихында, тіпті посткеңестік кеңістік елдерінің бірінде болмаған елеулі оқиға өтті. Ол ЕҚЫҰ-ға қатысушы мемлекеттердің көшбасшыларының Астана саммитінде бас қосуы. Тек ЕҚЫҰ мүше-мемлекеттерінің ғана емес, сондай-ақ әлем елдерінің Қазақстанда өткен тарихи оқиғаға қызығушылығы, ЕҚЫҰ саммитінің Астанада өтуі халықаралық аренадағы қазақ елінің саяси рөлі мен беделінің артқандығының белгісі деп санауға болады.

Алтыншыдан, 2011 жылы Қазақстан Республикасы Ислам конференциясы ұйымына төрағалық ету құрметіне ие болды. Мұндай жоғары құрметке ие болуға Елбасымыздың бастамасымен өткен Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съезінің де өзіндік ықпалы болғаны сөзсіз.

Төк етерін айтар болсақ жоғарыда баяндалған Қазақстан мен Елбасымыз Н. Ә. Назарбаевтың бастамашылығымен атқарылған іс-шаралардың

барлығы жалпы адамзат игілігі үшін, ғаламдық қауіпсіздік пен бейбітшілікті қамтамасыз ету, өркениеттер диалогын дамыту үшін жүзеге асуда.

Қазіргі таңда халықаралық ұйымдардың ықпалы төмендеп кетті. Керек десеніз, бұл тізімді БҰҰ-дан бастауға болады. Мәселен, бір елдің келесі бір елге соғыс ашуы үшін БҰҰ-ның Бас Ассамблеясы мен Қауіпсіздік кеңесінің рұқсатын алуы керек. Ал, Ауғанстан мен Ирактағы соғыстар БҰҰ-ның шешімінен тыс жүріп жатқанын бәріміз білеміз. Халықаралық ұйымдардың әлсіреуі жалғыз – Ислам конференциясы ұйымының басындағы жағдай емес. ЕҚЫҰ өзінің басты үш ұстанымы – қауіпсіздік, гуманитарлық, экономикалық бағыттарының басын тең ұстап отырған жоқ. Бүгінде ұйымның гуманитарлық, адам құқығын сақтау мәселелері алдыға шығып кеткені жасырын емес. Осындай қиын кезеңде Қазақстан секілді жас мемлекеттер өздерінің мүддесі сай келетін ұйымдарға мүше болуы керек. Қазақстан Ислам конференциясы ұйымына төраға болып, Таяу Шығыс мәселесін шешіп тастайды десек, артық айтқандық болар еді. Өз кезегінде Қазақстан өзінің дінаралық келісім іс-тәжірибесін алға тарта отырып, арағайындық жасап, түйінді мәселені шешуге ықпал ететін болады.

ИКҰ-ға төрағалық ету - ұлттық дипломатия үшін тағы да бір шыңдалу, еліміздің мерейін еселеу, ынтымақтастықтың жаңа көкжиектерін ашу, мемлекетіміздің әлем қауымдастығындағы беделін нығайта түсуге жол ашты. Бұл іс-шара республиканың мұсылман қауымдастығындағы жағымды имиджін қалыптастырып, қарым-қатынастардың екіжақты және көпжақты форматтарын одан әрі нығайтудың маңызды алғышарты болып табылады. Ислам ауызбіршілігінің қағидатын ескеретін болсақ, Қазақстанның бұл Ұйымға мүшелігі еліміздің сыртқы саяси бастамаларын жүзеге асыруға зор көмек келтірді. Бұл жерде Қазақстан Президенті Н.Назарбаевтың АӨСШК шақырылымы бойынша бастамасын одан әрі жүзеге асыруда ИКҰ қолдауының маңызы зор. ИКҰ шаралары қатарында Елбасының Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съезін шақыру бастамасы да қолдау тапты. Біздің ел халықаралық қатынастар күн тәртібіне ХХІ ғасырдағы Еуразия кеңістігіндегі күш-жігерлеріне тың мазмұн әкеле білді. Қазақстанның ЕҚЫҰ төрағалығына сайлануы — демократиялық құрылыс жолындағы жаңа қадам болса, ИКҰ төрағалық ету араб әлемімен ынтымақтастықты нығайтуға, мұсылмандық құндылықтарды дамытуға, қоғамымызда имандылық пен рухани байлықтың артуына ықпал етеді деген сеніміміз мол. Биыл тәуелсіз Қазақстанның сыртқы саяси векторындағы басымдық мұсылман әлеміне қарай ойысады. ИКҰ төрағалық ету Батыс пен Шығыс өркениетін, халықтар мен діндерді, тіл мен ділді диалогқа шақырудың белгісіне айналып отыр.

Сыртқы саяси ведомстволардағы нақты еңбегіміз, Қазақстан Президенті Н. Ә. Назарбаевтың халықаралық деңгейдегі беделі және Қазақстанның адам құқықтары мен демократияны дамытудағы табыстары осындай асуды

бағындыруға жағдай туғызды. Көптеген сарапшылардың Қазақстан төрағалық ету деңгейіне әлі көтерілген жоқ, құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам дамуындағы жетістіктері жеткіліксіз деген пікірлерінің асығыс екендігі айқын көрінді. Яғни, бүгінде мемлекеттік бағыт, ел басшысының саяси жолы, «Нұр Отан» партиясының жігері стратегиялық жағынан дұрыс екені айшықтала түсті.

Аймақтың геосаяси көшбасшысы ретіндегі еліміздің рөлі, дамып келе жатқан азаматтық қоғам мен демократиялық институттар қазіргі таңда көрші елдерді осы бағытта дамыту үшін флагман бола алады. Бүгінде Қазақстан демократияның стандартты мемлекеттері қатарына енді. Бұл - ұлттық-діни тұрғыдағы жанжалдарды оң шешетін, мемлекеттің толеранттылық саясаты, сот-құқықтық реформа, қалыптастырылған құқық қорғау құрылымдары. Мұның бәрі Қазақстанның жасампаз, еуропалық демократияның дәстүрлерін қалыптастыра отырып, өз мемлекеттік-құқықтық жүйесін түзудегі тәжірибесі де болып табылады.

Еліміздің қазіргі уақытқа дейін жүріп өткен жолы және саяси әрі тарихи сахнада қол жеткізіп отырған жетістіктері, Президент Н. Ә. Назарбаевтың сөйлеген әрбір сөзі Қазақстандағы діни-этикалық татулықтың көрінісі болып табылады. Тәуелсіздікке қол жеткізгелі бері Қазақстанда діни-этикалық ағартушылық саласында сарабал мемлекеттік саясат жүргізіліп келеді.

Біріншіден, ар-ождан және діни сенім бостандығы заңдық және институттық тұрғыдан қамтамасыз етілуде;

Екіншіден, мемлекеттің конфессиялардың өз қызметтерін жүзеге асыру үшін тең және қолайлы жағдай жасау жөніндегі міндеттілігін басшылыққа алуда;

Үшіншіден, Қазақстандағы конфессияаралық диалогты ынталандырып отыру мемлекеттік саясаттың маңызды бағыты болып табылады.

Елбасының сөзімен түйіндейтін болсақ «Қазақстанның діни конфессиялардың бір-біріне деген өзара сыйластығы олардың маңызды ерекшелігі болып табылады. Қазақ жерінен барлық әлемдік діндер жүріп өтті, дегенмен бұл жерде ешқашан фанатизм мен төзімсіздік болған емес. Көпұлтты және көпконфессиялы Қазақстан халқына қашанда айрықша толеранттылық, өзара сыйластық пен өзара жәрдемдесудің айрықша рухы тән еді. Бұл рухани дәстүр бүгінгі күні де сақталған» [4]. Қазақстан жерінде ұрпақтарымыздың ұрпақтары заманында да Тұңғыш Президенттің салмақты сөздері өзекті болады деп сенгіміз келеді.

Қорыта айтқанда, Қазақстандағы діни-этикалық ағартушылық тәуелсіздікпен бірге дамып, өткен күнмен салыстырғанда мәдениетті де өркениетті мәнге ие болып, әрбір әлемдік және дәстүрлі діндердің құндылықтарын қазақстандықтардың бойына сіңіруге бағытталғандығын аңғаруға болады.

Бүгінгі адамзат өркениетінің даму кезеңіндегі басты ерекшелік - оның диалогқа ашықтығы. Мәселе өркениеттердің диалогы, Шығыс пен Батыстың арасындағы диалог, мәдениеттер арасындағы өзара түсіністік қарым-қатынас жайлы болып отыр. Ал өркениеттер диалогына шақырушы мемлекет дамыған

өркениеттің және бай мәдениеттің иесі болып табылады. Ондай бейбітшілік сүйгіш ел адамдар арасындағы қатынастарды күшке немесе зорлық-зомбылыққа емес, саналы түсіністік пен диалогқа негізделетінін барша адамзатқа, әлемдік қауымдастыққа мүше барлық елдерге түсіндіруге тырысады. Осындай бірегей елге тәуелсіз Қазақстан Республикасы жатады. Өйткені өркениеттер диалогы - мемлекеттер мен халықтардың теңдігін білдіреді. Дін әлемі мен өнер әлемі - бұл бүкіл адамзатқа тиесілі рухани құндылықтар.

Ғасырлар бойына Шығыс өркениеті адамның мәнінің “шығыстық қырын” ашуға, Батыс болса “батыстық қырына” мән беріп келді. Алайда, іс жүзінде әрбір адам Шығыстың жаны мен Батыс санасының түйіскен нүктесі сияқты. Өркениеттер адамзаттың өзекті мәселелеріне жауап беріп, үнемі өзгерістегі адам қажеттіліктерін қаншалықты қамтамасыз етсе ғана өміршең болмақ. Өркениеттер диалогы идеясы әлемдік тәртіптегі қарым-қатынастардың басты факторы ретінде осы мәселені естен шығармауы керек. Өркениеттер диалогын орнатудың бірден-бір жолы - өзара әрекеттесу. Яғни, өркениеттер мен мәдениеттер олардың өкілдері арасындағы үнқатысу арқылы жүзеге асады. Өркениеттер диалогы қазіргі әлемдегі бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтаудың бірден-бір мүмкін және қажетті тетігі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Назарбаев Н. Ә. Қазақстан - 2030. Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы. – Алматы : Білім, 1998. -256 б. - Б. 35-36.

2 “Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері”. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың ел халқына арнаған Жолдауы // Экономика. № 5(125) 4-10 ақпан 2010 жыл. -Б. 4.

3 Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары // Ана тілі. 2010 жылғы 12-19 ақпан.

4 ҚР Президенті Н.Назарбаевтың Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлері І съезінің жабылу салтанатында сөйлеген сөзі // Егемен Қазақстан. 2003 жыл 25 қыркүйек. – 1 б.

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ.;

С. Торайғыров атындағы

Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.

Материал 28.02.13 редакцияға түсті

С. Ш. Мусатаев, И. А. Калиев

Роль Казахстана в развитии диалога цивилизации

КазНУ имени аль-Фараби, г. Алматы;

Павлодарский государственный университет

имени С. Торайгырова, г. Павлодар
Материал поступил в редакцию 28.02.13.

S. Sh. Musataev, I. A. Kaliev

The role of Kazakhstan in development of the dialogue between civilizations

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty;
Pavlodar State University named after S. Toraigyrov, Pavlodar.
Material received on 28.02.12.

В статье развитии диалога цивилизации в роль Казахстана придавалось особое значение.

In the article consideration was given to the role of Kazakhstan in development of the dialogue between civilizations.

ӘОЖ 98.365.12

С. Мұсатаев

ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕДЕГІ ЭТНОСАЯСАТТЫҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛАРЫ

Берілген мақалада әлемдік тәжірибедегі этносаясаттың тұжырымдамалары қарастырылған.

Құрамында көп түрлі этноәлеуметтік топтар кездесетін әр бір мемлекет үшін этносаясаттың маңызы зор. Ал мұндай, яғни, құрамында байырғы ұлтпен қатар түрлі ұлттық топтар мен этникалық азшылықтар мекендемейтін, халқы бір тілде сөйлеп, бір ортақ дінге сыйынатын, бір текті рухани-мәдени құндылықтарға негізделген әдет-ғұрыптар мен дәстүрлерді ұстанатын, түрлі әлеуметтік қабаттар мен топтарға жіктелмейтін мемлекет әлемде жоқтың қасы.

Бұл құбылыс бүкіл әлемдік мәнге ие болғандықтан, олардың арасынан құрамында байырғы қазақ ұлтымен бірге кіріккен басқа ұлт өкілдері кездесетін Қазақстан Республикасын да көруімізге болады. Сондықтан да, қоғамымыздың демократизациялануы мен реформалануының ағымдағы және келешектегі міндеттерінің табысты шешілуі қазақстандық барша халықтың өз мүдделерін ортақ мақсатқа түйістіріп, бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығаруына тікелей байланысты. Бұдан мәселенің өзектілігі мен маңыздылығы тағы бір қырынан көрінсе, демократиялық принциптерге

негізделген, адам құқығын, байырғы ұлтпен қатар этникалық топтардың және олардан құралған түрлі әлеуметтік қабаттардың мүдделерін есепке алатын мемлекеттік этносаясаттың ғылыми концепциясын қалыптастырып, дамыту мәселенің жауаптылығын арттыра түспек.

Мұндай концепцияның басты мақсаты – республиканың бастан өткеріп отырған әлеуметтік-экономикалық және саяси жаңалануына азаматтық қоғам мен ұлтаралық келісімді қамтамасыз ету арқылы өзіндік үлес қосып, осы игілікті іске барша қазақстандық халықтарды жұмылдыру болмақ. Бұл тұрғыда ұлтаралық қатынастар мен қоғамды реттеудің Батыстық және Американдық үлгілері, Азиядағы дамыған және дамушы көп ұлтты мемлекеттердің тәжірибесі көп нәрсеге үйретері анық. Сондай-ақ ТМД елдерінің өткеніне сын көзбен, ал болашағына болжау жасай отырып, мүмкін және ықтимал кемшіліктер мен қауіптерден арылуымызға болады.

Әлемдік тәжірибенің бұл тұрғыда берері көп болғанымен, сыртқы үлгілерді көз жұмып көшіріп алу сайып келгенде мемлекеттік ішкі айшықтарымызбен үйлеспей, ауыр зардаптарға ұрындырары сөзсіз. Сондықтан да, сыртқы әлемдегі үлгілер мен берілетін ақыл-кеңестерге құрметпен қарай отырып, Президентіміз Н.Ә. Назарбаев: “...ұлттық-мемлекеттік ерекшеліктерімізді, саяси тарихымызды, мәдениетімізді, посткеңестік стереотиптерімізді, этникалық дәстүрлер мен көптеген басқа да, қысқаша айтсам, өркениеттік-мәдени айшықтарымызды ескере отырып, стратегиялық дамуымызды өз күшімізбен анықтауға тиіспіз”, – деуі әбден түсінікті /1/.

Сәйкесінше, этносаясаттың концепциясын жасаудағы әлемдік тәжірибеге сүйену де Қазақстандық хал-ахуалға сай еленіп-екшелгені абзал.

Адамзаттың демократизациялану мен ықпалдасудың даңғыл жолына түскен қазіргі сәтінде мемлекеттік этносаясат мәселесі де әмбебап мәнге ие болып отыр. Бұл бұрын да өзекті мәселе болатын, жоғарыда қарастырғанымыздай, оның өзіндік алғышарттары болды. Өткен тарихқа және бүгінгі әлемдегі тәжірибеге зер салсақ, ұлт және этникааралық қатынастарды үйлестіре отырып, бір мемлекет құрамында ынтымақтастырудың түрлі тұжырымдары (концепциялары) жасалған. Зерттеуші К.Е. Көшербаев әлемдік тәжірибедегі мұндай тұжырымдарды төмендегідей жіктейді:

- Ұлттық-мәдени автономия;
- Азаматтардың ұлттық-мәдени бірлестігі;
- Ұлттық-территориялық автономия;
- Консоциналды демократия;

“Балқытатын” немесе “қайнаған қазан” тұжырымдары [2].

Бұл тұжырымдардың негізгі мән-мағыналары мынадай: ұлттық-мәдени автономия тұжырымы мемлекет халқының этномәдени ортақтығын құраушы этникалық азшылықтардың құқықтарын

қорғау мақсатында туындады. Яғни, ұлттық-мәдени автономияның территориялықтан тыс сипаты (экстерриториальный характер) ұлттық бірліктердің тіршілік ету кеңістігі шекарасын айқындаудағы қайшылықтан туындайтын этникааралық жанжалдардан аулақ болуына септігін тигізеді. Тұжырымның бұл тұсы құрамында этникалық топтар шашыраңқы (дисперсный) мекендейтін көпұлтты мемлекетке тән. Негізгі мәнісі – этникалық мәселені саяси сипатынан айыру, этникалық процесстерді басқарудың шектен тыс орталықтандырылған түрінен азаматтық қоғамға, өзін-өзі басқаруға өту.

Ұлттық-мәдени автономия мен азаматтардың ұлттық-мәдени бірлестігі тұжырымдары ұқсас, олардың ең басты айырмашылығы - өзектерінде жатқан идеологияларының жекелеген өзгешеліктерінде. Ұлттық-мәдени автономия идеологиясының негізінде біріншіден, ұлттық азшылықтардың құқығын қорғау қажеттігін мойындау; екіншіден, мемлекет саясатының мақсатында тек азшылықтардың топтық құқықтарын қамтамасыз етіп қоймай, олардың тілі мен мәдениетін қолдауды, мемлекеттік басқару органдары мен жүйелеріне олардың қамтылуы, салық төлеуді қамтамасыз ету болса, азаматтардың ұлттық-мәдени бірлестігінің идеологиясы біріншіден, этносаясатта мемлекеттің мәжбүр етушілігі мен салық салынуынан босату; екіншіден, этникалық ахуалды реттеуде топтық деңгейден индивидуалдық деңгейге өту. Бұл екі тұжырымның алғашқысындағы жекелеген принциптерді посттоталитарлы қоғамдарда басшылыққа алуға болады.

Кеңестік мемлекеттілік кезеңіндегі этно-территориялық автономия моделі өзіндік ерекшеліктерге ие болатын. Бастапқыда Кеңестер Одағы ұлтаралық қатынастарды үйлестіруде “Кеңестер билігі Ресейді қоныстанушы барлық ұлттарға өзінің мемлекеттік құрылысын өзі анықтауға толық құқық қамтамасыз етеді”, – деген лениндік принципті ұстанды.

Кейбір зерттеушілер анықтағандай, “марксизмнің Ресейде тез таралуының сыры – ол өзін интернационалды қозғалыс дей тұра, іс жүзінде бағдарламасына этникалық ұлтшылдық доктринасын енгізуінде. Бұл доктринаның негізгі екі қағидасы көп этносты елде өзіне деген кереметтей тартылыс күшін туғызды. Біріншісі – өз территориясы, экономикалық байланыстардың ортақтығы, ортақ тіл мен айрықша әлеуметтік-психологиялық ділі (менталитеті) болуы сияқты міндетті түрдегі белгілердің жиынтығына ие этникалық топтарды мемлекет халқының (Кеңестік нацияның) негізі деп мойындау; екіншісі – ұлттың өмір сүруі мен дамуын “байырғы, негізгі ұлт өкілдері” ретінде “байырғы емес кіріккен” басқа ұлттармен қатар өз мемлекеттілігі аясында жүзеге асыруын мойындау” [3].

Өкінішке орай, жария етілген өз құқықтарын жүзеге асыруға ұмтылған түрлі ұлттардың элиталары большевиктер тарапынан қатты қарсылыққа ұшыраған болатын. Олардың қатарында Ә. Бөкейханов,

А. Байтұрсынов, М. Дулатов, М. Сералин, М. Тынышбаев сынды Алаштың да көптеген асыл азаматтары болды. Зерттеуші М. Қойгелдиев дұрыс көрсеткендей, Ә. Бөкейханов сол кездің өзіндегі Қазақстанның көп ұлтты өлке болғандығын автономия құруда мықтап ескеретін және байыппен есептесуге тура келетін фактор екендігін жақсы түсінді. 1917 жылғы 21-26 шілдеде Орынбор қаласында өткен бүкілқазақтық съезде А. Байтұрсынов пен М. Дулатов “Автономиялы тәуелсіз қазақ мемлекетін құру” идеясын ұсынса, Ә. Бөкейханов “демократиялық, федеративтік және парламенттік Ресей республикасының құрамындағы қазақтың ұлттық-территориялық автономиясы” болуын ұсынып, соңғы ұсыныс көпшілік қолдауына ие болған еді. Большевиктер партиясы мен Кеңес үкіметі ұлттық-мемлекеттік құрылыс мәселесін шешудің негізіне таптық жіктелу принциптерін алса, Алаш көсемдері бұған керісінше ұлттық бірлік саясатын таңдап алды. Сондықтан да олар қазақ халқын ұлттық тұтастық пен бірлікке шақырумен болды. Қазан төңкерісі қарсаңында большевиктер атынан “Ұлттардың өзін-өзі билеу құқығын” уағыздап келген Лениннің пролетариат диктатурасы орнаған соң бұрынғы айтқанынан бас тартып, оны “Еңбекшілердің өзін-өзі билеуі” ұранымен алмастырғаны, басқа сөзбен айтқанда ұлттық-мемлекеттік құрылыста таптық принципті бірінші кезекке қойғандығының көрінісі болды.

Осылайша Кеңес үкіметі қазақ халқының ұзақ жылдарға созылған ұлт-азаттық күресінің нәтежесінде дүниеге келген Алаш автономиясы мен Алашорда үкіметін іс жүзінде мойындамады, сол сияқты Орта Азияның жергілікті халықтарының заңды мемлекеті болған, 1917 жылы желтоқсанның 10-шы жұлдызында Қоқан қаласында өткен IV жалпымұсылмандық құрылтайда жарияланған Түркістан (Қоқан) автономиясын 1918 жылдың ақпанында қарулы күш жұмсап талқандады.

Одан кейінгі Кеңестік дәуірдің ұлт саясатын қысқаша былай бейнелеуге болады: Сталиннің ұлтқа берген анықтамасына сәйкес, барлық этностар “матрешка” тәріздес қатаң иерархиялық жүйемен жіктелді. Яғни, ірі ұлттар - Одақтас республикаларға, кішірек ұлттар – автономиялық республикаларға, ұсақ ұлттар – автономиялық округтер мен аймақтарға, ал ұлыстар мен жекелеген этникалық шағын топтар тіптен ескерусіз қалып, алдыңғыларға шашырай қосылды. Осылайша әлемде тұңғыш рет федерация ұлттық-территориялық принцип бойынша құралып, кейінірек бұл үлгі Қытайда, Чехословакия мен Югославия және т.б. елдерде қолданылды.

Федерацияның мұндай түрі күшті орталық билікке негізделген тоталитарлы және авторитарлы жүйелерде ғана өміршең екендігіне кешегі күйреген КСРО, ыдыраған Чехословакия мен Югославия дәлел. Мемлекеттің әлсіреуі ондай федерацияның құрамдас бөліктерінің жеке этнотерриторияларға жіктелуіне апарып соғады.

Сонымен қатар, Кеңестік жүйеге рухани тірек болған “кеңестік патриотизм”, “социалистік өмір салты”, “адамдардың жаңа қауымдастығы – кеңес халқы”, “кеңес халқының мызғымас достығы”, “КСРО – бейбітшілік тірегі” сияқты ұранды идеялар өзінің дәйексіздігін, ұлттық рухани даму мен өркениетке жаттығын көрсетті. Өйткені, олардың астарында ұлттар мен ұлыстардың дамуына тұсау болған, рухани дағдарысқа апарып соғушы идеялар мен тұжырымдар тұнып тұрды. Бұлар негізінен “пролетарлық национализм”, “социалистік интернационализм” идеялары, барлық ұлттар мен ұлыстардың жұмысшы табын біріктіру идеологиясының туына айналған “Барлық елдердің пролетарлары бірігіңдер!” ұраны ұлттық табиғат пен ерекшеліктерді тіптен таптап, жаныштауға бағытталды.

Бірақ солай дей тұра, қазақ халқының 1917-ші жылдан бергі тарихын да жоққа шығаруға болмайды. Басқасын айтпағанның өзінде, өткен ғасырларда қайтадан үш тарапқа күштеп бөлініп, ұлттық, территориялық тұтастықтан айырылып қалған еліміз бен жеріміздің республика болып құрылуы, аумағы қалпына келтіріліп, шекарасының ресми түрде бекітілуі Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында-ақ жүзеге асқанын, мұның өзі қазіргі тәуелсіз мемлекетімізді заңдастыруда бірден-бір негіз болғанын ескермей кету әбестік болар еді.

Дау жоқ, бұрынғы Кеңес үкіметі мен Коммунистік партия ұстанған барлық идеялар мен тұжырымдарды лақтырып тастау мүмкін емес. Себебі: Кеңес үкіметі жағдайында полиэтникалық мемлекетке қатысты ұғымдар мен идеялар да күн тәртібіне қойылған. Мәселе олардың нақты өмірде ескерілмей қалуында. Олар мыналар: халықтардың ынтымағы, теңдігі, достығы, интернационалдық позиция, Отанға деген сүйіспеншілік, патриотизм, ұлттық тілдер теңдігі, ұлттық мәдениетті дамыту сияқты мәселелер қандай тарихи кезеңде де мәні мен мазмұнын жоғалтпайтын құндылықтар. Тәуелсіз Қазақстанның ұлт саясатында мұндай қағидалардың мән-мағынасы демократиялық үлгіде жаңарып, күн тәртібіне қойылуда. Сөз бен істің бірлігі ғана ұлт саясатын пәрменді етіп, ол ұлттық тұрақтылық пен түсінушілікке жеткізіп, одан халықтар достығы туындары анық.

Ұлт саясатына қатысты келесі тұжырым XX ғасырдың 60-70 жылдары Батыстық саяси ғылымда белең алған “көп ұлтты мемлекеттегі демократияның болу мүмкіндігі” туралы пікірталаста басқалардан оқ бойы озып шыққан Аренд Лейпхарттың (A. Lijphart) консоциалды демократия теориясы болды. Оның пікірінше, әлеуметтік келісім (консоциальный) демократиясының принциптерін қолдану этникааралық жанжалдарды реттеудің тиімді тетігі ретінде қызмет атқара алады. Консоциалды демократия мажоритарлы демократияда билікке араласуы қиын топтарға жеңілдік жасаудың арнайы процедурасын ұсынады. А. Лейпхарт бойынша олар төртеу:

- қоғамның негізі сегменттерінің мүддесін көздеуші партиялар қатысатын коалициялық үкімет;
- шешуші орындарға тағайындарда және ресурстарды бөлуде түрлі топтардың өкілдері теңдей ескерілуі;
- әр топтың ішкі мәселелерін шешуде барынша өзіндігі (максимальная автономность) болуы;
- маңызды шешімдер қабылдауда өзара тыйым (вето) құқығы мен кәсіптік көпшілік болуы [4].

Ол осы көрсетілген модельдер бір-бірінен анық, шегі ашылып бөлінген жағдайда, және оның әрқайсының саяси ұйымы болса ғана, іске жарамды деп есептейді. Алайда, консоциалды демократия теке-тіреске түсуші топтардың бәріне ортақ мықты бір құндылықтары болмаса, қарама-қайшылықтың терендеп, мемлекеттің талқандалуына әкелмек.

Сондай-ақ, әлемдік тәжірибеден ұлттаралық мәселелерді шешудің АҚШ-тық үлгісіндегі “балқытытын” немесе “қайнаған қазан” тұжырымы менмұндалап ерекше көзге түседі. Саяси өмірде “қайнаған қазан” ұғымы XIX ғасырдың орта шенінен бастап қолданыла бастады.

“Қайнаған қазан” тұжырымының мәні – эмигранттарды американдық өмір салтына сай бейімдеп, ассимиляциялау болды. Оның идеологиялық негізі – ұлтты азаматтық деп түсіну, немесе, ұлттар – отандастар (француздық моделге сай). Сәйкесінше, АҚШ-та этникалық топтарға арнайы территориялар бөлу мәселесі ешқашан көтерілген емес. Бірақ бұл тұжырымды сол күйінде Қазақстан қоғамына ендіруге жарамайды. АҚШ-қа қарағанда, Қазақстанның ұлттық құрамы тіптен өзгеше қалыптасқан. Оған алдыңғы тарауда тоқталып өттік. Сол үшін бізге басқа ұлттарды ассимиляциялау, қазақы өмір үрдісіне бейімдеу мақсат емес. Бірақ бұл тұжырымнан азаматтық қоғам принципін басшылыққа алуға әбден болады. Яғни, этностардың өзіндік ерекшеліктерін сақтай отырып, қазақстандық азаматтық қоғам құру.

Осылайша, ұлттаралық мәселелерді шешудің тұжырымдарына талдау жасай келе, олардың барлығының да жақсы жақтары мен кемшілікті тұстарының бар екенін байқаймыз. Соған сәйкес, стратегиялық шынайы, дұрыс этносаясат – ол ұлттық мәселені саяси мәнге айналдырмай, барлық этностардың ұлттық-мәдени өзіндігін сақтай отырып, ұлттарды отандастар деп түсіну болып табылады. Бұл тұрғыда жоғарыда көрсетілген тұжырымдардың жекелеген принциптерін қазақстандық өмір шынайылығына сай бейімдеп қолданғанымыз абзал. Сондықтан да, өтпелі кезең жағдайында Қазақстан Республикасы ұлттық-ерекше мәселелерді шешуде басқа ұлттардың мүдделеріне қайшылық жасамайтын, елді мекендеуші барша халықтың мүдделерін ескеруші диалектикалы-прагматикалық бағытты таңдап отыр. Яғни, ұлттық азшылықтардың жалпыұлттық шешімдер қабылдаудағы рөлі мен олардың мүдделерінің мемлекеттік деңгейде өкілетті болуына мән

беріле бастады. Бұл ерекшелікті көпұлтты мемлекеттегі қоғамның бірлігі мен тұрақтылығын нығайтудағы бастапқы принцип деп айтуымызға болады.

Қорыта айтқанда, демократизацияланудың ауыр да өтпелі кезеңінде халықтың басты қажеттілігі – ел ішінде тыныштық пен бейбітшілік, ұлтаралық келісім болуы. Бұған “бірліктегі көптүрлілік” принципіне негізделген этносаясат арқылы жетуге болады. Сондықтан мемлекеттік этносаясат – полиэтникалық елде ешқашанда маңызын жоғалтпайтын құндылық. Ал қазақстандықтар үшін, қазақ этносы үшін бұл саясаттың маңызы тіптен жоғары. Себебі еліміздің геосаяси жағдайы мен этнодемографиялық ахуалы ұлтшылдық және сепаратистік жанжалдарды көтере алмайды.

Егеменді ел болып қалыптасып жатқан Қазақстанды мекендеген түрлі диаспоралардың сан-алуан мүдделерін ескермей, оларды мемлекеттің этносаясаты төңірегіне топтастыру да мүмкін емес. Ұлттар мәдениетінің, өнерінің, тілінің, салт-дәстүрлерінің дамуын, ұлттық ұйымдар мен қозғалыстар сияқты ұлттық өмірдің дамуын айқындайтын маңызды процесстер заң жүзінде белгіленгенде ғана жалпыұлттық идея қалыптаспақ. Ұлттық өмірдің маңызды аспектілері заңды құжаттарда нақты көрініс тапса, азаматтардың ұлтаралық қатынас мәдениеті мен жалпыұлттық бірігуі де соғырлым жоғары болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 **Назарбаев, Н. Ә.** Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы // Тәуелсіздігіміздің бес жылы. - Алматы, 1996. – 103-133 б.

2 **Қушербаев, К. Е.** Этнополитика Казахстана: состояние и перспективы. – Алматы, 1996. – 584 с.

3 **Тишков, В. А.** Национальности и национализм в постсоветском пространстве (Исторический аспект) // Этничность и власть в полиэтничных государствах. – М. : Наука, 1994. – С. 15.

4 **Лейпхарт, А.** Демократия в многосоставных обществах. Сравнительное исследование / Пер. с англ. под. ред. А. М. Салмина, Г. В. Каменской. – М. : Аспект-Пресс, 1997. – 287 с.

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ.
Материал 28.06.13 редакцияға түсті.

С. Мусатаев

Формирование этнополитики в мировой практике

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы.
Материал поступил в редакцию 28.06.2013.

S. Sh. Musataev

Formation of ethnopolitics in the global practice

al-Farabi Kazakh National university, Almaty.

Material received on 28.06.12.

В данной статье рассмотрены формирования этнополитики в мировой практике.

The paper deals with the ethnopolitics and their formation in the world practice.

ӘОЖ 316.346.32-053.6

Б. Е. Сағындықова

ЖАСТАРДЫҢ ӨМІРЛІК СТРАТЕГИЯСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Берілген мақалада автор жастардың өмір сүру стратегиясының қалыптасуын қарастырған

Қазіргі заманғы күрделі қоғам, А. Туреннің айтуынша, өндірілмейді, әртүрлі әлеуметтік топтардың әлеуметтік қатынастары мен өзара әрекеті процесінде туындайды. Әлеуметтік маңыздылықты ұстанушылар «тарихилықты игеру процесінде яғни олар өздері бағдарланған инвестицияны, білімді, моральды игеру» процесінде анықталатын қоғамдық қозғалыстар болады [1,89б].

Әлеуметтік трансформациялар мұндай үстемдікті динамикалы және тұрақсыз етеді. Дәстүрлі үстемдік етуші құндылықтар өзінің рөлін жоғалтады және жастар өмірінде қалыптасқан жағдайға қатты тәуелді болады. Ресей қоғамында жастардың жағдайы айтарлықтай қарама-қайшы болғанға байланысты бұл толығымен байқала бастады. Бір жағынан бұл, қоғамның ең мобильді бөлігі, осы әлеуметтік топтың ішінде кәсіби деңгей мен қызметтік мансаптың көтерілуі едәуір жылдам темппен болып жатыр. Екінші жағынан, өтпелі кезеңнің қиындықтары жастардың жағдайына ерекше соққы берді: жастардың тек аз ғана бөлігі нарықтық жүйеде өз орындарын таба алды, ал қалған негізгі бөлігі өзгерген жағдайға әлі де бейімделе алмай келеді. Және осы бөлігінде әлеуметтік статустың төмендеуі байқалуда, білімге, мәдени құндылықтарға қолжетімділік мүмкіндіктері азайып, есесіне қылмыскерлік, девианттық іс-әрекеттер, жұмыссыздық кең етек жаюда.

Сондықтан, қазіргі қоғамның күрделі өзгерістерді бастан өткеріп жатқандығына байланысты, ол өзгерістердің бірі әлеуметтік дербестік болып табылады, оның жастардағы рухани-адамгершілік құндылықтың қалыптасуына тигізер ықпалын талдау қажеттілігі пайда болады [2,1766].

Әрбір жас ұрпақ бірнеше өзгермелі әлеуметтік жағдайда есейеді. Жастардың қоғамдық істердегі рөлі мен орны оның қабілеттілігі мен күшін жүзеге асыруда қандай мүмкіндіктер бар, қоғам оған не бере алады, және жастар өздерінің жеке мәселесін шешуге және қоғамның өміріне қатысады ма немесе қатысуға тырысады ма дегенмен анықталады. Қоғамдық өзгерістер тұтастай қоғамдағы және ондағы жекелеген топтардағы құндылықтық-нормативтік базаның өзгеруіне ықпал етеді [3,956].

Мұндай жағдайларда жастар екілік сынақты бастан кешіреді. Бір жағынан, жаңа жағдайларға оңай үйренісе отырып, жастар жылдам бейімделеді, оған әлеуметтену процессінде тамырын берік орната білген іс-әрекет формасын артта қалдырудың қажеті жоқ. Жастардың жұмыс жасауға, өмірлік белсенді стратегиясын жүзеге асыруға, табысқа қол жеткізуге, әлеуметтік баспалдақ бойынша алға жылжуға мүмкіндігі мол. Екінші жағынан, жастар макро әлеуметтік процестердің деструктивті ықпалына бейім, ірі қоғамдық трансформациялар нормативтік-құндылықтық салада жойқын күшке ие, шамамен барлық уақытта қайсыбір деграциациямен немесе қоғамдық санадағы әртүрлі бағытталған процесстермен беттесіп жүреді, ал бір жағынан жастар қауымдастығының субмәдениет феноменін қалыптастыра отырып, жаңа моральдық ұстанымдар қалыптастыруға қабілетті.

Қазіргі заманғы ғылыми теорияларда құндылықтардың негізгі үш түрін бөліп қарастырады:

- терминалды – бұл әмбебап құндылықтар (отбасы, адамгершілік, қарым-қатынас);
- инструменталды (аспаптық) – бұл практикалық сипатқа ие, **утилитарлы** құндылықтар.
- әлеуметтік-ынтымақтастық құндылықтар (заң және тәртіп, бостандық, тұрақтылық, жұмыс); олар жас және аға ұрпақты біріктіретін базалық құндылықтар ретінде сақталады.

Инструменталды құндылықтар дифференциялаушылардың рөлін белсенді атқаруда: аға ұрпақтың арасында патернализмді ұстанушылар көп, ал жастар болса, әсіресе студенттер, өздеріне жақын маңызды құндылық ретінде тәуелсіздік пен бастамашылдықты көреді.

У.Бек дербестіктің құндылықтар жүйесінде «өз-өзіне қатысты міндеттер» қағидасында қалыптасатын жаңа этикалардың басталуын атап көрсетеді. Бұл дәстүрлі этиканы қиындықтарға тап қылады, өйткені міндеттер әлеуметтік сипатқа ие, және әркімнің іс-әрекетін қоғамның өмірімен

түптетеді. Сондықтан, құндылықтар мен бағдарлар өзімшілдіктің белгісі ретінде жалған қабылданады, өйткені осы жерде пайда болатын жаңалықтың ядросы сезілмейді. Ол отбасында, еңбекте және саясатта жаңа әлеуметтік байланыстарды іздестіруден тұратын іс-әрекеттік, өмірлік маңызды процесс ретінде өзін-өзі босатуға бағытталған. [4,142-1436].

Құндылықтық бағдарлар жастардың әлеуметтік әлемінің жүйе түзуші элементін білдіреді. Қазақстандық және ТМД елдері кеңістігіндегі жастардың көпшілігінің құндылықтық бағдарындағы фундаменталды XX ғасырдың 90-шы жылдары болды. Қоғам және мемлекет жастарды қалыптасып келе жатқан жеке нарықтың ортасына еркін жүзуге «жіберіп қойды». Жаңа, алайда әзірше транзиттік елде жоқ құндылықтар жүйесінің негізгі қағидасы дербестікке шақыру қағидасы болды. Өзін көрсетуші либералды құндылықтарға жастар мойын бұра бастады.

Мемлекет тарапынан өздеріне деген назардың жоқтығын сезіну жастардың санасында саясатқа салғырттықты, қоғамдық енжарлықты қалыптастырды, жастардың күш – қуатын «өмір сүру үшін күреске» бағыттады. Өз кезегінде қазақстандық жастар дербестікті либералды саяси философияның құндылығы ретінде емес, өмір сүру үшін күрес ретінде қабылдады. Осы жерден жастар арасындағы құқықтық нигилизмнің дамуы, алға қойған мақсатқа жету үшін адамгершілік нормаларды бұзуға дайын болу, еңбек құндылығының, қоғам үшін маңызды деген мамандықтардың мәртебесінің, білім құндылығының бірден төмендеп кетуі келіп шықты.

90-шы жылдардағы дағдарыстық кезеңнен жастар өз массасында «әлеуметтік есейген» және едәуір прагматикалы болып шықты. Бұл жастардың құндылықтық бағдарының айтарлықтай динамикасында да көрініс тапты. Жастар үшін отбасы және білім құндылықтары, жалақысы жоғары жұмыс, кәсібилік, өз кәсібін ашу басымдық болды. Жастардың іс-әрекеті ниеттемесіндегі дербестік үрдістердің күшеюі жастардың либерализмнің құндылықтық жүйесін қабылдауының нәтижесі болып табылмайды. Эмоциялы түрде олар батыс демократиясының құндылықтарына бағыт ұстауды және бөлуді жалғастыруда. Алайда, жастардың дербестігі өзінің жеке мәселесін шешу мақсатында «өзіне жарна» ретінде болады. Ол ресми қабылданған либералды құндылықтарды тұлғаның іс-әрекеттік ұстанымдарына ауыстыру деңгейіне шықпайды, әлеуметтік-саяси жүйе елінде бекітілген азаматты қалыптастырмайды. Зерттеу үшін қағидалы негізделген тұжырым сол, ресейлік жастардың айтарлықтай бөлігі «әлеуметтік тұрғыда» жедел есеюде, алайда, өздерінің қоғамды елдің дамуы үшін айқын субъект ретінде ынтымақтасу мәселесінде, олардағы азаматтық қасиеттердің қалыптасуында артта қалып келе жатыр.

Қоғамдық құндылықтар құрылымында олардың өмір сүруінің үш формасын бөледі: 1) **қоғамдық идеалдар** - қоғамдық санада қалыптасқан

және онда қоғамдық өмірдің әртүрлі саласындағы жетілу туралы жалпылама түсініктің болуы, 2) осы идеалдардың нақты адамдар әркетінде немесе өндірісінде **заттық толығысуы** 3) өзінің әрекетінде және қоғамдық құндылықтық идеалдар әрекетінде заттық толығысуға итермелейтін **тұлғаның ниеттемелік құрылымдары**. Осы үш форма бірінен біріне өтіп отырады. Бұл өтулерді қарапайым түрде былай көрсетуге болады: тұлға қоғамдық идеалдарды меңгереді және сол идеалдар «парыздық нормалар» ретінде тұлғаның белсенділігін оятады, осы процесс барысында осы нормалардың заттай толығысуы орын алады: құндылықтың заттық толығысуы өз кезегінде шексіз спираль бойынша қоғамдық идеалдардың қалыптасуы үшін негіз болады.

Индивид сезінген және тіпті мойындаған әлеуметтік құндылықтарды барлығы дерлік нақты ассимиляцияланып, оның тұлғалық құндылықтары бола бермейді. Құндылықтарды сезіну және оған оң қабақ таныту жеткіліксіз; онымен қоса, олар бәлкім, тіпті қажетті де емес болар. Бұл трансформацияның қажетті жағдайлары – субъектінің өзіне сай деген құндылықтарды жүзеге асыруға бағытталған ұжымдық іс-әрекетке қосылуы. Осылайша, жеке тұлғалық құндылықтар әртүрлі масштабтағы әлеуметтік топтар мен қауымдастардың құндылықтарының генетикалық туындысы болып табылады. Индивидтің әлеуметтік құндылықтарды меңгеруі, бойына сіңіруі, тасымалдауы оның әлеуметтік етенелестігі және ол үшін референтті болып саналатын кіші контактілік топтар арқылы жүреді. Референттік топтар үлкен әлеуметтік топтардың құндылықтарын, соның ішінде жалпы адамзаттық құндылықтарды меңгерудегі катализатор да және де барьер де бола алады. Жеке тұлғалық құндылықтар тұлғаның құрылымында орныққан әлеуметтік реттеудің ішкі алып жүрушілері болады. Құндылықтар тәжірибенің арқасында сананың фактісі болады. Тәжірибенің табиғаты әлеуметтік және біремізгілде дербес болғандықтан, құндылықтар да екі жақты сипатқа ие. Ю.А.Шерковиннің пікірі бойынша, әлеуметтік құндылықтар екі мәнге ие. Біріншіден, олар индивидке белгілі-бір көзқараста болуға, пікірін білдіруге, баға беруге көмек беретін ұстанымдарды адамдар санасында қалыптастырудың және сақтаудың негізі болып табылады. Осылайша, олар сананың бір бөлшегіне айналады. Екіншіден, құндылықтар өзгерген түрінде іс-қимыл мен мінездің ниеттемесі ретінде болады, өйткені адамның әлемдегі бағдарлануы және белгілі-бір мақсатқа қол жеткізуге ұмтылуы жеке тұлғалық құрылымға кірген құндылықтарға сәйкестіріледі [5,135-1456].

Қазіргі уақыттағы студент жастардың бағдарлануын зерттеу бойынша ғылыми мақалаларға талдау жасау көрсеткендей, қазіргі заманғы ЖОО студенттерінің құндылықтық бағдарының негізгі мазмұны мынаған негізделген:

- өмірлік жоғарғы құндылықтар ретінде өмір мен денсаулықты сақтауға (қылмыскерліктің, терроризмнің, нашақорлықтың, экологиялық орталықтың ластануының, кедейленудің, және өлім-жітімнің артуы жағдайында бұл құндылықтар үстемдік ете бастады);

- рухани-адамгершілік идеалдардың бірінші дәрежелігінде - бақыт, махаббат, жақсы отбасы, балалардың болашағы, достық (өмір сүру ортаның тұрақсыздығы мен күйзелістігі жағдайында түсіністік, қолдау, сенімді өмірлік серік, отбасылық бақытты сезіну, үйдегі ыңғайлылық, жақсы да сенімді достар, қарым-қатынас, ортақ қызығушылықтар қажетті бола бастады);

- білімділікке, жақсы жұмысқа, және жоғары материалдық жағдайға (осы құндылықтардың маңыздылығы инфляция, медицинаның, білімнің және мәдениеттің коммерциялануы, жұмыссыздықтың өсуі және бәсекелестіктің артуы жағдайында артты);

- өзіне деген сенімділіктен, алдын-ала білушіліктен, дербестіктен, рационализмнен, өнімділіктен, қажырлылықтан, қатаң еріктен, жауапкершіліктен, өзін-өзі жетілдіруден, өзіне өзі бақылау жасаудан құрылатын жеке бәсекеге қабілеттілікке, мансапқа, жетістікке, мәртебеге (әлеуметтік реформалар, жаңа мүмкіндіктердің пайда болуы, бәсекелестікке және кәсібилікке қойылатын талаптың күшеюі жағдайында);

- креативтілікке, өз қабілетінің дамуына, рухани тәуелсіздік пен өзін-өзі сыйлауды сақтауға (авторитаризм идеяларының өміршеңдігі және іс-әрекет стандарттарының көнеруі жағдайында, сондай-ақ стандартты емес шешімдер қабылдау, оригиналды жобалар жасау, сыни ойлай білу, өзінің көзқарасында қалу қабілеттілігінің қажеттілігі бар);

- белсенді әлеуметтік байланыстарда және әлеуметтік құзырлылықтарда, яғни, әлеуметтік өзара қарым-қатынастың әртүрлі саласында ыңғайлы қатынастар орнатуға, өзінің тұлғааралық байланыстарын кеңейтуге, қарым-қатынастың кең аясына, өзінің әлеуметтік рөлін жүзеге асыруға (мобильділікті, командада жұмыс жасай білуді, әлеуметтік ортада өз орнын көре білуді, мансаптың өсудің мүмкін болатын болашағын қажет ететін динамикалық өзгерістер жағдайында) [6].

Қазақстандық психолог Н.С.Шадриннің айтуына қарағанда, құндылықтарды жіктеуде «құндылықтық жүйелердің қалыптасуының географиялық және геосаяси факторлары ескерілуі керек, ол оларды талдаудың кеңістіктік парадигмасынан келіп шығады. Бұл жерде жергілікті даму ұғымына қатысы бар еуразиялық ғалымдардың идеясы пайдаланылуы мүмкін, ол идеяға сәйкес, даму процесстерінде уақыттық ғана емес, кеңістіктік фактор да үлкен мәнге ие. Осы көзқарас бойынша өркениеттік, аумақтық және т. б. құндылықтық жүйелер туралы айтуға болады» [7,196]. Оның пікірі бойынша, «индивидтердің іс-әрекетін реттеудің рухани-құндылықтық деңгейінде еуразиялық өркениет ерекше артықшылықтарға ие».

Жастардың қоғамға бейімделуі және ынтымақтасуы тетігі ретінде жалпы және саяси әлеуметтену болады. Саяси әлеуметтену барысында саяси құндылықтар жүйесі мен жүйелер мақсатының өндірісі процесі болады. (саясатта ұрпақтар сабақтастығын сақтау). Бұл процесте саяси жүйенің талаптары тұлғаның құрылымдарына өтеді – оның саяси санасы, саяси іс-әрекет ниеттемесі қалыптасады, азаматтың қалыптасуы қалыптасқан саяси мәдениеттің белгілі-бір түріне бағдарлануымен болады. Бұл процесс мәселелердің шешілуін мемлекеттік жастар саясаты саласына шығарады.

Жастардың әрбір жаңа ұрпағы бірнеше өзгермелі әлеуметтік жағдайда өсейді. Қоғамдық істердегі жастардың рөлі мен орны қоғамның оларға өз мүмкіндігі мен қабілеттерін, қуат - күшін жүзеге асыруда не ұсына алатындығымен, және жастардың өз мәселесін шешуге және қоғам өміріне қаншалықты қатысағандығымен немесе қатысуға талпынуымен анықталады. XX ғасырдың 90-шы жылдардың аяғында жастардың әлеуметтік көзқарасы мен қоғамдағы алар орны мәселелерін маңыздыландыруда белгілі-бір үрдіс байқалады. Сонымен, И.Б.Ильинский жастардың қоғам алдындағы және қоғамның жастар алдындағы өзара парыздылығы туралы айтады [8,8-126]. Алайда, уақыт өте келе, парыздылық көзқарасы қазіргі жастардың әлеуметтік субъективтілігінің көріну формасына объективті талдау жасауға талпынумен ысырылып шығады. Жастардың әлеуметтік апатиясы мен саяси жаттануын жою мәдени дәстүрдің маңызды элементінің реанимациясын қарастырады - мемлекет пен жастар ұйымдарының тығыз қарым-қатынасы. Жастардың өмірлік стратегиялары әртүрлі деңгейдегі факторлардың ықпалымен қалыптасады. Жастардың өмірлік стратегияларының қалыптасуы макродеңгейде постмодерн құндылықтарының ықпалымен жүзеге асады, олар заманауи қоғамның жүйелік қасиеті ретінде тәуекел тудыратын қоғамдық өмірдің деинституциялануы салдарынын бекітіледі. Бұл жағдайда жастардың ойында олардың болашағының сипаты туралы нақты түсінік жоқ болады. Социеталды, институтционалды нормалар және реттеушілер қаншалықты әлсіз болса, өмірдің сан алуан стратегияларының қалыптасуы мен жүзеге асуына ықпал ететін әртүрлі өмірлік стильдер дәстүрлі рөлдік және жоралғылық модельдердің орнын соншалықты жылдам басады. Стильдеуге ұмтылу микродеңгейде жастардың өмірлік стратегиясының мазмұндық толығысуына тәуелді болады. Жастардың өмірлік стратегиясы аумақтық социомәдени ортамен беріледі. Аумақтың территориялық-өндірістік және социомәдени мүмкіндіктері жастардың мәдениетке жұмылу, білім алу мүмкіндіктерін қамтамасыз етеді.

Өмірлік стратегиялардың қалыптасуындағы бірінші элементтер ретінде қажеттіліктер қарастырылды, өйткені ол адам белсенділігінің оятушы күші рөлін атқарады. Қажеттіліктердің жиынтығы мен құрылымы

индивидтің әлеуметтік және еңбектік белсенділігін анықтайды, ал, бірінші кезектегі қажеттіліктердің созылмалы түрде қанағаттандырылмауы өмірлік стратегияның қалыптасу процесін өмір сүру міндеттеріне әкеліп саяды. Адамның қажеттіліктері өмірлік стратегиялардың қалыптасуының келесі элементі болып табылатын дербестелген өзіне тән кешен мен профильді, бауыр басушылықты құратын болғандықтан тұлғаның іс-әрекетте, атап айтар болсақ осы бауыр басушылыққа жауап беретін әрекеттерді орындауға итермелейді. Бауыр басушылықтың маңызды сапалық сипаттамасы қоршаған ортаға және өзіне атаулылық және бағыттылық болып табылады. Бауыр басушылық социомәдени кеңістіктегі болып жатқан өзгерістердің жеке тұлғалық индикаторы болып табылады. Бауыр басушылық заттық жақтан ғана тұрмайды, тұлғаның шындықпен байланысының құндылықтық ерекшелігінен де тұрады, олар өзін өзі көрсетудің аспектісі. Адамның өмірлік стратегиясының қалыптасуы, сондай-ақ, құндылықтық жүйенің негізінде жүзеге асады. Құндылық әлеуметтік бағдар ретінде болады, идеалдармен және нормалармен ұқсастырылады, нақты индивидтік етенелестік анықтайды. Әрбір адамға құндылықтардың дербес иерархиясы тән. Қоғамның тұлғаға ықпалын және тұлғаның құндылықтар жүйесінің қалыптасуын қарастыра отырып, ғалымдар терминалды және инструменталды құндылықтарды бөлді.

Адамгершілік релятивизм жастар арасындағы жаппай мәдениеттің кеңінен таралуымен да ынталандырылады. Жаппай мәдениеттің үлгілері өзімен бірге аморализмнің, қатаңдықтың, күштеушіліктің ауқымдық мүмкіндіктерін алып жүріп қана қоймай, рухани мызығушылықтан айрылған «бірөлшемдік тұлғаның» жалпыға ортақ үлгісі ретінде айтарлықтай ашық түрде насихаттайды. Ақпараттық ағымдардың күшеюі және ақпарат беру жылдамдығының артуы БАҚ-ты идеологиялық қызметтер субъектілері арасындағы алдыңғы орындардың біріне қояды. БАҚ арқылы таралатын әртүрлі оқиғалар туралы маңызды ақпарат адам санасының қалыптасуын басқаратын қуатты, күшті факторға айналады, құндылықтарға және болып жатқандарды бағалауға әсер ететін олардың іс-әрекетіндегі өзгерістердің оятушы күші болып табылады. Жастардың мәдени тәжірибені белсенді түрде іздестіруі және қайта өңдеуі жастардың БАҚ өнімдерін белсенді пайдаланушы адамдарға айналдыра отырып, жастардың ақпараттық кеңістікке белсенді қосылғандығын қалыптастырады. Бір жағынан, бұл БАҚ-тағы жастардың кеңістігі мен экспансиясының кеңеюіне негіз болады. Рухани құндылықтар негізінде дұрыс тәрбиелеу, білім деңгейін арттыру – БАҚ-тың деструктивтік ықпалына қарсы тұруға арналған өмірлік қажеттілік. Өйткені БАҚ қазіргі таңда дүниетанымның қалыптасуының маңызды субъектісі. Мемлекеттің идеологиялық қызметін БАҚ арқылы көрсетудің жетістігі идеологиялық қызметтер мазмұнының қоғамның өмірлік тәжірибесіне қаншылықты дәл және жақын сәйкес келетіндігіне байланысты болады.

Жас ұрпақ жаңа дүниетанымның құқықтық жаршысы болу керек. Білім беру тұлғаны тәрбиелеуді өзіне білім беру процессінің ажырамас бөлігі ретінде қосу керек. Жылдам өзгеріп отырған әлемдегі ғаламдық процесстерді түсінудің қажеттілігі фундаментальды ғылымдарға, қоғамды ізгілендеруге назар аударуға мәжбүрлейді, бұл Адам және маманды қалыптастыруға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 **Константиновский, К. Д.** Молодежь 90-х: самоопределение в новой реальности. – М., 2000. – С. 89.

2 Моральные ценности и личность / Анисимов С. Ф., Смоленцев Ю. М., Разин А. В. и др.; Под ред. Титаренко А.И., Николаичева Б.О. – М. : Изд-во Моск. университета, 1994. – 176 с.

3 Ценностное сознание личности в период преобразования общества / РАН. Ин-т психологии; Под ред. Дорофеева Е. Д., Седова Л. А. – М. : 1997. – 95 с.

4 **Бек, У.** Общество риска. На пути к другому модерну. – М. : Прогресс-традиция, 2000. - С. 142-143.

5 **Шерковин, Ю. А.** Проблема ценностных ориентаций и массовые информационные процессы // Психологический журнал. 1982. Т. 3. № 5. – С. 135-145.

6 **Яруллина, Л. Р.** Ценностные ориентации студентов негосударственных высших учебных заведений <http://www.tisbi.ru/aboutus/news/2003/PsihJar.htm>.

7 **Шадрин, Н. С.** Социогенез и психологические механизмы ценностной регуляции деятельности. Автореф. дис. д. псих. н., Алматы, 2008. – с.19.

8 **Ильинский, И. М., Бабочкин, П. И.** Основы концепции воспитания жизнеспособных поколений // Молодежь России: воспитание жизнеспособных поколений: Доклад Комитета РФ по делам молодежи. М., 1995. – С. 8-12.

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институты.
Материал 28.02.13 редакцияға түсті.

Б. Е. Сагындықова

Формирование жизненной стратегии молодежи

Южно Казахстанский государственный педагогический институт.
Материал поступил в редакцию 28.02.13.

B. E. Sagindykova

Formation of life strategy of the youth

South Kazakhstan state pedagogical institute.
Material received on 28.02.13.

Статья рассматривает основное содержание и значение ценностных ориентаций казахстанской молодежи в социокультурных процессах современного общества.

This article shows the basic content and meaning of value orientation of Kazakhstan teenagers the in socialcultural process of modern society.

УДК 316.42

А. А. БЕЙСЕНОВА**СОЦИАЛЬНОЕ ПАРТНЕРСТВО КАК ИНСТИТУТ
ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА**

Автор в статье рассматривает социальное партнерство как институт и основу формирования гражданского общества.

В условиях развития рыночных отношений, дифференциации трудовой деятельности все больше возникает необходимость регулирования интересов участвующих сторон, каждая из которых имеет свои интересы и потребности. В связи с чем возрастает роль институтов гражданского общества, а именно институтов социального партнерства, направленных на создание благоприятных условий для удовлетворения социально-экономических, политических потребностей. Целью создания институтов социального партнерства, является обеспечение соблюдения прав всех участников социально-трудового процесса. По мнению исследователей, развитие социального партнерства является одним из показателей демократизации общества, направленное на обеспечение равноправного сотрудничества работников, работодателей и государства. Именно система социального партнерства, социального диалога позволяет разрешать противоречия, возникающие между участниками трудового процесса, и обеспечивает социальную стабильность в обществе в целом. Необходимо заметить, что система социального партнерства может эффективно функционировать только в обществе, где доминируют демократические принципы, где интересы каждого учитываются и положение одной из сторон не является более привилегированным по отношению к другой.

Идеи социального диалога, партнерства рассматриваются исследователями разных областей знания, в том числе экономисты, акцентирующие внимание на взаимодействии работодателей и наемных работников, политологи, юристы, исследующие вопросы взаимодействия политических, правовых институтов с общественной сферой жизни, социологи, определяющие социальные условия развития социального партнерства для обеспечения устойчивости социальной системы.

Теоретический анализ социально-трудовых отношений встречается в работах Ф. Бекона, Т. Гоббса, Ж-Ж. Руссо, которые отмечают необходимость

введения общественного договора, который будет регулировать интересы и обеспечивать безопасность частной собственности. Одним из первых кто акцентировал внимание на проблеме регулирования отношений между наемным работником и работодателем был А. Смит, который признавал необходимость конкуренции, соперничества для дальнейшего развития общества. Г. Лейбниц, И. Кант доказывали, что состояние стабильности в отношениях между людьми достигается за счет договора и соглашения. Концепции социальной солидарности Э. Дюркгейма, социального действия и бюрократии М. Вебера, классовой борьбы К. Маркса рассматривают проблемы, развития механизмов регуляции отношений между социальными группами, обеспечение легитимности власти в разрешении противоречий между сторонами и достижении консенсуса между ними.

Современные теоретики концепции постиндустриального общества Д. Белл, О. Тоффлер, А. Турен также вносят свой вклад в развитие теории социального партнерства. По мнению Д. Белла в обществе формируется «...интеллектуальный класс, представители которого на политическом уровне выступают в качестве консультантов, экспертов или технократов». [1;10] Представить современное общество без социальных конфликтов, противостояний невозможно и само общество должно прийти к осознанию необходимости их разрешения с минимальными потерями. Так, известный социолог А. Турен постиндустриальное общество определяет следующим образом «...это классовое общество с глубокими социальными конфликтами, проявляющимися в борьбе между господствующим классом, технократией и профессионалами». [2; 39]

Как не раз отмечали исследователи, социальное партнерство развивается в условиях открытости, доступности политических институтов, целью которых является не только обеспечение социального порядка и контроля, но и защита интересов социальных групп. Для обеспечения последнего необходимо формирование институтов гражданского общества. Гражданское общество способно регулировать отношения между политической системой и общественными отношениями и стать сдерживающим фактором в деле разрешения противоречий. Гражданское общество предполагает «общество с развитыми экономическими, культурными, правовыми и политическими отношениями между его членами, независимое от государства, но взаимодействующее с ним, общество граждан высокого социального, экономического, политического, культурного и морального статуса, создающих с государством развитые правовые отношения». [3; 75] Современные социологические теории определяют гражданское общество, как сферу общественной жизни, ролью которого является осуществление коммуникации между государством и человеком, по мнению Э. Гидденса, это форма «интерсубъективного дискурса» или «коммуникативной

рациональности” (Ю. Хабермас). Данный тип общества основывается на правовом решении споров, высокий уровень культуры в целом, независимости от государственных институтов, но в, то, же время взаимодействие с органами власти. В современной реальности мы можем говорить о становлении гражданского общества, но это означает не только возникновение атрибутов, законов, организаций, но и изменение общественного сознания, где происходит генерализация ценностных ориентиров, нормативных ожиданий; стилей жизни, коллективных представлений или, по мнению П. Бурдье «габитуса» социального пространства.

В культуре, менталитете широких кругов населения должны сформироваться установки партнерских отношений, сотрудничества, солидарности. Ни принятие законов, создание условий для развития предпринимательства не могут обеспечить формирование культуры социального партнерства. Система ценностей, культурные предпочтения могут стать той основой, которая необходима для институционализации социального партнерства.

Система социального партнерства развивается с учетом международных правовых основ, сформулированных в документах Международной Организации Труда (МОТ), законодательных и нормативных актов. Международные правовые принципы социального партнерства закреплены в соответствующих конвенциях и рекомендациях МОТ. Среди них наиболее значимыми являются принципы: «трипартизма», многоуровневого сотрудничества, свободы ассоциации, добровольности и равноправия, обязательности исполнения условий договоров и соглашений, примирительно-третейского и арбитражного разбирательства социально-трудовых конфликтов.

В 1976 г. была принята концепция МОТ № 144 «О трехсторонних консультациях для содействия применению международных трудовых норм», согласно которой государство должно принять на себя роль социального партнера при подписании общенациональных соглашений по вопросам оплаты и условий труда, занятости населения, его социальной защиты либо регулярно проводить консультации с союзами работников и работодателей по данным вопросам. Для достижения указанных целей стали создаваться трехсторонние комиссии, которые выполняли и выполняют консультационные функции.

Социальное партнерство в Казахстане направлено на решение таких задач, как создание эффективного механизма регулирования социальных, трудовых, экономических отношений; обеспечение социальной стабильности и общественного согласия на основе объективного учета интересов всех слоев общества; обеспечение социальных гарантий, прав работников в сфере труда, осуществление их социальной защиты; содействие процессу консультаций и переговоров между сторонами социального партнерства

на всех уровнях; содействие разрешению коллективных трудовых споров; выработка предложений по реализации государственной политики в области социально-трудовых отношений.

Основными принципами социального партнерства являются: полномочность представителей сторон; равноправие сторон; свобода выбора обсуждаемых вопросов; добровольность принятия обязательств; уважение интересов сторон; обязательность выполнения коллективных договоров, соглашений; ответственность сторон, их представителей за невыполнение по их вине принятых обязательств по соглашению; содействие государства в укреплении и развитии социального партнерства; гласность принимаемых решений.

Каждый субъект социального партнерства представляет интересы своей стороны, которое проявляется в корпоративизме, что в свою очередь приводит к усугублению противостояния с остальными сторонами системы. И если система социального партнерства сумеет решить проблемы участников социального партнерства, то можно говорить о ее эффективности, но если же противостояние сторон обостряется, говорить о совершенстве данной системы не приходится.

Рыночные отношения, предполагающие свободу в экономических отношениях, отношениях найма, перемещения трудовых ресурсов, также диктует условия, направленные на сохранение социальной стабильности. В условиях государственного регулирования экономики бизнесу предлагается проводить социальную политику, гарантировать социальный пакет и нести социальную ответственность. Нередко предприниматели сами демонстрируют нежелание наладить партнерские отношения со своими работниками, и тогда государство берет на себя функцию регулирования трудовых отношений этих двух сторон. Социально-трудовые отношения, построенные на принципах доминирования интересов одной стороны, не имеют шансов на успешное развитие. Трудовые конфликты возникающие в добывающей, металлургической промышленности показывают уровень развития социального партнерства. И ситуация, складывающаяся в данных отраслях экономики не устраивает ни работодателей, ни работников, ни государство. Отсутствие отлаженных механизмов разрешения трудовых споров, низкая активность профсоюзов, отсутствие желания работодателей идти на уступки приводит к тому, что государство берет на себя не только функцию посредника в решении трудовых конфликтов, но и осуществляет полное регулирование сферы трудовых отношений.

Социальное партнерство эффективно только тогда, когда основывается на взаимном доверии всех партнеров и, в первую очередь, – на доверии наемных работников как основной массы населения к власти и работодателям.

Система социального партнерства функционирует в условиях стабильной экономической ситуации, когда государство проводит активную

социальную политику, в условиях развития институтов гражданского общества, демократических принципов, объединения рабочих (профсоюзов) обладают финансовой независимостью, мнение которых учитываются и к мнению, которого прислушиваются.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 **Иноземцев, В. Л.** Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы М.; Логос 2000. – С. 302.
- 2 **Михеев, В. А.** Основы социального партнерства: теория и политика: Учеб. для вузов. — М. : Экзамен, 2001. — С. 448.
- 3 Политология. Энциклопедический словарь /Аверьянов Ю.И. М., Наука 1993 С. 75.
- 4 **Рахимова, А.** Становление социального партнерства в Республике Казахстан //Analytic. – № 4, – 2005. – С. 17-21.
- 5 Концепция развития гражданского общества на 2006-2011 гг. – Астана, 2006.
- 9 www.spa.msu.ru // Осипов Е.М. Методология социологического анализа социального партнерства как социального института.
- 7 www.zakon.kz // Социальное партнерство - это важный политический институт.
- 8 www.birgemiz.kz.

Казахский национальный университет им. аль-Фараби., г. Алматы.
Материал поступил в редакцию 28.06.2013.

А. А. Бейсенова

Әлеуметтік серіктестік азаматтық қоғамның институты ретінде
ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ.
Материал 28.06.13 редакцияға түсті.

А. А. Beissenova

Social partnership as an institution of civil society
al-Farabi Kazakh National university, Almaty.
Material received on 28.06.13.

Автор мақалада әлеуметтік серіктестікті әлеуметтік институт ретінде қарастырып, азаматтық қоғамның негізгі ретінде анықталады.

The author of the article examines the social partnership as an institute and the basis for formation of civil society.

UDC 316:422.42

D. K. Kuleimenov

EDUCATION AND EMPLOYMENT DISPOSITIONS OF KAZAKH HOUSEHOLDS IN TRANSITION

In the current paper the author seeks to unpick the influence of the tendencies of institutional changes in education and employment spheres in the livelihood of urban and rural households.

Introduction

During over 20 years of Independence and process of households' adaptation to the market economy education and employment institutions in Kazakhstan has experienced huge changes, which play significant role in households' everyday life. Reformation of education system and increasing new forms of employment were the cause of new resonance in forming adapting behaviors of households to post-transition conditions. Reforms of education system allowed to households review in new terms a position of educational services. For example, today there are a lot of private schools, colleges and universities, which offer paid educational services unlike state organizations. People have had new claims for educational organizations like advanced technical equipments (laboratories, computer classes, etc.), additional language classes, sport classes or leisure events after school time since reformation of educational system. In Soviet times all educational institutions were only state organizations and offered standardized education for all citizens, while contemporary Kazakh educational institutions offer different teaching methods, where some of them fit to international standards. Education services start to get a business with increasing private educational institutions, and that is competence in education scope revived unlike in Soviet times.

Therefore attitudes of people to educational institutions are become more consumer [1, 463-475]. Noticeably that new elite private schools (Intellectual Presidential schools, private lyceums and gymnasiums), colleges and universities (International institutions), which offer educational services to some extent reproduce social inequality [2, 241-258]. Good qualified education becomes status feature and households try to give their children higher education by any way in order to get respects from environment. By the way according to cultural peculiarities of many oriental peoples the duty of parents to children includes giving good education (mostly higher education) and arranging his wedding. These obligations are indicators or litmus paper of well-being of parents. Therefore meanings of education in Kazakh society have a status feature as well. Also transformational changes in labor market influence on new tendencies of

employment among households. Labor market segmentation and appearance new working places in state and private organizations also have influenced on households' everyday life during adaptation period. Households have had new possibilities for getting additional sources of income.

Methodology of the research

The research of livelihood of Kazakh households during the adaptation to the market was conducted within the international research project "Livelihoods Strategies of Private Households in Central Asia. A Rural-Urban Comparison in Kazakhstan and Kyrgyzstan" [3], which was realized according to research grant of "Volkswagen" foundation (Germany). The research groups from Otto-von-Guericke University (Magdeburg, Germany), L.N. Gumilev Eurasian National University (Astana, Kazakhstan), Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan) and American University of Central Asia (Bishkek, Kyrgyzstan) participated in the project. The research groups were formed on the basis of institutes and departments of sociology in these universities and included doctors and professors of sociology as well as young sociologists. The research project was conducted from April 2011 to May 2013.

Households in Kazakhstan during the adaptation to new transformational changes in economy and building internal national markets have experienced certain changes in their economic behavior and everyday housing dispositions. The statistical dates give only common view of the household's level of life without taking into account such very important types of expenses for households. As well as counting a condition of any average household in country we should keep in mind that significant part of households like in other post-soviet countries live at risk of poverty and in uncertain economic conditions. In this connection the definition of A. Kettle concerning the statistical calculations of an "average man" (in our case it is household) like a contradictory action, which seeks to describe individual actions of people built in the private sphere through fact of statistical regularities of human actions, which are set of certain attributes is getting once more urgent [4, 5-12]. That is why we conducted and relied on the results of the qualitative research method.

The conducted narrative interviews with private households of Astana city and Akmola region gave us much deeper answers for analysis of ongoing changes during the adaptation process in households' everyday lives and coping strategies. Therefore our main arguments in this paper are constituted on the results of conducted interviews among households in Astana and Akmola region. The sampling of respondents in qualitative research stage of private households of Astana and Akmola region is comprised of 40 people, who were representatives of households. The 25 interviews were recorded in Astana and the rest 15 were recorded in Akmola region. The interviewees from Akmola region were interviewed in villages/settlements as Burabay, Zhaltyr, Akkol', Aksu-Ayuly, Engels. Mainly

the interviewees were women because mostly in Kazakh households women have deal with running of family budget and distribution of goods [5,130].

University education

There are more households with higher education among urban households at the moment and some of them have several higher education or academic degree.

I have two higher educations. The first education is a physical training of Pedagogical training institute. Due to my second education I'm a lawyer, graduated from Karaganda state university. (Int. Aizhan, urban, female, §9).

Higher education is always considered like the most significant status indicator for households. Parents try to give higher education to children by any means even if they have to take a credit. Rural households were in very tricky situation because they have to pay for rent flat at city except of payments for education. There is obvious difference in level of education between rural and urban schools including preparing courses for graduating exams. Therefore rural households have additional facilitates to get special scholarships to education of rural youth.

We conferred and took that credit, because our child should study at the University and we had to pay for her education. We didn't have any other sources, where we can take money. There are no any other possibilities to borrow money, thus we have to take a credit. We couldn't manage those problems without credit, because currently the education is enough expensive and my daughter couldn't pass exams to enter the University, otherwise we will not have to pay for her education. We didn't have any choice with such low salary. We didn't want that our child will try to pass exams next year to get a scholarship and free education, because she would stay at home useless. I think any parent would agree with me. (Int. Zhan, rural, male, §15).

Schools and colleges

Today some secondary educational institutions and colleges offer their commercial services as well. Households in rural area have to educate their children in district or regional centers due to the lack of such secondary or specialized educational organizations. The quality of education and expenses on secondary education very strongly influence on economic situation of households. Some urban households go to risks consciously and give their children to commercial schools and colleges, while education even in state schools and colleges is enough costly for rural households.

I don't consider myself as poor man, but I have a common sense, therefore I will give my grandchildren to ordinary school. But I am ready to pay for higher education of them. Of course, it shouldn't be so expensive. We should consider our opportunities. If it is free education they can go. Anyway we should think about it. (Int. Sergej, rural, male, §22).

Children are our future. If she wants to sing, she will sing, if she wants to dance, she will do it. She wants a lot. One time she was carried away the drawing, we were

exploding (had no time). Now, as I have to pay for mortgage, we stopped. We changed the school. The level of education in the new school is better. English is taught hard. In last school English is taught from 5-th class. We have just started its study. We hired tutors, but confusing. We paid a lot of money. (Int. Shynar, urban, female, §18).

Employment problems of households

The working population in Kazakhstan is 8,981 million people (by the end of 2012) [6]. Notably that there is no obvious gap in population between Astana and Akmola region (697 129 and 733 212 people respectively by the end of 2012) [7], taking into account that mostly there is prevalence of rural population (53,29%) in latter, but all indicators of employment of people is similar: economically active population in Astana and Akmola region (417 600 and 439 800 people respectively), employed population (393 900 and 416 400 people respectively), unemployed people (23 600 and 23 400 respectively)[6].

The employment problems of people are always considered like the most main over last 20 years. Households try to diversify their income source or get more paid job. According to households' employment we can divide them on several groups: households with sole income source, households employed in state organizations, households employed in private enterprises and households with some income sources. Households with less well-being situation are in first group and they seek to compensate the lack of money by natural or social types of capital.

We have such duty division in the household. I am engaged in vegetable garden, keeping clean the home. Also I cook, look after grandchildren when children need in our helps. My husband deals with everything and he always helps me with all duties. (Int. Tat'yana, rural, female, §9).

We can note that the most rural households are engaged in employment in state organizations. All members of households usually work in state organizations since there are not wide spread private enterprises in rural area. In that point rural households more risk because salaries in state organizations is usually much less than in private ones.

If only the issue of employment. But basically you will find if you looking for. May be you are looking for wrong and we are blame in something. May be we are late, I don't know. We applied to the labor exchange and they offered us some works with very low salaries, which didn't satisfy us. If we get this budget works we will lose our financial balance and get poor. If we work for the government, where miserable provision we will get nothing and can't cover our expenses. (Int. Mukharbek, rural, male, §22).

We don't have any livestock and are not engaged in agriculture. We are only budget workers, which mean that our only income is salary from school. However my mother has extra earnings from sewing. She is sewer and does such kind of work for order. I can't say this is constant orders. (Int. Ainur, rural, female, §13).

Households with members engaged in private and state sector at the same time often use this method of differentiation of income in order to get some social

allowances from state and for earning higher salaries from private organizations. Mostly these urban households have wide spread labor market in compare with possibilities in a village.

My husband works in the state service, he is engineer at the Ministry of extreme situations. He has good experience more than 20 years in this field, therefore we were given a two-room apartment in new building in the city center. (Int. Asem, urban, female, §3).

According to gender characteristics of employment women of Kazakh households mostly work in education, healthcare and financial organizations (work with money, bookkeeping, etc.). These types of occupation are typical female for Kazakh society because there works mostly women. Male types of job are civil service, military organizations and transport.

Conclusion

The education of children and employment of households' members are one of the core points for planning of household's future. Many households not always are in equal conditions when they are solving problems of human capital (education and employment). For example, city dwellers are very restricted in employment, as well as they more feel problems of children's education due to the lack of infrastructure, communication with a city. Generally many households go to expenses or certain risks, indebtedness to credits and debts, etc. in order to gather human capital, and rural households have less possibility to do that.

Children's education, solving housing problems and employment problems are the most popular long term plans of sustainable growing among households. According to settled values of Kazakh society next generation or children are the most priority things in life of each household. Thus households always try to make their children were not lagged from mates even if they risk through taking credits for this. Currently parents are obliged to give higher education to children and to make their wedding according to such principles. With growing of commercial educational institutions and gradually rising of prices for education households seek to do the best for planning a future education of children in advance, when they are pupils. Thereby they reduce risks of huge expenses for education in future.

Many households hope to improve their situation through solving employment problems of members. Especially in rural area households hope to increasing of labor market or children's possibility to get high paid work in the future due to the more urgent problem of unemployment in this location. The elder rural generation (over 35 years) does not see themselves as migrants to a city in the future.

LIST OF REFERENCES

1 Denizer, C., Wolf, H. and Ying, Y. Household Savings in the Transition / Journal of Comparative Economics. – 2002. – №30. – PP. 463–475.

2 Bourdieu, P. (1986) The forms of capital / In: John G. Richardson (ed.) // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. - New York: Greenwood Press, 1986. – PP. 241-258.

3 The homepage of the Project <http://www.uni-magdeburg.de/fgse/node/114> retrieved at 19.10.2013.

4 Noel-Neuman, E. Massovue oprosy (“Mass surveys”). – Moscow : Прогресс, 2009. – PP. 5-12.

5 Argynbaev H.A. Sem’ya i brak u kazakhov (Family and marriage of Kazakhs), Aftoreferat, dissertaciya doktora istoricheskikh nauk. – Almaty, 2001. - 130 p.

6 Website of the Agency of statistic of the Republic of Kazakhstan <http://www.eng.stat.kz/digital/Labour/Pages/default.aspx> retrieved at 07.05.2013.

7 Website of the Agency of statistic of the Republic of Kazakhstan <http://www.stat.kz/digital/naselsenie/Pages/default.aspx> retrieved at 07.05.2013.

L. N. Gumilev Eurasian National University, Astana city
Material received on 28.06.13.

Д. Қ. Күлейменов

Экономиканың өтпелі кезеңінде қазақстандық үй шаруашылықтарының білім беру және жұмыспен қамтылуы бойынша әрекеттері

Л. Н. Гумилев атындағы
Еуразия Ұлттық университеті, Астана қ.
Материал 28.06.13 редакцияға түсті.

Д. К. Кулейменов

Диспозиции казахстанских домохозяйств относительно вопросов образования и занятости в период транзита

Евразийский Национальный университет
имени Л. Н. Гумилева, г. Астана
Материал поступил в редакцию 28.06.2013

Аталмыш мақалада автор қазіргі кездегі қала және ауыл үй шаруашылықтарының өмір сүру стратегияларына білім беру мен жұмыспен қамтудың институттық өзгерістерінің ықпал ету тенденцияларына талдау жасайды.

В настоящей статье автор дает анализ влиянию тенденций институциональных изменений образования и занятости для городских и сельских домохозяйств в процессе построения стратегий жизнеобеспечения.

УДК 316:36.64.011.222

Н. У. Шеденова, А. С. Беймишева

УРОВЕНЬ И КАЧЕСТВО ЖИЗНИ КАК КАТЕГОРИИ СОЦИАЛЬНОГО АНАЛИЗА

В статье рассматриваются понятия «качество жизни» и «уровень жизни» как категории социального анализа государства и общества в целом. Изучаемые категории рассматриваются с точки зрения оценки благосостояния и благополучия населения. Показаны основные отличия качества жизни от уровня жизни. Качество жизни представляет собой широкий комплекс условий человека, включает в себя такие составляющие, которые относятся к экологической среде обитания, социальному благополучию, политическому климату, психологическому комфорту. Уровень жизни более узкая категория по сравнению с «качеством жизни». Она определяется условиями существования человека в социуме и измеряется через социально-экономические показатели общего благосостояния людей.

«Качество жизни» и «уровень жизни» являются ключевыми категориями оценки благосостояния населения в каждом развитом государстве. Улучшение данных показателей говорит о внимании государства и общества к человеку и развитию его потенциала. За последние несколько лет данные категории стали центральными для Казахстана. Современное государство может развиваться только при условии, что его экономическая политика имеет своим ориентиром рост уровня и качества жизни граждан. При этом категории «качество жизни» и «уровень жизни» непрерывно связано с ростом экономики.

Категории уровня и качества жизни широко используются в современных научной, социальной и политической сферах. Существует множество подходов к исследованию данных категорий, которые были разработаны разными научными школами. Каждый из этих подходов имеет свои особенности в силу влияния общественного уклада, политического строя и других факторов в определенный исторический момент.

Анализ изученной научной литературы показывает, что в вопросе изучения категорий «уровень жизни» и «качество жизни» необходимо учитывать два существующих подхода к их изучению: объективный подход и субъективный подход. Объективный подход изучения сторон жизни следует понимать как использование социальных индикаторов, основанных на хорошо знакомых и относительно простых показателях из числа постоянно формирующейся государственной статистики (численность населения,

ВВП на душу населения, детская рождаемость и смертность, показатели занятости и другое).

Субъективный подход основан на субъективных индикаторах качества и уровня жизни, которые хоть и представляют собой сложно вычисляемые показатели, но от этого не менее важны. К ним можно отнести уровень благосостояния, безопасность окружающей среды, качество трудовой жизни и многие другие.

Фундаментальным введением в изучение качества жизни стала система социальных индикаторов и возможность их использования при определении уровня и качества жизни, как основных инструментов изучения данных понятий. Так, в 1966 году группа авторов во главе с экономистом Р. Бауэром публикует монографию под названием «Социальные индикаторы». Данная книга стала мощным стимулом к изучению понятия «качество жизни». Авторы монографии попытались категоризировать «качество жизни», очертив круг его показателей и эмпирических референтов, вывести социальные параметры развития общества, построить систему количественных оценок «качества жизни» как синтетического показателя, совокупности объективированных, физических, экономических, социальных, политических и других факторов, описывающих различные стороны и условия жизни людей [1].

Среди современных ученых Ф.М. Бородкин и С.А. Айвазян наиболее ярко и систематизировано определили социальный индикатор как множество характеристик, «которым не свойственна никакая-либо острая, узкая специализация в описании объектов». К социальным индикаторам ими были отнесены следующие характеристики: показатели населения и его группового состава; характеристики материальной инфраструктуры социальной сферы; большое количество демографических показателей; показатели здоровья населения; характеристики медицинских услуг; мнение населения в целом и отдельных групп о различных сторонах своей жизни; показатели удовлетворенности населения и его отдельных групп по группам потребностей [2].

Похожим мнением обладает и другой авторский коллектив, который предположил, что социальные индикаторы есть показатели диагностики качества жизни той или иной группы или отдельной личности. Социальные индикаторы – своеобразные критерии измерения, оценки качества жизни. Они выступают как основа создания социальных программ и как результаты эффективности их реализации. Индикаторы качества жизни, по мнению Л.Г. Гуляковой, позволяют оценить комфортность человека в его жизненном пространстве, они служат средством фиксации субъективных реакций человека на экономические и социальные условия жизнедеятельности [3]. Указанная группа ученых классифицировала и выделила основные виды социальных индикаторов.

М. Бунге в 1976 году в своей книге «Индикаторы качества жизни» пишет: «Качество жизни не является научным понятием с точно фиксированным содержанием и объемом, а представляет собой всего лишь конгломерат различных проблем, начиная со смысла жизни и кончая проблемой утилизации отходов и очистки больших городов» [4]. Он сводит качество жизни к благосостоянию, а индикатор качества жизни – к показателям, которые позволяют определить степень благосостояния.

Согласно представителям субъективистского подхода (К. Терюн, С. Маколл, А. Кембелл), показателем качества жизни является сознание субъекта. Указанные авторы сводят качество жизни к понятию «счастье», удовлетворенности жизнью в целом. «При этом исследователями отмечается частое несоответствие между ощущением счастья, общей удовлетворенностью жизнью и самочувствием, поскольку они не всегда являются взаимозависимыми. Люди существуют как члены семей, организаций и локальных сообществ и могут оценивать их. Поэтому многие исследователи рассматривают оценку качества жизни в разнообразных контекстах (локальных сообществ, этнических групп, региональных групп, наций и т.д.) [5].

Современные российские ученые полагают, что «качество жизни» представляет собой комплексное понятие, в котором отражаются степень развития человеческого потенциала, условия, формы, а также субъективная оценка реализации этого потенциала в процессе жизнедеятельности человека, социальной группы и общества в целом [6].

Наиболее распространен подход к определению «качества жизни», который основан на субъективных переменных, отражающих социальное самочувствие личности и удовлетворенность различными политическими, социальными, экономическими аспектами существования. Например, Д. Ван Гиг понимает качество жизни населения как состояние благополучия. Показательно, что данную категорию он самым тесным образом связывает с целыми направлениями, определяющими государственную политику, направленными на удовлетворение социальных, экономических и иных потребностей, в которых человек и природа могли бы вести гармоничное сосуществование [7].

О качестве жизни, как сложной комплексной характеристике благополучия населения, говорит и другой российский ученый Л.А. Беляева: «это комплексная характеристика условий жизнедеятельности населения, которая выражается в объективных показателях и субъективных оценках удовлетворения материальных, социальных и культурных потребностей и связана с восприятием людьми своего положения в зависимости от культурных особенностей, системы ценностей и социальных стандартов, существующих в обществе» [8].

Повышение качества жизни происходит во взаимодействии двух начал – формирования все более развитой личности и общества, а также преобразования внешней среды их жизнедеятельности. Эти начала находятся в диалектическом единстве и противоречии. Качество жизни имеет объективную и субъективную стороны. Оно не может быть определено только на базе количественных статистических данных. Основываясь на таком подходе, структура качества жизни определяется следующими категориями: качество общества (личности, населения, отдельных социальных групп и организаций гражданского общества); качество трудовой и предпринимательской жизни; качество социальной инфраструктуры;

качество окружающей среды; личная безопасность; удовлетворенность людей качеством своей жизни.

Категория качества общества раскрывает существенное в отдельных личностях (здоровье, образование, мировоззрение), в семейной жизни (создание, сохранение и крепость института семьи, защита прав и воспитание детей), в отдельных социальных группах, группах риска. Характеристика общества включает в себя его структуризацию, как гражданского общества, в лице представляющих его организаций (профсоюзов, НПО, политических партий), способных защитить многообразные интересы и возможность выбора [9].

Качество жизни, выступающее целостным критерием социально-экономического развития страны, благодаря своей комплексности, отражает происходящие в обществе изменения. Например, ухудшение условий жизнедеятельности человека приводит к социальной напряженности, что в свою очередь должно привести к вмешательству органов государственного управления, которые должны произвести корректировку социально-экономической политики страны. При этом использование значения показателей качества жизни населения может служить критерием оценки проводимых реформ и изменений внутри страны.

Выделение и интеграция объективной и субъективной составляющих качества жизни позволяют ответить на вопросы, связанные с соотношением уровня жизни (как объективного параметра) и удовлетворенности жизнью.

Выделяют множество критериев оценки качества жизни населения в социальном государстве, которые выступают как сопоставление параметров и характеристик жизни домохозяйства с принятыми за эталон сравнения, установленными органами государственной власти. Определение же значений показателей качества жизни осуществляется путем их измерения на основе результатов официальной статистики, экспертных опросов, социологических исследований.

При интегральном подходе к качеству жизни необходимо проводить ряд мониторингов и социологических исследований, отражающих субъективный компонент [10].

«Уровень жизни» – более узкая категория по сравнению с «качеством жизни». Она определяется условиями существования человека в сфере потребления и измеряется через социально-экономические показатели общего благосостояния людей. Эти показатели включают доходы, потребление, жилищные условия, услуги образования, здравоохранения и так далее. Они могут операционализироваться как через систему статистических показателей, так и субъективных оценочных суждений.

Одним из первых ученых, оказавшим большое влияние на разработку категории «качество жизни» и ее применение в реалиях казахстанского общества, является Б.А. Алдашов. По его мнению, качество жизни можно охарактеризовать следующими компонентами [11]: материальное общественное благосостояние в соответствии с уровнем развития производства; соблюдение норм социальной справедливости в соответствии с ценностными представлениями большинства членов общества; приоритет полной занятости при естественном уровне безработицы; условия для всестороннего интеллектуального развития личности; состояние окружающей среды; внешнеполитическая обстановка; внутрисполитическая обстановка;

- правовая защищенность и безопасность личной жизни и имущества;
- охрана здоровья населения, семьи; социальные факторы производства (социальное партнерство, социально-психологический климат); уверенность в социальной защите при уходе на пенсию, в случае безработицы.

Для Казахстана первостепенной задачей является достижение стабильного и устойчивого развития, прежде всего за счет «подтягивания» систем социальной организации общества до требований современного времени. Важность отраслей социальной сферы заключается не только в том, что они представляют основу социальной безопасности государства, но и в том, что в зависимости от способности сохранить достигнутое в этой сфере, лежит основа реформ, их дальнейшая направленность.

По мнению ученого Б.А. Амантаева, категория качества жизни не является самостоятельной категорией. «Ее реальное бытие не изолировано от категории образа жизни, от важнейших элементов, составляющих структуру последней: жизненный уровень, стиль жизни, уклад жизни, манера жизни» [12]. Как отмечает исследователь, категория «качества жизни» состоит из двух компонентов: качественной и количественной составляющих, что требует анализа их взаимосвязи. Согласно этой взаимосвязи количественная сторона качества жизни связана с уровнем материальной обеспеченности и для нее подходит понятие «жизненный стандарт». Без высокого уровня материального благополучия людей невозможно повысить качество жизни, но и материальная обеспеченность, взятая изолированно, сама по себе не может породить высококачественную жизнь.

К. Г. Габдуллина, анализируя главные направления казахстанской социологической науки, отмечает основные элементы качества жизни

человека. К основным элементам качества жизни она относит: качество общества (личности, населения, отдельных социальных групп и организация гражданского общества); качество трудовой и предпринимательской жизни; качество социальной инфраструктуры; качество окружающей среды; личная безопасность; уровень жизни; удовлетворенность людей своей жизнью [13].

Таким образом, проанализировав существующие теории и подходы к изучению категорий «качество жизни» можно сделать вывод, что качество жизни представляет собой сложный комплекс объективных и субъективных показателей, которые в совокупности, но не по отдельности, выступают категориями социального анализа благосостояния и благополучия населения. Хотя рост качества жизни населения связан непосредственно с экономическим положением государства, сама экономика не всегда находится в прямой зависимости от благосостояния людей.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 **Зайцев, А. А.** Социальная статистика в США и Канаде // США: экономика, политика, идеология. – 1986. – №3. – С. 119-126.
- 2 Стандарты качества жизни в странах Европейского союза, России и Казахстане // Информационно-аналитический сборник /под ред. Мухамеджанова Б. Г. – Алматы : Жибек жолы, 2008. – 256 с.
- 3 **Бородкин, Ф. М., Айвазян, С. А.** Социальные индикаторы: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Статистика» и другим экономическим специальностям. – М. : Юнити –Дана, 2006. – 607 с.
- 4 **Павлова, Л. Е.** Обзор зарубежной литературы качества жизни и качества населения. Качество населения. Демография и социология // РАН. Институт социально-экономических проблем народонаселения. – 1993. - №3.
- 5 **Нугаев, Р. М., Нугаев, М. А.** Качество жизни в трудах социологов США // Социологические исследования. – 2003. – №6. – С.100-105.
- 6 **Файзуллин, Ф. С., Яппарова, Р. Р.** Социальные различия в качестве жизни населения крупного города. – Уфа : АН РБ, Гилем, 2010. – 156 с.
- 7 **Ван Гиг, Д.** Прикладная общая теория систем. – М. : Мир, 1981. – 336 с.
- 8 **Гулякова, Л. Г., Лига, М. Б., Калинина, Ю. А.** Социальные стандарты качества жизни: учебное пособие. – М. : Гардарика, 2007. – 141 с.
- 9 **Айвазян, С. А.** Межстрановой анализ интегральных категорий качества жизни населения (эконометрический подход). – М. : ЦЭМИ РАН, 2001. - 65с.
- 10 **Мироедов, А. А.** К оценке качества жизни населения среднего класса России. – http://www.evrodol.ru/vladimir/vladimir_39.htm.
- 11 **Алдашов, Б. А.** Качество жизни в контексте рыночной экономики. – Алматы : Евразия, 1994. – 201с.
- 12 **Амантаев, Б. А., Аимбетов, А. А.** Качество жизни: характерные черты и пути совершенствования. – Алма-Ата : Знание, 1984. – 38 с.

13 **Габдуллина, К. Г.** Новый Казахстан и приоритетные направления социологической школы. – Павлодар : ЭКО, 2007. – 66 с.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы.
Материал поступил в редакцию 28.06.2013.

Н. У. Шеденова, А. С. Беймишева

Өмір деңгейі және сапасы әлеуметтік анализ категориясы ретінде
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ.
Материал 28.06.13 редакцияға түсті

N. Shedenova, A. Beimisheva

The level and quality of life as categories of social analysis
al-Farabi Kazakh National university, Almaty.
Material received on 28.06.12.

Мақалада жалпы қоғаммен мемлекеттік әлеуметтік анализі тұрғысындағы категориялар болып, «өмірдің сапасы» және «өмірдің деңгейі» ұғымдары қаралады. Зерттелетін категориялар халықтың әл-әуқатының мен жағдайларының деңгейі жоғары болуына байланысты қаралады. Өмірдің сапасынан өмірдің деңгейінің негізгі айырмашылықтары көрсетілген. Өмірдің сапасы деген адамның кең комплексті жағдайлары болып табылып, өзінің құрамына экологиялық тұратын ортасы, әлеуметтік әл-әуқатының дұрыстығы, политикалық климат, психологиялық жайлылық кіреді. Өмір деңгейі деген өмір сапасынан қарағанда шағын болып табылады. Ол адамның адамзат қауымында өмір сүру жағдайларына қарап белгіленеді және адамдардың жалпы әл-әуқатының әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер арқылы өлшенеді.

The article discusses the concept of «quality of life» and «level of living» as a category of social analysis of the state and society as a whole. Studied categories are considered from the point of view of the welfare and well-being of the population. The basic differences in quality of life standard of living. Quality of life is a wide range of human conditions, includes the following components, which are ecological environment, social welfare, political climate, psychological comfort. The standard of living is narrower category than the «quality of life». It is determined by the conditions of human existence in society and is measured through socio-economic indicators of the general welfare.

Р. Е. АГЫБЕТОВА, А. Е. НУРМАГАМБЕТОВА

РАЗВИТИЕ КАЗАХСТАНСКОГО РЫНКА ТУРИСТСКИХ УСЛУГ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕАЛИЗАЦИИ

Актуальность изучаемой темы обуславливается, стремлением администрации любого уровня - республики, области, - повысить благосостояние жителей своей территории за счет увеличения и привлекательности рынка туристских услуг.

В условиях рыночных отношений туризм является одной из самых динамичных отраслей экономики. Высокие темпы его развития, большие объемы валютных поступлений активно влияют на различные сектора экономики, что способствует формированию собственной туристской индустрии.

Важным преимуществом туристской отрасли является то, что при относительно небольших инвестициях позволяет сразу же получать доход, при этом обеспечивается быстрая оборачиваемость средств.

Индустрия туризма многогранна и включает в себя множество услуг, созданных для привлечения клиентов: гостиницы, туристские фирмы, клубы, фитнес-центры, спортивные площадки и т. д. Туризм является одним из крупнейших работодателей в мире, обеспечивая работой большое число людей, от специалистов непосредственно туристской отрасли, до работников транспорта, средств размещения и огромного количества самых разных развлекательных учреждений.

Значительно влияние и социальной функции туризма. Особенно данная функция проявляется в развивающихся или небольших государствах, где туризм зачастую является основной статьей дохода бюджета.

Международный туризм в настоящее время является одной из наиболее динамично развивающихся отраслей внешнеэкономической деятельности. Неуклонный рост влияния туризма как на мировую экономику в целом, так и на экономику отдельных стран и регионов является одной из наиболее значительных, постоянных и долгосрочных тенденций, которая способствует формированию и развитию мирового хозяйства.

Становится очевидным превращение туризма в крупную самостоятельную отрасль национальной экономики, деятельность которой направлена на удовлетворение специфических потребностей населения. Многообразие этих потребностей удовлетворяется не только туристскими предприятиями, но и

предприятиями других отраслей, что обуславливает значение туризма как одного из факторов мультипликативного воздействия на развитие экономики. Туризм является одним из факторов мировых интеграционных процессов, а туристский бизнес становится сейчас значимым сектором экономики [1].

Казахстан, обладая уникальными природными ресурсами и самобытной культурой кочевого народа, имеет огромный нереализованный потенциал для развития туризма на международном и региональном рынках. Туристический потенциал рекреационных ресурсов и историко-культурного наследия позволяет республике гармонично интегрироваться в международный рынок туризма и достичь интенсивного развития туризма в стране. Это обеспечит устойчивый рост занятости и доходов населения, стимулирование развития смежных с туризмом отраслей и увеличение притока инвестиций в национальную экономику.

В Республике Казахстан туризм на современном этапе находится на стадии бурного роста. Активно развиваются все виды туризма. Также необходимо отметить положительную динамику в гостиничной индустрии, где происходит как количественный, так и качественный рост. Ежегодно увеличивается количество туристских фирм и число занятых в туризме. Но, несмотря на общую положительную тенденцию развития, туризм Казахстана сталкивается и с определенными проблемами.

Автор перед собой ставит задачу рассмотрение современного состояния развития отрасли туризма, анализ проблем, с которыми сталкивается отрасль в своем развитии. Туристская отрасль в нашей стране долго оставалась второстепенной и финансировалась по остаточному принципу. На туризм не обращали внимание как на отрасль экономики, хотя ресурсы имелись более чем достаточные.

Сейчас же туризм является одним из семи приоритетных кластеров развития экономики Казахстана. Туризм является тем инструментом развития, благодаря которому Казахстан имеет хорошие шансы выйти на международный рынок с конкурентоспособным конечным продуктом.

В статье проведен анализ и оценка современного состояния туризма, выявлены основные проблемы, такие как недостаточно развитая туристская инфраструктура, слабая обеспеченность отрасли квалифицированными кадрами и неудовлетворительное позиционирование, отсутствие положительного туристского имиджа на мировых рынках.

Для развития данной сферы необходимо по мнению автора, разработать стратегию, которая даст возможность определить общие и секторальные ориентиры внутреннего рынка, учесть и «примирить» интересы и стратегические планы отдельных хозяйствующих субъектов, точно взвесить и задействовать ресурсный, инфраструктурный и геоэкономический потенциал, получив таким образом синергетический эффект для сферы на длительный период времени.

Стратегия социально-экономического развития рынка туристских услуг позволяет согласовать деятельность органов государственного управления, сообщества деловых людей, общественных и политических организаций, оказывающих влияние на развития региона, для задания единого вектора развития. Этот вектор формируется с учетом территориальных особенностей, включая природные и трудовые ресурсы, сложившуюся производственную и сервисную специализацию, экономико-географические, конкурентные и иные преимущества.

Наличие стратегии социально – экономического развития рынка туристских услуг позволяет создать благоприятный деловой климат с точки зрения привлечения инвестиций. Известно, что конкуренция на рынке инвестиций становится более жесткой и интернациональной. Для привлечения инвестиции, инвесторам следует представить убедительные планы стратегического развития на длительную перспективу, создать лучшие условия и гарантии, выдержать схватку за инвестора у других, схожих регионов. Также она позволит сконцентрировать инвестиционные ресурсы и направить их в приоритетные направления.

В свою очередь, развитие этих приоритетных направлениях позволит создать в регионе целые кластеры - группы взаимосвязанных, территориально сконцентрированных организаций (производителей, поставщиков комплектующих, услуг, научно-исследовательских учреждений и других организаций, взаимодополняющих и усиливающих конкурентные преимущества друг друга).

Индустрия туризма в Республике Казахстан на государственном уровне признана одной из приоритетных отраслей экономики. Так, в реализации положений индустриально-инновационного развития экономики страны ведущая роль принадлежит системе кластеров, в частности туристскому кластеру. Современные тенденции в развитии этой отрасли таковы, что туристы, которые хорошо изучившие известнейшие курорты мира, стремятся в те страны, где туристический сектор только начинает развиваться. С этой позиции привлекательность Казахстана растет.

Идея повышения конкурентоспособности национальной экономики на основе кластерных стратегий не нова. Но на этапе выхода из кризиса, когда традиционные методы диверсификации уже не могут дать должной отдачи использование кластерной модели организации бизнеса в качестве инструмента модернизации экономики не имеет альтернативы [2].

Взаимообусловленность и взаимосвязи между процессами кластеризации, усиления конкурентоспособности и ускорения инновационной деятельности – это новый экономический феномен, который позволяет противостоять натиску глобальной конкуренции и должным образом отвечать требованиям национального и регионального развития.

Кластерный подход – это, прежде всего новая управленческая технология, позволяющая повысить конкурентоспособность как отдельного региона, или отрасли, так и государства в целом.

Распространенным способом взаимодействия государственных органов с инвесторами является создание кластерных зон развития туризма. Данный механизм развития туризма позволяет инвесторам вкладывать инвестиции не в один проект, а в комплекс туристских объектов.

Развитие стратегии социально-экономического развития рынка туристских услуг, также требует нового подхода к управлению инновационным развитием, реализуемого на основе синергии всех сфер деятельности общества, связанных с инновациями. Сегодня Республика Казахстан имеет реальные возможности для роста индекса инновационного потенциала [3].

Туризм является одной из самых высокодоходных отраслей экономики в мире, и по прогнозам экспертов ЮНВТО в XXI веке его рост будет продолжаться. Но, в любом случае, какими бы не были прогнозы на будущее очевиден один основной вывод: чтобы преуспеть в туристской деятельности в двадцать первом столетии, требуется профессиональный, основанный на потребностях клиента и выполнении требований законодательства подход к организации производства, продвижению и реализации туристического продукта.

Однако в стремлении активно развивать туризм, наша республика сталкивается с некоторыми проблемами. Для Казахстана на современном этапе наиболее серьезными препятствиями в развитии туризма являются проблема подготовки кадров, неразвитая инфраструктура и слабое позиционирование на международном рынке. Именно решение данных проблем позволит Казахстану более динамично развивать туризм и выйти на международный рынок со своим уникальным продуктом.

Таким образом, формирование и, самое главное, поддержание положительного туристского имиджа является главным приоритетом для Казахстана в деле развития въездного туризма. Конечно же, наличие развитой инфраструктуры, грамотных кадров и государственная поддержка туристских организаций тоже являются немаловажным аспектом, но без узнавания нашей страны в мире все эти элементы развитой туристской отрасли ни к чему. Поэтому отечественному туризму необходимо используя богатый мировой опыт и собственный энтузиазм приступать к созданию имиджа Казахстана, как нового туристского направления.

Развитие туризма на современном этапе в Республике Казахстан демонстрирует положительную динамику. Равномерно развиваются все виды туризма. Но несмотря на это присутствуют определенные аспекты, которые препятствуют более динамичному развитию. Проблемы отечественного туризма свойственны многим развивающимся странам с переходной

экономикой и отражают ситуацию, когда туризму уделяется мало внимания. Такая ситуация до недавнего времени была и в нашей республике. И только в 2005 году, когда наш Президент выделил туризм в числе семи приоритетных кластеров развития экономики, туризм получил новый импульс развития. Учитывая современную тенденцию развития туризма можно смело прогнозировать, что в ближайшем будущем, с учетом решения представленных проблем, туризм Казахстана выйдет на международный рынок со своим уникальным туристским продуктом.

Еще раньше в рамках реализации Послания Президента народу Казахстана от 19 марта 2004 года «К конкурентоспособному Казахстану, конкурентоспособной экономике, конкурентоспособной нации» по инициативе Правительства Республики Казахстан Центром маркетингово-аналитических исследований Министерства экономики и бюджетного планирования Республики Казахстан и американской консалтинговой компанией «J.E. Austin Associates Inc.» был реализован проект «Оценка конкурентоспособности действующих и потенциально перспективных секторов казахстанской экономики и выработка рекомендаций по их развитию». Цель проекта состояла в повышении конкурентоспособности несырьевых отраслей экономики Казахстана, имеющих потенциал для экономического роста страны. В итоге среди семи приоритетных несырьевых отраслей для создания индустриальной основы повышения конкурентоспособности и диверсификации экономики в числе первых определен туризм.

По мнению экспертов, конкурентное преимущество Казахстана заключается в уникальной культуре (культурно - познавательный), богатом природном потенциале (экологический туризм), возросшей деловой активности (деловой туризм), а также возможности заниматься активными видами отдыха, такими как спортивный и приключенческий (экстремальный) туризм.

Показателен опыт развития туристских центров в Италии, США, Объединенных Арабских Эмиратах и Турции. В основе развития индустрии туризма данных стран лежало развитие инфраструктуры туристской отрасли, транспорта и сферы услуг.

В части развития инфраструктуры туризма можно отметить развитие туристских центров в Италии (Рим, Венеция), Турции (Бодрум, Мармарис, Анталья), США - (Лас-Вегас, Гавайские острова), Египет (Каир, Гиза, Александрия), Таиланд (Бангкок).

Основу инфраструктуры туризма данных мировых туристских центров составляют современные 3-х, 4-х и 5-и звездочные отели, театры, объекты развлечений. Также важную роль в развитии данных туристских центров сыграли богатое историко-культурное наследие и природные предпосылки.

Эффективному развитию индустрии туризма данных регионов способствовали поддержка государства предпринимательских инициатив бизнеса, а также развитое государственно-частное партнерство в области развития инфраструктуры туризма.

Пример зарубежных стран показывает, что туристы, посещающие национальные парки (например, в Кении, Америке, Китае), оставляют там до 1 млн. долларов США ежегодно. Заповедникам, национальным паркам разрешено зарабатывать деньги самостоятельно - за счет реализации товаров и платных услуг. Финансовые средства, получаемые национальными парками, используются на их развитие, а также на проведение защитных и восстановительных мероприятий.

Исходя из этого, постановлением Правительства Республики Казахстан от 25 июня 2005 года № 633 «Об утверждении планов пилотных проектов в приоритетных секторах экономики» был утвержден План по созданию и развитию пилотного кластера «Туризм» в городе Алматы и Алматинской области [4].

За годы государственной независимости Казахстана был принят Закон Республики Казахстан «О туристской деятельности в Республике Казахстан» и проведен ряд важнейших мероприятий по формированию национальной туристической индустрии республики, заключено 22 международных соглашения в области сотрудничества в сфере туризма, имеющих огромный потенциал социальной эффективности [5].

О поступательном и устойчивом развитии казахстанского туризма свидетельствуют темпы роста объемов въездного и внутреннего туризма. Наибольшее развитие внутреннего туризма отмечается в городах Астане, Алматы, Восточно-Казахстанской, Карагандинской, Алматинской и Акмолинской областях. Данный процесс получил развитие в рамках принятого Указа Президента Республики Казахстан «О Государственной программе развития туризма в Республике Казахстан на 2007-2011 годы» [6].

Анализ туристской деятельности показал, что туристы, прибывающие из-за границы, предпочитают останавливаться в гостиницах, предоставляющих качественный сервис и полный набор услуг. Именно от делового туризма будет зависеть дальнейшее развитие сети гостиниц международного уровня в крупных городах - деловых центрах страны.

Доступность туристских ресурсов становится все более важным фактором в развитии туризма. Несмотря на увеличение числа туристов, к которому привело бы расширение доступа к туристским ресурсам и услугам, многие туроператоры пока еще не осознали значения принятия мер в этом отношении. Поэтому необходимо выработать четкую политику и стратегию содействия обеспечению доступности туристских ресурсов, поднять уровень специальной подготовки персонала в индустрии туризма,

повысить информированность общественности о потребностях туристов с инвалидностью и о значимости туризма в социально-экономическом развитии.

Современная туристская индустрия, базирующаяся на уникальном природном и культурном потенциале Республики Казахстан, является естественным системообразующим фактором гибкой интеграции туризма в систему мировых хозяйственных связей, одной из наиболее динамично развивающихся и эффективных по отдаче на вложенный капитал отраслью, несмотря на ее капиталоемкость.

Планомерное решение проблем увеличения привлекательности регионов республики для туристов, разработки и внедрения дополнительных программ развития туризма в регионах, их своевременное финансирование и модернизация действующей инфраструктуры позволит в будущем значительно увеличить привлекательность всех туристских регионов Казахстана.

К причинам неразвитости туристской инфраструктуры можно отнести не только объективные экономические трудности, но и несовершенное налоговое и туристское законодательство, в частности, полное отсутствие необходимых для контроля за развитием отрасли и соблюдением прав потребителя государственных стандартов.

Среди основных проблем туристской отрасли нужно отметить:

- преобладание малых туристических фирм, не имеющих кадровых и материально-технических ресурсов, не способствует развитию инвестиционных вложений в отрасль туризма;

- неразвитость транспортной инфраструктуры. Малое количество как регулярных, так и чартерных зарубежных авиарейсов. Развитие туризма ограничивается высокими транспортными издержками. Отсутствуют специализированные автотранспортные предприятия для туристской деятельности. Также не создана система электронного бронирования и планирования поездок;

- несоответствие статистического учета международным стандартам и отсутствие комплексного объективного учета экономического эффекта от туристской деятельности;

- несоответствие мировым стандартам системы современного образования и подготовки квалифицированных кадров для туристской индустрии;

- а также слабый уровень финансирования развития туризма в регионах.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Папирян Г. А. Международные экономические отношения. Маркетинг в туризме. - М.: Новое знание, 2001.

2. Ленчук Е. Б., Власкин Г.А. Кластерный подход в стратегии инновационного развития зарубежных стран // <http://www.ebiblioteka.ru/browse/doc/22579839>

3. Аубакирова Г. М. Стратегические приоритеты инновационного развития постиндустриальной экономики (на примере Республики Казахстан) // Проблемы прогнозирования, №5, 2013. С.102-116.

4. Постановление Правительства Республики Казахстан от 6 марта 2001 года N 333

5. Закон Республики Казахстан «О туристской деятельности в Республике Казахстан» от 13 июня 2001 года № 211-III.

6. Указ Президента Республики Казахстан «О Государственной программе развития туризма в Республике Казахстан на 2007-2011 годы».

Евразийский национальный университет
им. Л.Н. Гумилева, г. Астана
Материал поступил в редакцию 28.02.13.

R.E. Agybetova, A.E. Nurmagambetova

Қазақстан нарығында туристік қызметті дамыту: жүзеге асырудың мәселелері мен болашағы

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, Астана қ.
Материал редакцияға 28.02.13. түсті

R.E. Agybetova, A.E. Nurmagambetova

Development of local tourism market: problems and prospects of impment

L.N. Gumilyov Eurasian
National University, Astana
Material received on 28.02.13.

Осы тақырыптың өзектілігі республика, облыс деңгейінде тұрғындардың әл-ауқатын туристік қызмет нарығын тарту мен арттартудың есебінен қотеру мәселелерін қарастыру

The relevance of the subject is caused by the desire of administration at any level, the country or the region, to improve the inhabitants' welfare of their territory by increasing the attractiveness of the tourism market and services.

АҒЫБЕТОВА Р. Е., ТӨРЕХАНОВ С. І.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТУРИЗМ САЛАСЫН АҚПАРАТТАНДЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бұл еңбекте отандық туризм саласын ақпараттандыру мәселелері көтеріліп, ақпараттық технологияларды пайдалану артықшылықтарының ерекшеліктері жан-жақты қарастырылады

Қоғамның ақпараттануы бүкіл дүние жүзінде шексіз ақпараттық кеңістік қалыптастыра отырып, өндірісті, білім беруді және адамдардың тұрмыс-тіршілігін түбегейлі өзгертуде. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар және ғаламдық Internet желісінің дамуы еліміздің халық шаруашылығының барлық салаларындағы қызметтің тиімділігін едәуір арттыруға мүмкіндік беріп отыр.

Қоғамдық қызметтің барлық салаларындағы кеңейтілген қарым-қатынас, нарықтағы өнім мен қызметті таңдау мүмкіндігінің артуы, ынтымақтастық шекарасының кеңеюі, әрі бизнес пен ғылымның өзара ұштасып, ақпараттандырылуы, жаңаша таным құралдарының пайда болуы, білімге бағыт бұру, нысандарды электрондық орта үшін сандық түрде бейнелеу жетістіктері, өндірістің инновациялық табиғаты мен виртуалдық сипаты, ғаламдық ауқымдағы ақпараттық ресурстарға жедел түрде қол жеткізу мүмкіндіктері, міне осылардың барлығы ақпараттық қоғамның мәнін аша түседі.

Ақпараттық қоғамды қалыптастыру үшін:

- ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымдарды дамыту;
- тұрғындардың компьютерлік сауаттылығын арттыру;
- ақпараттық-коммуникациялық технологияларды жаппай қолдану;
- бірыңғай ақпараттық қоғамды қалыптастыру;
- ақпараттық технологиялар бойынша мамандарды арнайы дайындау секілді т.б. шараларды жүзеге асыру қажет [6].

“Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясын” [2] жүзеге асыру барысы бүгінгі ғаламдану жағдайында әлемдік нарықта шынайы бәсекеге қабілетті ақпараттық технологиялар саласындағы “серпінді” жобаларға ерекше назар аударуды талап етеді [3, 4].

Қазіргі туризм индустриясы табысы жоғары және серпінді дамып келе жатқан қызмет көрсетулердің, халықаралық сауда сегменттерінің бірі [1]. Туризмнің жылдам және тұрақты өсуін, оның қоршаған ортаға, экономиканың барлық секторлары мен қоғамның әл-ауқатына күшті әсерін назарға ала

отырып, Үкімет Қазақстанның ұзақ мерзімдік даму бағдарламасында туристік саланы басымдық ретінде белгілеп, тұжырымдама қабылдады [5]. Осы Тұжырымдама туризм саласында тұтас мемлекеттік саясатты қалыптастыруды, Қазақстанда қазіргі заманғы бәсекеге қабілетті туризм индустриясының құқықтық, ұйымдастырушылық және экономикалық негіздерін қалыптастыруды көздейді. Өнеркәсіп пен экономиканың басқа да салаларының бәсекеге қабілеттілігі көп жағдайда өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылым жағдайына тәуелді. Туризм инфрақұрылымы туристік іс-әрекетті іске асыру базасы, туризмді ұйымдастыру негізі болып табылады. Туристік инфрақұрылым ұғымына туризм жұмыс істеуіне қажетті, туристік өнімге тікелей қатысы жоқ жүйелер (қоғамдық көлік, сауда-саттық орындары, медициналық мекемелер, байланыс, энергиямен қамтамасыз ету жүйелері, пошта, телефон және т.б.) жатады. Инфрақұрылымның осы элементтерінің әлемдік деңгейге сәйкестігінің өзі-ақ қазіргі заманғы әлемдегі елдің бәсекелестік қабілетінің маңызды факторы болып табылады. Ғаламдандудың үдей түсуі мен ғаламдық бәсекелестіктің күшейе түсуі жағдайында шаруашылық субъектілердің әлемдік рыноктың тегеурініне дер кезінде әрі пәрменді жауап әрекетке қабілеттілігі іскерлік табыстың негізі болып саналады. Елде дамыған ақпараттық-телекоммуникациялық инфрақұрылымның болуы ұлттық экономиканың өсуінің, қоғамның іскерлік және зияткерлік белсенділігінің артуының басты факторларының бірі болып табылады, ол халықаралық қоғамдастықтағы елдің беделін айғақтайды. Бүгінгі күні бизнестің бірде-бір түрі өздерінің құрылымдық бөлімшелері арасында да, сондай-ақ сыртқы әлеммен де байланыстың сапалы жүйесі болмайынша дами алмайды [8].

Интернетке негізделген қазіргі электрондық желілік орта қоғам өмірінің барлық салаларына, оның ішінде экономикалық жүйеге де тығыз ене отырып, ақпараттық экономиканы қалыптастырды. Интернет желісі, қатысушылардың құрамы - орналасқан жерлерінен тәуелсіз тұтынушылар аудиториясынан бастап, трансұлттық компаниялар мен мемлекеттік құрылымның өкілдері болып табылатын электрондық бизнес үшін ғаламдық масштабтағы әмбебап іскерлік ортаға айналды.

А.Ю.Родионовтың түсіндіруінше: “Электрондық бизнес - Интернетті және онымен байланысты телекоммуникациялық желілерді, ақпараттық технологиялар мен әдістерді пайдаланатын, кәсіпкерлік қызметтің бір немесе бірнеше кезеңдерінде шешуші роль атқаратын және құн жасайтын жүйелердің, үрдістердің, ұйымдардың, ақпарат алмастыру арналарының, нарықтар мен құн жасау тізбектерінің интеграциялық жүйесі” [9].

Электрондық бизнестің дамуы - бірінші кезекте мемлекеттегі ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың жетістіктерімен тығыз байланысты. Және осы тақырып төңірегіндегі еңбектерде ол, дәстүрлі

экономиканың баламасы бола алмайды, бірақ, компанияларды жеке алғанда, сондай-ақ, экономиканы тұтастай алғанда да бизнесті жүргізудің жаңа технологиясын жасаудағы жоғары нәтижелерге әкелетін мықты құрал [6].

Электрондық бизнес, ғаламдану үрдісі, халықаралық бәсекелестіктің күшеюі - экономикадағы басты рөлдердің бірін атқаратын отандық туризм саласына тез арада өзгерістер енгізуді, заманға сай жаңа тұрпатта қалыптастыруды қажет етуде.

Туризм жеке және ұжымдық жетілдіру құралы ретінде жоспарлануы және тәжірибеде іске асырылуы тиіс демалыспен, бос уақытты өткізумен, спортпен, мәдениетпен және табиғатпен тікелей байланысты қызмет. Мұндай жағдайда, ол өз бетімен білім алудың, толеранттықтың және халықтар мен олардың әр түрлі мәдениеттерінің арасындағы өзгешеліктерін танып-білудің бірден бір факторы болып табылады [8].

Туризм саласының дамуы білім деңгейінің көтерілуіне, медициналық қызмет көрсету жүйесінің жетілуіне, жаңа ақпараттық технологияның таралуына мүмкіндік береді [1, 5]. Біздің елімізде туристік фирма мен туризм нарығын құруда нарықтық қарым-қатынасты қалыптастыру қарқынды үдеріс үстінде және ақпараттандырылған және компьютерлендірілген жүйе бұрын-соңды болмаған деңгейге жетті. Аймақтық деңгейде туристік бизнестің ақпаратпен қамтамасыз етілуі, әртүрлі туристік және маркетингтік жүйеге, телекоммуникациялық инфрақұрылымның дамуына сүйенеді.

Туризм индустриясы телекоммуникациялық технологияларды аса көп пайдаланатын және іскерлік әлемде үлкен деңгейде компьютерлік жабдықтарды орналастыратын сала болып табылады. Бұл туризм индустриясында қолданылатын ақпараттан келіп шығады. Біріншіден, бұл ақпараттың күні, оқиғасы, кестесі өте жиі өзгеріп отырады. Екіншіден, туристік өнім туралы ақпарат жер шарының әртүрлі нүктелеріне өз уақытында жеткізілуі керек. Үшіншіден, туристік өнім үлкен көлемді жасаушылардан - түнеу, транспорт, көңіл көтеруден тұрады, қандайда бір затты қанағаттанарлық үйлестіру үшін ақпараттың тез жеткізілуін талап етеді [10].

Қазіргі өңдеулер мен жоспарлар туризмнің аймақтық дәрежеде дамуы үшін мына сұрақтарға жауап беруі керек:

- туристік саланың деңгейін қалай бағалауға болады және оның дамуындағы негізгі мәселелер;
- туризмнің қандай негізгі бағыттары аймақтың қызығушылығына жауап береді және де неге және қайда ақшаны салған тиімді;
- имиджді қалай жақсартуға және туристердің аймаққа қызығушылығын қалай арттыруға болады;
- туризмнің дамуы есебінен аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуын қалай жақсартуға болады.

Электронды жүйе, атап айтқанда, Интернет дәл қазіргі уақытта туристік өнім туралы белгіленген ақпаратты алуға мүмкіндік беріп қана қоймай, сонымен қатар қонақ үйлерде, әуе жолдарына орынды брондауға мүмкіндік жасайды. Туристік қызметті брондауда жаһандық жүйе және Интернет жедел түрде дамуда [12, 13]. Іс жүзінде барлық негізгі CRS - Amadeus, Galileo, Worldspan және т.б. ғаламдық резервтеу жүйелері өздерінің дерекқорларына Интернет-интерфейсті ұсынады [12]. Туристік қызметтерді Интернетте сату көлемі бойынша АҚШ және Бағыс Еуропа елдері алғашқы орынды иемденсе, одан кейінгі орындарды - Оңтүстік Шығыс Азия аймағы, Жапония, Қытай, Оңтүстік Корея, Тайвань мемлекеттері иемденген.

Ал, Қазақстан жағдайына тоқталсақ, елімізде жақсы демалыспен және демалыс қауіпсіздігімен қамтамасыз ете алатын қызметтерді көрсететін туристік компаниялар желісі болғанымен [13], қажетті ақпаратпен дер кезінде қамтамасыз ету, ақпараттандыру жағдайлары толық шешімін тапты деп айта алмаймыз. Бұған, көпшілік халықтың әлі де болса компьютерлік сауаттылығының, ақпараттандырылуының төменгі дәрежеде екендігі; интернет желісімен толық қамтылмауы; немесе интернет қол жетімді бола тұра қызметін аса қажетсінеуі; сондай-ақ, отандық ұйымдар қызметінің 95 % шетке шығаруға бағытталғандығын жатқызуға болады. Бұдан, отандық туризм саласын дамытуда ең бірінші кезекте туризмді ақпараттандыру, ақпараттандыру менеджментін ұйымдастыру, жолға қою, дамыту қажеттігі айқын сезіледі.

Ақпараттық менеджмент ұғымының пайда болғанына аса көп уақыт бола қойған жоқ. Десек те, басқару жүйесін құру методологиясы ретінде негізгі мәнге ие. Сондай-ақ, ақпараттық менеджмент - жалпы ақпараттық ресурстар ақпараты мен құжаттарды біріктіруді, және ұйымның әрекеттегі ақпараттық құрылымын тиімді құруды жүзеге асырады.

Ақпараттық менеджмент қызметіне:

- жоспарлау;
- ұйымдастыру;
- талдау;
- бақылау;
- сақтау;
- ақпараттық ресурстар;
- ұйымдық құрылым;
- өзара әрекетті ақпараттар ортасы жатқызылады [7].

Соңғы он жылдықта менеджмент дамыған елдерде (ішінара, АҚШ және Жапония) ақпараттық технологиялар үшінші (жоғарғы) яғни, шығармашылық деңгейге көтерілді. Олар, толық ақпараттық цикл - ақпаратты алу (жаңа білім), оны беру, өңдеу, объектіге қатысты қолдану, көптеген жаңа мақсаттарға қол жеткізуде тиімді пайдалануда. Ақпараттық технологиялардың үшінші

деңгейі менеджментті компьютерлендірудің жоғарғы кезеңін, ЭЕМ-ды шығармашылық тұрғыда пайдалану, адамның ақыл-ойы мен электронды техникалардың қуатын біріктіре қарауды білдіреді.

Туристтік қызметті өндірушілер анықталған құрылым аясында, үкіметтік және коммерциялық мекемелер және сауда ассоциациялары құрамында әрекет етеді. Олар, қызмет көрсетуші (әуекомпаниясы, қонақ үй, автомобиль арендасы, туристерге қызмет көрсету); туроператорлар, турагенттер болып бөлінеді.

Туристтік сала аясында өндірушілер арасындағы ақпарат аса маңызды рөл атқарады. Ақпарат ағыны әрі мәлімет, әрі қызмет пен төлем ретінде қарастырылады. Сондықтан қызметтің бұл түрі турагенттерге емес, тікелей нақты билет, орын, автомобиль және т.б. туралы ақпаратқа, және олардың бағасы мен сапа айырмашылығына бағытталады. Дәл осылай, турөндірушілер мен турагенттер нақты төлем емес, дебет пен кредит туралы ақпарат алмасады.

Туристтік қызметке мынадай екі компонент тән: қызметтің өзі (қонақ үйдегі және транспорттағы орын) мен ол туралы ақпарат (құны, кету және келу уақыты, сатып алу шарты). Мұның бәрі жаңа технологияларды пайдалануды талап етеді. Бұл тұрғыда, туризм индустриясында келесі компоненттерден тұратын компьютерлік және коммуникациялық технологиялардың бүтін жүйесі қарастырылады. Олар:

- компьютерлер, резервтеу компьютерлік жүйелері, басқарудың ақпараттық жүйелері;
- электронды ақша аударымы жүйелерінің қауіпсіздік жүйесі, энергияның шығыс материалдарын пайдалануды бақылау жүйелері;
- телеконференцияларды өткізу ортасы, бейне орта, бейне брошюралар, бейне мәтін, қатынасудың мобильді ортасы;
- әуекомпанияларын басқару және бақылау жүйелері, сандық телефон желілері, хабар алмасудың спутниктік ортасы.

Мұндағы айтылған орталарды туристік бизнестің барлық объектілерінде пайдалану қажеттігі, оларсыз ешқандай да өзара тиімді жетістіктерге жетуге болмайтындығын атап өткен жөн. Яғни, әрбір технология әдетте өзгелерімен интеграцияланған, және олардың бәрі жүйелік түрде қарастырылады [11].

Бізге, туризм индустриясында қолданылатын автоматтандырылған ақпараттық жүйелердің:

- ERP;
- CRM;
- MRP 2;
- әр бөлімді автоматтандыру түрлері.

Ақпараттық категориялардың:

- мәліметтер;

- ақпарат;
 - білім;
 - принциптер түрлері.
- Технологиялардың:
- SQL/PHP деректер базасы;
 - WAP;
 - GPRS;
 - Internet атаулары жақсы таныс.

Әйтсе де, тұтынушы азаматтарға республика төңірегінде интернет технологияны еркін пайдалануға:

- елдегі қалыпты жұмыс атқаратын электронды төлем жүйелерінің болмауы;

- үй компьютерімен Интернетте отырып әріптестер арасында сәтті, сенімді, арзан және ыңғайлы ақша аудару мүмкіндіктерінің шектеулілігі, сондай-ақ, оларды клиенттен сәтті шығарып алу мүмкіндігінің шектеулі екендігі көп кедергі, қолбайлау болуда.

Осы орайда, әлемдік туризм индустриясының бір бөлшегі ретінде отандық туризм саласын дамыту қағидаттарын ақпараттық технологиялар бірлестігінде қарастырған жөн. Ақпараттық технологиялардың турбизнесіне негізгі тенденциялары болып:

- бірыңғай технология негізінде турагенттіктердің тәуелсіз желісін жасау;
- бірыңғай технология негізінде турагенттіктер мен туроператорлардың желісін жасау;
- тәуелсіз агенттіктерге жаңа технологиялық сервистерді ұсыну;
- тәуелсіз турагенттіктерді жандандыру және оларды автоматтандыру;
- туристік нарық қатысушыларының арасында өзара ақпарат алмасу стандартын әзірлеу табылады.

Осы аталған барлық тенденциялар әрдайым туристік қызмет сапасын жақсарту мен кедергілерді төмендетуге бағытталуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. «Қазақстан Республикасының Туристтік қызмет туралы Заңы» 13.06.2001 ж. №211-2, Қазақстан Республикасының Заңы.
2. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы: Қазақстан Республикасы Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. – Астана: Елорда, 2006 // www.akorda.kz/
3. «Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері»: Қазақстан Республикасы Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. – Астана: Елорда, 2010 // www.akorda.kz/

4. «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту - Қазақстан дамуының басты бағыты»: Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. – Астана: Елорда, 2012 // www.akorda.kz/

5. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы. - Астана, 2013 ж.

6. **Байшоланова Қ.С.** Электрондық бизнес: Монография - Алматы: Экономика, 2010 - 280 бет.

7. **Бірәлиева Н.Б., Байбөлекова Л.А., Балашов Қ.Т.** Ақпараттық менеджмент негіздері. Оқу құралы / - Алматы: Экономика, 2000. – 96 бет.

8. **Суяндукұев Б.Т., Низаматдинова Ж.С.** Туризм инфрақұрылымы. Оқу-әдістемелік құрал - Ақтау, 2011 ж.

9. **Родионов А.Ю.** Содержание электронного бизнеса в рамках информационной экономики // Центрально-азиатский Интернет форум: на пути к новой экономике. Интернет технологии. Бизнес и Интернет: материалы междунар.научно-практ.конф.: сб.науч.трудов. - Алматы: ІТЕСА. - 2001. - С.23

10. **Каймин В.А.** Курс информатики: состояние, методика и перспективы. Информатика и образование. - 1990, №6; 26-31.

11. **Ветитнев А.М.** Информационные технологии в социально-культурном сервисе и туризме. Оргтехника: учебник – М.: ФОРУМ, 2010. – 400 с.

12. Автоматизация бронирования [Электронный ресурс] / Информационный ресурс сайта «Отели Петербурга» . – URL : <http://www.aviaplace.ru/aviauslugi/tehnologiya-prodazhi-i-bronirovaniya-mest.html>.

13. <http://www.mount.kz/> Қазақстан Республикасының туризм жөніндегі ресми сайты

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, Астана қ.
Қазақ экономика, қарж және
халықаралық сауда университеті, Астана қ.
Материал редакцияға 28.02.13. түсті

Р.Е.Агыбетова, С.И.Тореханов

Проблемы информатизации в сфере туризма в Республике Казахстан

Евразийский национальный университет
им. Л.Н.Гумилева, г. Астана
Казахский университет экономики, финансов
и международной торговли, г. Астана
Материал поступил в редакцию 28.02.13.

R.E.Agybetova, S.I.Turekhanov

Development of local tourism market: problems and prospects of implement

L.N.Gumilyov Eurasian National
University, Astana
Kazakh university of economics finance
and international trade, Astana

В данной статье рассматриваются проблемы информатизации и приоритеты использования информационных технологий отечественного туризма

This article examines the problems and priorities of using Information Technologies (IT) in local tourism

UDC 32574572

A. Bisztyga, G. Akhmedzhanova, N. Musabekova**THE ISSUE OF ENVIRONMENTAL PROTECTION
IN EUROPEAN LAW**

Environmental protection is a subject matter of many international law agreements of various legal effect. Europe is a region in which both at the level of states and supranational level the issue of environmental protection is more and more hotly debated. An active attitude towards this problem is taken by the leading structures of the European integration, the European Union and the Council of Europe. The article focuses on the presentation of European legal state in the scope of environmental protection, as well as the presentation of directions of the European legal discourse concerning directions of the development of environmental protection law including the proposals of establishing the subjective human right to live in a healthy and friendly environment.

Key words: *environmental protection, European law*

I. Natural environment is an important value protected on grounds of international law. There are a lot of acts of international law concerning natural environment, including acts undertaken at the United Nations forum. However, it must be stressed that the leading UN acts on the protection of natural environment tend to be of a declarative rather than decisive character. They set forth certain guidelines as well as patterns and standards of international morality in the scope of environmental protection, but they do not constitute any sources of individual rights as they are acts of *soft law* [1] which do not give rise to any concrete, enforceable obligations, as exemplified by the Rio Declaration on Environment and Development of 1992 [2] or the preceding Stockholm Declaration of 1972 [3]. It should be noted that the United Nations have not adopted any binding document establishing a human right to a clean environment.

II. As regards the European law grounds, the issue of natural environment is systematically gaining in importance. In the European – regional dimension there function two leading organisations and also integration structures. These are the Council of Europe and the European Union. The Council of Europe, formed in 1949, is a structure of a little less strict character, aiming at strengthening the importance of such values as democracy, rule of law and human rights. In turn,

the European Union, which dates back to 1958 when the European Economic Community was established, is an organisation which has long concentrated on economic aims. But for some time the European Union has been considerably and gradually extending a subjective scope of their competences, including attempts at drafting a European constitution. Each of the two segments of European legal system shows rising activity in the area of environmental protection.

Talking about an axionormative European system one has to consider its two segments: the legal system of the Council of Europe and the legal system of the European Union which largely permeate each other and are interrelated. Additionally, there has been no Member State which had not been not a member of the Council of Europe previously. Thus the Council of Europe is a kind of threshold for the European Union membership. Despite the fact that it does not follow from any legal norm, practically, in the EU integration process there has not participated a state which previously was not member of the Council of Europe.

III. Natural environment is protected under the system of European law, namely both in European Union regulations as well as the regulations of the Council of Europe. We are interested in European law environmental protection not being limited to declarations and nonbinding assurances. What is at issue is making such international law instruments and procedures of environmental protection which would be effective. In European academic communities this issue is becoming one of the leading and widely discussed issues. There has been a rise in the number of scholarly writings on environmental protection and propositions of establishing legal procedures of environmental protection. An intellectual climate for generating a subjective individual right to live in a healthy and friendly environment. And it does not only concern interstate obligations but also the states' treaty obligations towards individuals, that is a proposition of equipping an individual – a human with an effective right to petition addressed at an international organ against the state which violates a human right to live in a healthy and friendly environment.

IV. Back in 1994 the Court of Justice of the European Communities ascertained that no treaty provision authorises the Communities to make law in the scope of human rights [4]. A lot has changed ever since. Nowadays one of the basic rules of functioning of the European Union is environmental protection. From this point of view what appears to be of key importance are certain provisions of the Charter of Fundamental Rights of the European Union. The Charter came into force along with the Lisbon Treaty in 2009. Article 37 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union establishes a requirement of high standards of environmental protection, improvement of the environment quality and a requirement of taking into consideration the conditions of environmental protection while formulating and implementing particular policies of the European Union, as well as compliance with the principle of *sustainable development* [5]. However, the fundamental

source of EU law, concerning liability in environmental law is the directive of the European Parliament and of the Council of 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage [6]. The Court of Justice of the European Union delivers judgements in the scope of European environmental protection law. The judgements are usually a result of proceedings following a complaint of the European Commission against the state about the violation of obligations under the European Union law [7]. However, it should be emphasized that recent years saw a certain qualitative change in the approach to the issues of environmental protection. Nowadays the European Union does not concentrate on eradicating direct effects of pollution. The main focus now is on the environment of human life [8]. The Union also discerns the problem of reduction of biodiversity and a problem of a rapidly increased rate of extinction of species [9]. In the societies of EU Member States there is a rising awareness of the fact that environmental protection is one of the directions for human development [10]. There is also a growing need for the generation and subjectification of a human right to live in a healthy environment.

V. The Council of Europe is an organisation, which owing to its achievements enjoys a well-deserved opinion of a main creator and promoter of the idea of human rights in Europe. The achievements of the Council of Europe in the scope of human rights have proved to be inspiring for other international organisations and for non-member states [11]. The Council of Europe undertakes legal actions aimed at environmental protection. The Council of Europe's institution dealing with natural environment matters in the Committee on the Environment, Agriculture and Local and Regional Affairs. In 2003 the Committee submitted to The Parliamentary Assembly of the Council of Europe a report called "Environment and human rights" [12]. The Committee has underlined repeatedly the existence of a human right to a healthy, suitable, satisfying environment which is definable in material and procedural terms, and thus also from the viewpoint of access to information, public participation in decision-making processes and access to administration of justice. Besides, in the report of the Council of Europe Committee on the Environment, Agriculture and Local and Regional Affairs adopted in 2009, there was an indication of a need for a coherent vision of climate changes and human rights [13]. Such actions indicate the Council of Europe's tendency to perceive the issues of environmental protection through the prism of human rights. This tendency is very promising as it may lead to formulating on grounds of the Council of Europe of a new, subjective human right, i.e. a right to live in a healthy and friendly environment.

However, the Council of Europe's leading treaty – the European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms [14], does not establish a human right to living in a healthy and friendly environment. Consequently, the implementation mechanism of the European Convention on

Human Rights has not admitted any complaints related to natural environment and its protection. What is more, in 1976 the European Commission of Human Rights stated openly that "a right to protect nature is not safeguarded in the Convention as environment is not a subject and consequently it cannot enjoy protection under the Convention" [15]. However, with time the approach of the European Court of Human Rights, and especially the dynamic interpretation of the Convention in terms of environmental protection, resulted in the weakening of the harshness of this originally negative position. As a result, later decisions of the European Court of Human Rights show the ecological backdrop against cases connected with violations of other freedoms and human rights, protected by the European Convention on Human Rights. The environmental aspect and the need for environmental protection are raised in the judgements of the European Court of Human Rights relating to such values and individual rights as a right to life (Article 2 Convention) [16] and a right to respect for private and family life (Article 8 Convention) [17].

Nevertheless, on grounds of the European Convention on Human Rights there is still lack of an *expressis verbis* human right to live in a healthy, suitable (friendly) environment. Thus, on grounds of the Council of Europe there is a more and more clearly articulated proposition of drafting an additional Protocol to the European Convention on Human Rights with regard to the recognition of a human right to a healthy, suitable environment [18]. The establishing of this new human right would open up huge possibilities for the European Court of Human Rights, which by way of its jurisprudence would be able to shape a new, socially resounding on the European scale, human rights standard. If the Council of Europe decided to undertake this it might prove inspiring for the universal legal system, i.e. for the legal system of the United Nations.

LIST OF REFERENCES

- 1 **Bell S., Gillvray, D. Mc.** Environmental Law, Oxford 2006, pp. 156 and subseq.; A. Krzywoń: Konstytucja RP a środowisko, Państwo i Prawo no. 8/2012, p.4.
- 2 Declaration of the United Nations Conference «Environment and Development», Rio de Janeiro, 3-14 June 1992.
- 3 Stockholm Declaration – Resolution of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 16 June 1992.
- 4 **Baratyński, Ł.** Problem prawa do życia w zdrowym i przyjaznym środowisku w międzynarodowym systemie ochrony praw człowieka, rozprawa doktorska, maszynopis powielony, Wydział Zarządzania i Administracji, Uniwersytet Jana Kochanowskiego. – Kielce, 2013. – p.177.
- 5 Charter of Fundamental Rights of the European Union, Official Journal of the European Union of 30 March 2010. C 83/389.

6 Directive 2004/35/EC of the European Parliament and of the Council. Official Journal of the European Union 2004 L 143/56. The directive was implemented and transposed to Polish law by virtue of the Act of 13 April 2007 on the prevention and remedying of environmental damage, Journal of Laws of 2007. No. 75, pos. 493 with amendments. W.Postulski: Odpowiedzialność cywilna w ochronie środowiska, [in:] J.Stelmasiak (ed.): Prawo ochrony środowiska. – Warszawa, 2010. – p.149.

7 **Potulski, W.** Rola orzecznictwa sądów i trybunałów w prawie ochrony środowiska, [in:] J.Stelmasiak (ed.): op.cit.– p.79.

8 **Janikowski, R.** Strategia Unii Europejskiej w zakresie zdrowia i środowiska, [in:] S.Czaja: Ekologiczny wymiar integracji Polski z Unią Europejską, Europejskie Stowarzyszenie Ekonomistów Środowiska i Zasobów Naturalnych, Łądek Zdrój 2004. – p.141.

9 **Kozłowski, Cf. S.** Nowe wyzwania zrównoważonego rozwoju w świetle dokumentów na lata 2007-2013, [in:] K.Giordano, P.Legutko-Kobus (ed.): Możliwości międzynarodowej współpracy w dziedzinie ochrony środowiska i wdrażania zrównoważonego rozwoju w nowym okresie programowania Unii Europejskiej (2007-2013). – Lublin, 2007. – p.33.

10 **Newman, Cf. D.** Community and Collective Rights: a Theoretical Framework for Right Held by Groups. – Oxford, 2011. – p.32.

11 **Bisztyga, A.** Ochrona praw człowieka w systemie Rady Europy, [in:] System ochrony praw człowieka, B.Banaszak, A.Bisztyga, K.Complak, M.Jabłoński, R.Wieruszewski, K.Wójtowicz: System ochrony praw człowieka. – Kraków, 2005. – p. 119.

12 Parliamentary Assembly, Report, Committee on the Environment, Agriculture and Local and Regional Affairs, Doc.9791, 16 April 2003.

13 **Baratyński, Ł.** op.cit., p.134.

14 Further on the European Court of Human Rights established by the European Convention on Human Rights see: A. Bisztyga: Europejski Trybunał Praw Człowieka, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa, Katowice 1997.

15 **Weber, S.** Environmental Information and the European Convention on Human Rights [in:] Human Rights Law Review, vol. 12, No. 5, p.190; G. Grabowska. Europejskie prawo środowiska, Warszawa 2001, p.50.

16 For example, Judgement on November 30, 2004, Omerylidiz v. Turkey.

17 For example, Judgement on June 2005, Fadeyeva v. Russia.

18 **Machińska, H.** Prawa człowieka i środowiska – debata o Protokole dodatkowym do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, [in:] J.Jaskiernia: Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989-2009. – Toruń, 2010. – p. 357.

* Katowice School of Economics, Poland;

** Pavlodar State University

named after S. Toraiygyrov, Pavlodar.

Material received on 28.06.13.

A. Бастыга, Г. Ахмеджанова, Н. Мусабекова

Еуропалық құқықта қоршаған ортаны қорғау мәселесі

Катовиц жоғары коммерциялық мектеп;

С. Торайғыров атындағы

Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.

Материал 28.06.13 редакцияға түсті.

A. Бастыга, Г. Ахмеджанова, Н. Мусабекова

Вопрос охраны окружающей среды в Европейском праве

*Катовицкая Высшая коммерческая школа,

г. Катовице, Польша;

**Павлодарский государственный университет

имени С. Торайгырова, г. Павлодар.

Материал поступил в редакцию 28.06.13.

ӘОЖ 845.32.65.6

А.А. ЖАКИШЕВА

ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТПЕН ТӘРБИЕНІ ЖАҢҒЫРТУДАҒЫ МҰРАЖАЙДЫҢ РӨЛІ

Мақалада автор ұлттық мәдениетпен тәрбиені жаңғыртудағы мұражайдың рөлі зерттеледі.

Мұражай әрбір халықтың рухани байлығы, тарихы, өмір сүру салты, тілі, ділі, тәлім-тәрбиелік даналығы, ұрпақтар сабақтастығының арқауы, рухани азығының қайнар бұлағы болып табылады.

Бүгінгі таңдағы Отандық білім беру мен жас ұрпақты тәрбиелеу жүйесіндегі маңызды міндеттердің бірі – халқымыздың төл мәдениетінен, рухани қазынасынан нәр алған білімді, білікті, бәсекеге қабілетті, дарынды, отансүйгіш тұлғаның қалыптасуы.

Елбасының «Қазақстанның жас азаматы білімді, әлемдік жаңалықтарға құшағы айқара ашық болып, өзінің салт-дәстүрі мен түп-тамырын білуі керек», – деген сөзі оқыту-тәрбиелеудегі түпкі мақсат пен күтер нәтижені айқын меңзеп, көрсетеді. Мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасының бағытымен білім берудің мәдени, тарихи-дүниетанымдық, руханилық қырлары әлеуметтендірудегі құнды жүйелер ретінде танылады. Бүгінгі қоғамда жоғарыда аталған мақсат-міндеттерді жүзеге асырудың мол мүмкіндіктері ашылған.

Елбасымыз Н. Ә. Назарбаев айтып кеткендей: «Адамзат тарихының күретамыры – мәдениет, ал мәдениеттің күретамыры – адамзаттың ақыл-ойы мен іс-әрекетін дүниеге әкелген материалдық құндылықтар болып табылады. Бұл бәрімізге белгілі ақиқат. Қай халықтың болмасын, өзге жұртқа ұқсамайтын бөлек болмыс-бітімін даралап, өзіндік тағдырын айқындайтын басты белгі – мәдениеті. Мәдениет - ұлттың бет-бейнесі, рухани болмысы, жаны, ақыл-ойы, парасаты. Өркениетті ұлт, ең алдымен, тарихымен, мәдениетімен, ұлтын ұлықтаған ұлы тұлғаларымен, әлемдік мәдениеттің алтын қорына қосқан үлкенді-кішілі үлесімен мақтанады. Сөйтіп тек өзінің ұлттық төл мәдениеті арқылы ғана басқаға танылады» деген. Адамзат ұрпағы басынан кешкен замандарды көз алдыңызға елестетіп, оны көңілге түйгіңіз келсе, жарқын болашаққа нық сеніммен ой жүгірткіңіз келсе, әрине, ең алдымен, мұражайға кіріп, ондағы жәдігерлердің сырына үңілудің маңызы зор. Ата-бабалардың өмірлерінде ұстап-тұтынған бұйымдарын таңдай қағып

тамашалап, өткенге салауат айтып, қасиеті дарыған бабалар мұрасынан тағылым мен тәрбие нәрін алып шығатыныңыз анық. Мұражай – табиғат пен адамзат қоғамының дамуы туралы білімнің алғашқы деректемесі материалдық және рухани мәдениет ескерткіштерін табиғат коллекциялары мен тарихи нұсқаларды жинақтау, сақтау, зерттеу, жәдігерлерін халыққа көрсетіп, насихаттау қызметін атқаратын ғылыми мекен. Мұражай жәдігерлері ғылым мен өндірістің алуан түрлі салаларын қамтиды. Мұражай – тарих, мұражай – шежіре. Мұражай – білім-ғылым. Сан-салалы өнер мен ғылым қоспасы – мұражай. Мәдениетті елдерде әрбір мұражайдың тарихы жазылып жинақталады. Қазіргі таңда дамыған **өркениетті мемлекеттердің көбісі өз мұражайларының сән-салтанатын арттыру арқылы әлемге есіктерін айқара ашып отыр.** Расында да, мұражай ұлттық мәдениеттің кірер есігі, қара шаңырағы іспетті. Көне жәдігерлер мекенінің босағасынан аттаған қарапайым адамнан бастап, лауазымды тұлғалар болсын, мемлекет басшылары немесе шетелдік қонақтар елдің, халықтың бай құнарлы мәдениеті жөнінде түсінік алады. Мұражай тек құндылықтар сақтайтын қойма немесе сол құндылықтарды көрсететін көрме ғана емес. Ең алдымен, ол – ұлттық ғылыми-зерттеу мекемесі. Осы орайда Павлодар қаласының Г. Н. Потанин атындағы мұражайдың аймақтағы танымал, өскелең ұрпаққа мәдени таным мен ұлттық жәдігерлерді жинақтап зерттеу арқылы өз үлесін қосып келеді. Мұражайдағы тарихи ескерткіштер болашақ жастарды патриоттық рухта, өз елінің тарихын, салт-дәстүрін білуде өз септігін тигізуде. Инновациялық Еуразия университетінің «Қоғамдық-тарихи пәндер» кафедрасы осы аталмыш мұражаймен тығыз қарым-қатынас жасап, байланысын үзген емес.

Тарихты білу — өзінің, отбасының, әулетінің, туып-өскен өлкесінің тарихын білуден басталады. Өзінің тегін, оның тарихын білмеген адам өз халқының тарихын білуге ұмтылмайды, оған қызықпайды. Ал мұндай адам басқа халықтарды, оның тарихын, тілін, әдет-ғұрпын құрметтей де, сыйлай да алмайды. Осы жағдайлардың бәрі туған өлкенің тарихын зерттеудің, оған тарихшы-студенттердің белсене қатыстырудың қажеттігін дәлелдейді. Сондықтан да болар қазіргі таңда туған өлке тарихын зерттеудің, оның материалдарын оқу-тәрбие жұмысында пайдаланудың мол тәжірибесі жинақталған.

Тарихты оқыту әдістемесі, тарихи өлкетану сияқты пәндерді оқыту барысында жүргізілетін өлкетану жұмыстары яғни туған өлкенің тарихын зерттеу, соның нәтижесінде жиналған материалдарды оқу-тәрбие жұмыстарында жоспарлы, жүйелі түрде пайдалану аса маңызды. Болашақ тарихшы-ұстаз маман ретінде дайындауда, өлкетану, мұражай тарихын тереңнен біліп шықса, болашақта еңбек жолында мұндай атқарылған істерді тарих сабағында пайдаланып отырса, онда осы пәнді оқытудың алдына қойылған үш міндетті: білімдік, тәрбиелік, дамытушылықты ойдағыдай

жүзеге асыруға үлес қосары сөзсіз. Қазақстанның тәуелсіз Республика болып жариялануы, халыққа білім беру саласындағы оң өзгерістер, әсіресе мектептің оқу жоспарына Қазақстан тарихының дербес оқу пәні ретінде ендірілуі, оның жаңа бағдарламалары мен оқулықтарының көп таралыммен, әрі бірнеше рет басылып шығуы мектептердегі тарихи өлкетану жұмысын дамытуда. Халқымыздың көптеген біртуар азаматтарының тарихтан өздерінің лайықты орындарын алуы, олар туралы көптеген монографиялық, ғылыми-көпшілік, көркем-әдеби еңбектердің жарыққа шығуы мектептерде тарих пәнінің оқытылуын, тарихи-өлкетану жұмыстарын жақсарта түсуде. Қазіргі таңдағы заманауи ғылыми-жаңашылдықтың даму барысында Тарихшы-мамандарды патриоттық рухта тәрбиелеп, білімді де білікті маман ретінде дайындауда «Қоғамдық-тарихи пәндер» кафедрасы мұражай өтілетін іс-шараларға белсенді қатысып, өздерінің танымдық шығармашылық білімдерін оқу мен тәрбиелік іс шаралармен ұштастырып келеді. Мұражайдағы кітапханада студенттер өздеріне қажетті мағлұматтарды, дерек көздерінмен танысып, тарихты жан-жақты оқып үйренуде маңызы зор. Мұражай мен кафедралық Тарих мамандығы бойынша 3 -курс студенттері «Мұражай түні», «Киім-дәуір айнасы», «Мұражайдағы театр күні» т.б. шараларды өткізуде кейіпкерлер бейнесін еніп, өздерінің шығармашылықтарын дамыта білді. Мұндай шаралар арқылы жастардың патриоттық сезімін оятып, тарихи ескерткіштерге, салт-дәстүрге, еліне, жеріне, Отанға деген сүйіспеншіліктерін арттыра түседі. Сонымен қатар өлкетану тарихын зерттеу барысында мұражаймен бірлесіп студенттеріміз археологиялық тәжірибеден өтуде мұражаймен бірігіп, экспедицияға шығады. Жұмыла көтерген жүк жеңіл демекші, мұндай біріккен істер болашақта тарихшы –мамандарды дайындауда сүбелі үлес қосары анық. Студенттеріміз сонымен қатар іс-тәжірибеден басқа дипломдық, курстық жұмыстарды жазу барысында мұражай мұрағатындағы материалдарды пайдаланады. Мұражайды рухани, мәдени орталыққа айналдыра отырып, мұндағы атқарылып жатқан шаралардың негізінде студенттердің патриоттық рухын ояту, тарихи жәдігерлерді сақтау, құрметтеуін қалыптастыру бағытында Г. Н. Потанин атындағы мұражай өңір тарихын зерттеуде айрықша қызмет етіп келеді.

Жастардың тәрбие мәселесі қоғам үшін әр уақытта өзекті болып келген. Адамзат жаһандану мен ақпарат дәуіріне, әлем шексіз шындыққа, ал өнер - адам өмірін әлеуметтік және өзіндік мағына мен қуанышқа толтыруға бағытталған шаққа аяқ басты.

Таным мен шығармашылық бүгінгі білім берудің қайнары. Оның табысы жеке басының өсу дәрежесіне байланысты – азаматтық сәйкестендіру, құқықтық сауаттандыру, жан-жақты және көшбасшылық қасиеттерді дамыту, мамандық пен өнерде өзін-өзі табу. Ең бастысы бұл кәсіби білім беру, студенттерді дамыту мен тәрбиелеуге қатысты. Студенттік жастар

өз заманының ең дамыған бөлігі ретінде ертең-ақ қоғамның алға басушы күші болады, олардың ішінен саяси зиялылар қалыптасады, еліміздің және әлемнің келешегі соларға байланысты. Біздің басты мақсатымыз – жаңа әлеуметтік-экономикалық жағдайларда жұмыс істей алатын мамандарды тәрбиелеуге және олардың әлеуметтік механизмдерін байқай отырып, жоғары оқу орнында тәрбиелеу жұмысының қалыптасу мен даму заңдылықтарын айқын жүргізуді қажет етеді. Қазіргі уақыт студенттердің әлеуметтендірілуін, жоғары оқу орнында тәрбиелеу жұмысының қалыптасуы мен даму заңдылықтарын айқын жүргізуді қажет етеді. Мамандық адамды тәрбиелейді. Кәсібилік және әлеуметтілік бірлігі қағидасы студенттердің кәсіби өсу жолымен қатар үнемі өзін-өзі жетілдіруге ұмтылуды қарастыратын даму аспектілерін табуға негізделген. Қазіргі кәсіби маман өзін-өзі тәрбиелеп, оқыған кәсіби тәжірибесін бағалап жүзеге асыра білу керек. Біз кәсібилікті жеке бастың қажеттіліктерімен байланыстыра отырып, ол арнайы жасалатын жағдайларда жүзеге асады деген ойға келеміз. Таңдап алынған мамандыққа қызығушылық, онымен айналысу, оған берілу, бір бағытта жұмыс істейтін адамдармен қоғамдық пайдалы жұмыс, барлық істе көшбасшы болу осының барлығы студенттің әлеуметтену кезеңі. Тұлғаның кәсіби бағытталуы таным, қызығушылық, өзін-өзі жүзеге асыруы, пайдалылық және көшбасшылығы мотивтерінің иерархиясы сияқты көрінеді. Оның маңызды көрсеткіші- новаторлық ұстаным - әлеуметтік табиғаты бар шындыққа деген шығармашылық көзқарас болып табылады. Студенттің кәсіби деңгейін арнайы ұйымдастырылған шығармашылық жұмыстың үстінде талқылаған дұрыс. Кәсіби құндылықтарға негізделетін тәрбие процесі кәсіби бағытпен ынтымақтастық, ұжымдық, қызығушылық, әлеуметтік маңызды жұмыстармен, қарым-қатынастармен біріктірілген ерекше, әр түрлі жастағы қоғам қалыптасады.

Азаматтық ұстанымның, патриоттық сезімнің және саяси мәдениеттің қалыптасу басымдықтары, ұлттық көзқарасты дамыту, ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетінің, толеранттылықтың, студенттерді тәрбиелеудегі маңызды құрам бөлігін анықтайды. Азаматтылық – тұлғаның қоғам және мемлекет алдында қарыздығын сезіп және орындауда сана-сезімі жетіліп, патриоттық іргелі қасиеті дамиды. Адамның еліне деген баға жетпес махаббаты негізінде оның ойлары мен бағамы ғана емес, сонымен қатар тағдыры және өмірінің мағынасы анықталады. Тәрбиенің негізгі көзін адам мәдени-тарихи және жанұялық қалыптасқан дәстүрден алады. Адамзаттың бар мәдени мұрасы – шығармашылық еңбегінің ескерткіші. Шығармашылық қоғамдық өмір, қоғамдық сана өзгерген жағдайда негізгі мағынаға ие болады, адам шығармашылық жұмыспен айналысқан кезде ғана басында тың ойлар, жаңа идеялар, түрлі стереотиптер, жаңа өмірге деген көзқарас пайда болады. Мәдениетті шығармашылықпен меңгеру жеке қолданбалы қабілеттерді

дамытуға сыймайтындығын, ал барлық адамзатты өзгертетін шығармашылыққа деген сұранысын мақсатты түрде қалыптастыруға байланысты күрделі үрдіс екендігін түсіну маңызды. Мұндай жастарды тәрбиелеуде мұражайдың орны ерекше. Дамыған, өркениетті елдерде мұражайға, мәдениетке деген құрмет ерекше. Сондықтан біз қазақ мәдениетін әлемге таныту үшін, алдымен, өз елімізде мәдениетке, рухани құндылықтарға деген құрмет пен білімді жоғарылатып, ғылыми негіздерге сүйеніп, жіті зерттегеніміз жөн. Барымызды бағалай білсек, бізде басқаға танытарлық байлығымыз жетерлік. Заман талабына сай мамандарды дайындау барысында ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық мәдениеттен алыстап кетпеу негізгі міндет.

Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ.
Материал 28.06.13 редакцияға түсті

A. A. Zhakishева

Роль музеев в обновлении воспитания национальной культуры

Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар
Материал поступил в редакцию 28.06.13

A. A. Zhakishева

The significance of a museum in reconstruction of the national cultural upbringing

Innovative Eurasian university, Pavlodar.
Material received on 28.06.13.

В статье рассматривается роль музеев в обновлении воспитания национальной культуры.

In the article the significance of a museum in reconstruction of the national cultural upbringing is described.

СЕКЦИЯ «ФИЛОСОФИЯ»

ӘОЖ 1 (091)

Д. Д. Амангельдинова, Л. Н. Бегимова

ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫНЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСЫ

Біз осы мақалада Шәкәрімнің философиялық көзқарастары дүниетанымына бойлау және оларды саралау мәселесін алға қойып отырмыз.

Ежелгі заманнан өмір сүріп келе жатқан түркі тайпалары негізінде қалыптасқан іргелі халықтардың бірі - қазақ халқында өзіне лайықты бай рухани мұрасы бар. Соның негізін философиялық ой - тұжырымдар құрады. Дүниеге шынайы көзқарас, дінді тану және басқа да еркін ойлау процестерін, моральдық мәселелер мен адам туралы ілімдерді өздері өмір сүрген қоғамдық ортаға лайықты қалыптастырды. Ақындар мен жыраулар, саясаткерлер мен батырлар, хандар мен қолбасшылар, билер мен серілер өздері өмір сүрген заманның объективті құбылыстарын әр түрлі деңгейде тұжырымдап көрсете білді. Осының барлығы қазақ халқының философиялық ойлау жүйесінің негізін қалайды. Қазақ философиялық ойының тарихы - халық тарихының ең маңызды құрамдас бөліктерінің бірі. Онда халықтық таным процесі және ұлттық ойлау жүйесі көрініс тапқан. XX ғасырдың басында қазақ халқының философиялық - қоғамдық ой - пікірлерін зерттеу мәселесі қолға алынып, көптеген сынаржақ көзқарастарға басым болды. Ол кезде қоғамдық ойдың қалыптасуын таптық тұрғыдан қарастырды. Бұл бағыт, әрине, ғылымның объективті дамуына кері әсерін тигізді. Барлық даналықты батыс ойшылдарынан, басқадан іздеген кезде ұлттық философиялық ой - пікірлердің тарихына көз жіберуге үстемдік еткен тоталитарлық жүйе мүмкіндік бермеді [2-1476.]. Шәкәрімнің дүниеге, өмірге, табиғатқа, сан - сала құбылыс көріністерге, дінге көзқарастарында кейбір қайшылықтар кездескенімен, ол ешқашан дінге берілген фанатик немесе барлығын жоққа шығаратын пессимист болған емес. Шәкәрім, көбінесе, рационализмге, деизмге бейім болды. Бұл философиялық бағыт бойынша дүниені жаратушы бір күш бар дегенді мойындау, оның дәлелі табиғаттың жарасымдылығы, қозғалысы, өмірде ақиқат, шындық, білім, ғылым, ақыл мен сезім дамуы арқылы іске асатынын, адамның болмысты танып білуі, адам өзін - өзі жетілдіру арқылы жүзеге асатынын түсінуге болады. Шәкәрімнің лирикалық шығармаларының басты бір ерекшелігі ойшыл, философ болуына байланысты [4-2656.].

Шәкәрімнің философиялық көзқарасы - ұлттық философияның қалыптасуына зор ықпалын тигізген құбылыс. «Түрік, қырғыз, қазақ хәм хандар шежіресі», «Мұсылмандық шарты», «Үш анық» аталатын еңбектерін, поэзиясын гуманистік және адамгершілік мұраттарды, демократиялық ағартушылық идеяларды уағыздаған мұра деп бағалау керек [6-98б.]. Шәкәрімнің философиялық ойларында өзі өмір сүрген дәуірдің қоғамдық көріністері, ақыл - ой ізденістері, талғамды тұжырымдары із қалдырды. Ол қазақ қоғамының рухани өсуіне көмектесуді, жастарды ғылым - білім, өнерге баулуды мұрат тұтты. Ұлы ойшыл, гуманистік қайшылыққа толы қоғамда өмір сүрді. Шәкәрімнің лирикалық шығармаларының басты бір ерекшелігі ойшыл, философ болуына байланысты. Оның лирикасында көңіл – күйі, ішкі сезім әсерлері, махаббат тақырыбы да елеулі орын алған. Алайда, Шәкәрім лирикасында сыршылдыққа қарағанда ойшылдық басым, философиялық сарын күшті [1-54б.]. Шәкәрімнің ойшылдығының, ақындығына тән фәлсафашылдығының сыры не десек, бұл алдымен, әрине, оның ойының керемет логикалық қуаттылығынан туған. Сонымен қатар, ол көп ізденіп, өте көп оқыған. Қазақтың белгілі ақын, жыршы - жырауларымен қатар, арғы - бергі түрік ақындарының, шайырларының, араб, парсы, орыс және Батыс ақындарының шығармаларын өте жақсы білген. Тарих, философия, дінтану, психология, шығыстану, түріктану, салаларындағы түрік тіліндегі, орыс тіліндегі, араб тіліндегі ғылыми еңбектерді ұзақ жылдар жалықпай оқып, қыруар мағлұмат жиған, жан - жақты энциклопедиялық білімі бар ғұлама оқымысты, дана адам болған [5-28б.].

Шәкәрім – қазақ әдебиетінің классигі, ұлы гуманист, кемеңгер, ойшыл, қазақ әдебиетінің классигі. Ол Абай дәуірінен бастау алатын ХХ ғасырдың басында кең арнаға түсіп, дамыған демократиялық идеяларды, халықтың азаттығын ту қылып ұстап, ғылым мен техника жетістіктерін игеріп еркін дамуын аңсаған қоғамдық қозғалыстың аса көрнекті өкілдерінің бірі [4-56б.]. Шәкәрімнің гуманистік, адамгершілік идеяларын - адал еңбекті, әділеттілікті, мейірімділікті жақтауы, зорлық-зомбылықты, қиянатшылдықты әшкерелеуі прогресшіл, жаңашыл қоғамдық күштердің озат ой-санасының жарқын көрінісі болғаны және халықтың түпкі түбегейлі арман-мүдделерін терең түсінуден туғаны анық. Шәкәрімнің дүниетанымы, қоғамдық ой-пікірлері, философиялық, эстетиялық көзқарастары ХІХ ғасырдың екінші жартысында негізінен қалыптасты. ХХ ғасырдың бас кезіндегі әдебиетпен мәдениет қайраткерлері ішінде Шәкәрім ойшыл, ақын - жазушы ретінде жұртшылыққа кеңінен танылған, Абай заманына өзгелерден бір табан жақын тұрған, екі ғасыр арасын жалғастырушы ірі тұлға болды [7].

Шәкәрімнің қайталанбас өзіндік ақындық тұлғасын танытатын сипат - қасиеттер лирикасына тән нақыл насихатшылдық, фәлсапашылдық, поэмаларындағы дастаншылдық дәстүр, шығыс ақындарының көркемдік

үлгі өрнектерін қызықтауы, орыс әдебиетінің сюжеттеріне бой ұруда, шежірешілдігі - бәрі де өз заманының тілек - талаптарына сәйкес қалыптасқан. Шәкәрімнің ақындық әлемі бай, көп қырлы, тақырыбы, жанрлық түрлері жағынан да сан алуан. Ақынның «Еңлік-кебек», «Қалқаман-Мамыр» сияқты дастандарынан халық өмірін терең білетін, санғасырлық халық поэзиясының, сөз өнерінің бай дәстүрлерін, бейнелеу тәсілдерін еркін игергенін айқын аңғарсақ, фәлсапалық лирикасына өте күрделі философиялық ойларды әсерлі жеткізудегі ақындық шеберлігін, жаңашылдығын сезініп тәнті боламыз [3-255б.]. Шәкәрімнің өлеңдеріне шығарған әндерінен, үздік композиторлық дарынынан да анық танылады. Бұл жағынан алғанда Шәкәрім қазақ әдебиетінде ғана емес, дүниежүзі әдебиетінде өте сирек құбылыс дей аламыз.

Шәкәрім деизмі.

Түп иені іздеуге қозғау салған, өмірді жете танып білуге деген құштарлық пен талпынудан туған:

1. Неден бармын?
2. Не қылған жөн?

3. Жоғала ма жан өлген соң? – деген үш сұраққа Шәкәрім айрықша мән бере қараған.

Шәкәрім танымындағы төменгі қабат - күн жүйесіне байланысты туындаған. Шәкәрім күн - ата, жер - ана деп қарап, жер планетасындағы тіршіліктің пайда болу, даму жолын яғни, «неден бармын?» деген философиялық сұраққа жауап беруге ұмтылатыны «Тіршілік, жан туралы» өлеңіндегі ой-толғаныстарында тереңнен талдай отырып берілген. Шәкәрімнің екінші сұрағының яғни «не қылған жөн?» деген мәселеге беретін жауабы - адамның уақытша өмір жолында құлшынып әрекет ететін мақсаты бар ғылым жолында табанды түрде еңбектенуін айтады. Сондықтан, ұжданды пенденің мұрат-мақсаты қайда жатқанын, арман-мақсатының темірқазықтай адастырмас бағытын үлкен сеніммен бағыт - бағдар бере жөн сілтейтінін көреміз. «Ар ғылымы оқылса», – деп армандаған ойлы ақынның келер ұрпаққа нұсқаған адамшылық жолы – әр адамның жан тілегіне айналған ұжданды (әділет, ынсап, мейірім) тұла бойына ұялату болғандықтан: «... ұждан, совесть, жан екі өмірге бірдей керек таяныш екеніне нана алмаған кісінің жүрегін ешбір ғылым, өнер, ешбір жол, заң тазарта алмайды. Егер бір адам жанның өлген соңғы өмірі мен ұждан соның азығы екеніне әбден нанса, оның жүрегін еш нәрсе қарайта алмайды. Адам атаулыны бір бауырдай қылып, екі өмірде де жақсылықпен өмір сүргізетін жалғыз жол – осы мұсылман жолы сияқты», - деп осы жолды бүкіл өмір бойғы ізденісінен туған аса зор мән-мағынаға толы ой-қорытындысын ұсынады. Шәкәрім қойған үшінші сұрақ – «Жоғала ма жан өлген соң?» жантану ілімі Абай мен Шәкәрім мұрасындағы философиялық лирикалары мен қара сөздерінде желі тартады. Жантану ілімі жайында Жүсіп Баласағұн мен Қожа Ахмет Ясауи

шығармаларында теологиялық тұрғыдан тереңірек қарастырылса, ХУ-ХУІІІ ғасырдағы қазақтың ауызша жырланған поэзиясында да тікелей болмаса да, жанама түрде ой - пікірлер айтылып табиғи жалғастық тауып келген. Ал ХІХ ғасырдың аяғы мен ХХ ғасыр басында жантану ілімі Абай мен Шәкәрім мұрасының өзекті желісінің ғылыми рухани кілтін айналып, өз заманының шырқау биігіне көтерілді [5-1106].

Қорыта келгенде, Шәкәрім өмір бойы өзін - өзі жетілдірумен өткен адам. Оккультизм, спиритуализм, магия мәселелерімен де қызықты. Ал, оның философиялық дүниетанымында ежелгі антикалық классиктер Пифагор, Демокрит, Эмпикур, Платон және Аристотель негізгі орын алды. Ол сондай-ақ ХІХ ғасырдың аяғы мен ХХ ғасырдың басындағы француз философы Огюст Конт, ағылшынның позитивист философы Герберт Спенсер, Нелийдін, идеалист пессимист философы А. Шопенгауэрдің т.б. философиялық еңбектерін өте жақсы білді. Бұдан біздің нақтылы айтарымыз, Шәкәрім өзіне дейінгі болған, өзінің рухани ұстаздары Шоқан, Ыбырай, Абайға қарағанда, грек, Еуропа кәсіби философиясының тарихымен тікелей шұғылданып, оларды тек танып біліп қана қоймай, өз пікірлерін, ойларын ортаға салып, айта отырып, өмірге қазақ кәсіби философиясының ірге тасын қалап, өзі де нағыз қазақтың алғаш кәсіби философы атанды. Сөйтіп, қазақ философиясының деңгейін әлемдік философияның қатарына қосуға жақындағанда түсті. Біз ұлттық философиялық тұғырнамамыздың бастауы, қалыптасуы осы кемеңгер ойшыл, ақын, философ Шәкәрім Құдайбердіұлынан басталады деп батыл айта аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Шәкәрімтану мәселелері: Сериялық ғылыми жинақ. 1 – т.-Алматы : Раритет, 2007. – 448 б.
- 2 Шәкәрімтану мәселелері: Сериялық ғылыми жинақ. 2 – т.-Алматы : Раритет, 2007. – 376 б.
- 3 Шәкәрімтану мәселелері: Сериялық ғылыми жинақ. 3 – т.-Алматы : Раритет, 2007. – 376 б.
- 4 Шәкәрімтану мәселелері: Сериялық ғылыми жинақ. 4 – т.-Алматы : Раритет, 2007. – 376 б.
- 5 **Шәкәрім Құдайбердиев.** Шығармалары: Өлеңдер, дастандар, қара сөздер. Құраст. М. Жармұхамедов, С. Дәуітов. – Алматы : Жазушы, 1988. – 560 б.
- 6 **Оразбек, М.** Ақындық тұлға табиғаты (Шәкәрім, Мағжан, Сұлтанмахмұт): Зерттеу. – Астана : Фолиант, 2002. – 152 б.
- 7 «bookchamber.kz» сайтындағы кітаптар базасы.

С. Торайғыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.
Материал 28.06.13 баспаға түсті.

Д. Д. Амангельдинова, Л. Н. Бегимова

Философская точка зрения Шакарима Кудайбердиева

Павлодарский государственный университет
имени С.Торайгырова, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 28.06.13.

D. D. Amangeldinova, L. N. Begimova

Philosophical point of view of Shakarim Kudaiberdyuly

Pavlodar State University
named after S. Toraiyrov, Pavlodar.
Material received on 28.06.13.

В данной статье мы познаем философскую точку зрения Шакарима и даем анализ его мышлению.

In the given article we get aware of the philosophical point of view of Shakarim and give the analysis of his outlook.

ӘОЖ 101.1

М. Ш. Амантаева, М. С. Еремекбаева

АБАЙДЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ

Абайдың ағартушылық идеялары мен ой бағдары сан салалы бағытта көрініс тапты. Ұлт болашағы үшін, өркениетті елдер қатарына жету үшін білім алу, ұрпаққа жасынан оқу оқыту, ғылымды игерту, имандылыққа, адамдыққа, өнерлі болуға тәрбиелеу. Кәсіптің түрлі салаларын меңгеруге, адал еңбек етуге үндеу, т.б. мәселелер Абай шығармаларында кең қамтыла сипатталады.

Абай есімі - қазақ халқының ұлттық санасының оянуы мен қайта жаңғырудың, қоғамның озық күштерінің өркениеттілікке ұмтылысы мен әлеуметтік символы.

Зәки Ахметов

Абай шығармаларын зерттеуге арналған еңбектер жеткілікті болғанымен, оның философияның негізгі мәселелеріне байланысты көзқарастары жөнінде әлі күнге дейін тиянақты пікір тұжырымдалған жоқ. Ойшыл ақынның терең ойы мен дүниетанымының ішкі мазмұны ақырына дейін ашылып, түсіндірілмей келеді. Бұған қоғамдық болмыстың өзекті мәселелері жөніндегі оның көзқарасының күрделілігі, жүйесіздігі, тіпті, кейде қарама-қайшылықтары белгілі дәрежеде қиындық туғызды.

Бұл жұмыстың мақсаты Абайдың философиялық көзқарасы деген ұғымды нақтылау, оның табиғатын саты-сатылап ашу болды. Осы мақсатта ойшылдың философиялық көзқарасын іріктеп алып, оның мазмұн бітіміне ой шолу жасадық.

Ұлы Абай философиясы адам баласының рухани-интеллектуалдық байлығын өсіру мен мінез-құлқын түзеп өзгеру мақсатын алдына қояды. Яғни кіндік мәселе - адам тәрбиесінің қамы. Бұл туралы кезінде М.Әуезов былай деп тұжырымдалған еді: «Біздің білуімізше, Абайдағы философиялық көзқарастың көбі адамгершілік мәселесіне тіреледі. ...жеке адамдарды жаманшалықтардан арылтып, сол арқылы заманындағы қауым-қоғамын және бар халқын түзеп өзгертпек болады» [1-136 б.].

Абай өз өлеңдері арқылы бізге тұңғыш рет нәзік лириканы да, толғауды да, элегияны да әкелді, сөйтіп оған дейін үйірлік сезім-түйсікпен өмір сүріп, сосын көзін ашып оянып, дереу рухани қорек іздей бастаған қазақтың жаңа адамның талап-талғам иесін тәрбиелеп, шындап өсірді. Абай өзінің әртүрлі қоғамдық тақырыптарға жазылған мүлде нашар сатиралық өлеңдерімен, сол сияқты әлі де ескірмеген алуан-алуан тақырыптарға шығарылған таңғажайып жырларымен – мәселен, ер мен әйелдің қарым-қатынасы жайлы, махаббат пен поэзия жайлы, айналадағы табиғат жайлы жырларымен, ақырында Лермонтовтың, Пушкин мен Крыловтың шығармаларын асқан шеберлікпен аударуы арқылы мүлде қалыпқа түспеген ауал адамның ой-өрісін кеңейтіп көңіл көзін ашты, оның ақындық дарын-қабілетінің күллі поэтикалық күші көркем аудармаларынан айрықша көрінеді [1-135-137 бб.]. Ақын мұрасында бір жүйеге түсірілген көзқарасын тұжырымдайтын арнайы философиялық шығармасы жоқ. Дегенмен, Абайдың кептеген өлеңдері мен прозалық шығармаларында «... адам мен адамгершілік, ұздан, мораль философиясына төтелей қатынасы бар, толып жатқан бөлек-бөлек бір келемді, әрі сапалы ойшылдық пікірлері бар екені даусыз» [2]. Абай шығармаларын зерттеуге арналған еңбектер жеткілікті болғанымен, оның философияның негізгі мәселелеріне байланысты көзқарастары жөнінде әлі күнге дейін тиянақты пікір тұжырымдалған жоқ. Ойшыл ақынның терең ойы мен дүниетанымының ішкі мазмұны ақырына дейін ашылып, түсіндірілмей келеді. Бұған қоғамдық болмыстың өзекті мәселелері жөніндегі оның көзқарасының күрделілігі, жүйесіздігі, тіпті, кейде қарама-қайшылықтары белгілі дәрежеде қиындық

туғызды. Абай шығармашылығын зерттеудің алғашқы кезеңінде, 20-30 жылдарда ақынның идеялық мұрасы қызу айтыстар тақырыбына айналды, «Абай философиясын» діншілдігі басым әдеттегі буржуазиялық идеалистік философияның жамап-жасқаған бір түрі деп дәлелдемек болушылар да табылды. Көрнекті мәдениет қайраткерлері мен жазушылар: М. О. Әуезов, С. Мұқанов, Қ. Жұбанов, С. Садуақасов, С. Қожанов, Ы. Жансүгіровты. б. Абайдың ақындық мұрасын арнайы - социологиялық шабуылдан қорғап, мақалалар жазды. «Көзқарасының қарама-қайшылықтарына қарамастан, - деп жазды Мұқанов, - Абай бұл сөздің ұнамды мәнінде ең озық реалист-суреткер болды және сонысы үшін де біз оны құрмет тұтамыз, сондықтан да оның әдеби мұрасы біз үшін баға жетпес байлық болып табылады, тап солай болғандықтан да қазақ халқы Абайды өзінің аса ірі ұлттық ақыны деп біледі» [2].

Табиғат құбылыстарын тұрақты қозғалыста және даму үстінде, өзара байланысты және себептес деп қарастыратындықтан, ақын әлемнің бір орнында тұрмайтынын атап көрсетеді. Адамның өмірі мен қуаты да өзгеріссіз болмай тұрмайды. Абай әлемнің шексіздігін, қозғалыстың мәңгілігі мен қайталанбайтынын, тыныштықтың салыстырмалы түсінік екенін айқын түсінді: «Дүние - үлкен көл, Заман - соққан жел, Адуындағы толқын – ағалар Артқы толқын - інілер, Кезекпенен өлінер, Баяғыдай керінер...» [2].

Абайдың пікірінше, адам болу үшін оның бойынан үш түрлі фактор табылуы тиіс. Біріншіден, баланың шыққан тегі жақсы болуы керек, екіншіден, оның әлеуметтік жағдайы немесе қоршаған ортасы жағымды болуы шарт, үшіншіден, балаға адамгершілік тұрғысында тәрбие берілуі қажет. Абай паракор билеушілерді, ашкөз судьяларды, надан молдаларды әшкерелеп отырды. Халықтың игілігіне жету жолындағы бұл қырсықты ғылым мен білім арқылы ғана жоюға болады деп есептеді. Ол жастарға үздіксіз еңбек етіп, білім алуы міндет етіп қойды. Білім алуға жұмылған еңбек әрқашанда жемісті және ізгілікті болатынын қадап айтты. Қараңғылықтан шығар, елді өркениетке жеткізер жалғыз жол — оқу-білім екенін көзі қарақты жастарға түсіндірді [3-119-122 бб.].

Абайдың философиялық көз қарастарын оларды тек өзіне ғана тән ерекшеліктерімен, өзіндік белгілерімен және сонылығымен, басқаша айтқанда, белгілі бір дәуірмен байланысты және сол дәуірді танытатын нақты-тарихи ережелер жүйесін қаз-қалпында қабылдаған күнде ғана дұрыс түсінуге болады. Абайдың дүние танымындағы айналадағы қоршаған әлемнің объективті шындығы таным барысын құдайға сенумен және жанның өлмейтіндігімен ұштастыра қарастыратын көзқарасы қарама-қайшылықта және күрделі болып келеді. Солай бола тұрса да ақын құдайды табиғат-адамзаттың болмысының алғашқы себебі деп есептемейді, ол дүниені әлдеқандай күш жаратты дегенді теріске шығарады. Әуезов айтқандай «... тіпті, оның ақынның діни наным мен сеніміне байланысты өлеңдерінің

езі ең басты мәселеде мұсылман дінінің кітаби қағидаларына қайшы келеді». Абай көз қарасынан антропол. принциптерде көрініс тапқан. Ол бүкіл табиғатта орталық тұлға етіп адамды қояды, философиялық ойларының көпшілігінде адам және адамгершілік мәселесіне баса көңіл бөледі. 17- 19 ғ-лардағы антропологизм, тіпті, Фейербахтың езі де, адамды абстрактылы түрде, жайғана биологиялық тіршілік иесі ретінде қарастырып, оның барлық қасиеттері мен ерекшеліктерін табиғи шығу тегіменен ғана түсіндірді. Абай адамды табиғаттың бір белігі деп санап, оның имандылық қасиеттерін өмір жағдайлары, дәуір қалыптастырады деп есептейді, ал объективті дүниенің құбылыстары адам басында сәуленеді де, оның психикалық қызметінен көрініс табады. Адам мәселесін Абай әр түрлі: философиялық, биологиялық, психологиялық, эстетикалық және әсіресе, этикалық көзқарастан қарастырған. Абайдың адам туралы негізгі тұжырымдары Чернышевскийдің «Философиядағы антропологиялық принцип» (1860) деген еңбегінде айтып атын ойлармен ұштасады. Чернышевскийдің түсіндіруінше болмыс бірыңғай болған жағдайда адам басынан екі түрлі: материалдық (адам тамақ ішеді, ұйықтайды, жүреді) және адамгершілік тұрғыдағы (адам ойлайды, сезеді, қалайды) құбылыстарды байқаймыз. Абай Жетінші сөзіндегі «Жас бала анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады. Біреуі - ішсем, жесем, ұйықтасам деп тұрады... Біреуі білсем екен демеулік... Дүниенің көрінген Нәм көрінбеген сырын түгелдеп, ең болмаса денелеп білмесе, адамдықтың орны болмайды», - дейді ойшыл-ақын. Объективті шындықты тануға деген бұл құмарлықты ақын адамның ең жоғарғы талабы деп біледі. Абай адамның қасиеті туралы ойын өрістете келіп: «Адам баласы екі нәрсеменен: бірі - тән, бірі - жан. Ол екеуі орталарында болған нәрселердің қайсысы жибили, қайсысы кәсіби - оны білмек керек. Ішсем, жесем демектің басы - жибили, ұйықтамақ та соған ұқсайды. Ақыл, ғылым - булар - кәсіби», - деп атап көрсетеді. Қ. Бейсембиев ақынның адам бойындағы туа бітетін «екі бастау» туралы тұжырымдарына «Абай дуализмге жол берді» деп есептеді [4-285-286 бб.]. Ақиқатында Абай да Чернышевский сияқты адам бойындағы заттық және рухани бастауларының бірлігін, адамның тұтастығын айқынырақ ашып көрсетуді мақсат етті. Ақын орыс ойшылдарының еңбектері мен өз қолына түскен жаратылыстану ғылымының деректері негізінде табиғатқа материалистік монизм тұрғысынан қарап, адамның «рухани қызметін» оның дене еңбегінен бөліп алу дұрыс емес деп есептеді. Ал, бұл бір-біріне тәуелсіз материалистік және идеалистік, жеке дара екі бастауды мойындаудан келіп шығатын дуализмге түбірімен қайшы нәрсе. Герцен жазғандай дуализмнің ең басты принциптері «... шын мәнісінде бөлуге болмайтын нәрсені - мысалға, дене мен рухты -жасанды қарама-қарсылықтарға бөлу болып табылады, бұл дерексізденулерді бір-біріне қастықпен қарсы қою және мызғымастай болып біріккен нәрселерді жасанды жолмен өлшеу».

Абай әлемді тануға болатындығын мойындап, болмыс пен сананың шегін ажыратуға болмайтындығын теріске шығарады, бір бүтіннің бөлшектері ретінде адам мен табиғаттың тұтастығы туралы айқын тұжырымдар жасап, саналы адамның біртұтас табиғаттың үздіксіз дамуының нәтижесі екенін дәлелдейді. Әлемнің тұтастығы туралы мәселе философия тарихындағы ең күрделі тақырыптардың бірі екені белгілі. Абай мұны сана тудырған емес, өзінше объективті өмір сүретін әлемнің материалдық тұтастығы, бірлік деп түсінді. «Бір» демеклік... алла тағалаға лайықты келмейді. Оның үшін, - деп жазды Абай, - мүмкін аттың (болуы мүмкін нәрселер) ішінде не нәрсенің үждүі (бар болу, бар болушылық) бар болса, ол бірліктен құтылмайды» [5-219 б.]. Әлемнің материалдық тұтастығы туралы тұжырымдарында Абай Чернышевскийдің «Философиядағы антропологиялық принцип» деген еңбегінде материалистік философияның аса маңызды ережелерін негіздеп берген бағытты одан әрі жалғастырды. Абай әлемнің материалдық тұтастығын атап көрсетіп, «қудай жалғыз» деп дәлелдейтін діни қағиданы теріске шығара келіп, бұл туралы: «Біз алла тағала «бір» дейміз, «бар» дейміз, ол «бір» демеклік...-ақылымызға ұғымның бір тиянағы үшін айтылған сөз», - деп жазды. [5-220 б.]. Ол дуалистерге көрісінше «езінің өзі жасаушысы және себепкері» болып табылатын табиғаттың ғана өмір сүретінін мойындады. «Бұл ғылым күдірет... кезге көрілген, көңілге сезілген ғаламды қандай хикметпен жарастырып, қандай күдіретпен орналастырған... адам пендесінде ақыл-хүкімші қайрат, қуат қызмет қылушы еді. Соған қарап ойлайсың: алла тағаланың сипатында солай болмаққа тиіс» [2]. - деп, Абай адамды аллаға теңестіру арқылы объективті шындықтың, яғни, табиғаттың өзіне-өзі себеп болатынын, оның барлық заттардың мәні мен болмысының себепшісі болып табылатынын, өз болмысы үшін ешқайсысына тәуелді еместігін атап көрсетті. Абай дәуірін қысқаша шолып шыққаннан кейін біз көп қиналмастан-ақ Абай философиясының әлеуметтік-экономикалық мәнін еркін талдай аламыз. Алға қойған міндетті шешу ісіне кіріспей тұрып қаралып отырған мәселені анықтай түсу үшін, біз әуелі философия деген түсініктен не білгіміз келетініне жауап беруіміз керек [2].

Абайдың “қара сөздері” немесе “Ғақлиясы”. Бұл – өмірінің соңында жазылған туындылары. Бұл қара сөздер – көркем әңгіме емес, алайда оларды даналық сөздер, мақала, ғылымдық, философиялық шолулар деп қарастыруға болады. Абай қара сөздерінің жалпы саны – 45. Абайдың қара сөздері – оның шығармашылығының мәнді, қомақты бір саласы, ақынның мұрасына қосылған бағалы еңбек. Абай қара сөздері өз заманының тарихи шындығынан туған. Сол дәуірдегі қоғамдық құрылыс, қанаушылық, озбырлық, зұлымдық, күнделікті сан алуан надандық іс-әрекетке байланысты Абайдың ой қорытындысы. Бұл - ұлы ақын Абай Құнанбаевтың кейінгі ұрпаққа қалдырған өмір, тіршілік құбылыстары мен болмыс жайлы тұжырымы, адамгершілік

жөніндегі өсиеттері. Абай өзінің қара сөздері аоқылы да тілімізді қазақ жазба әдебиетінде биік белеске шығарды [5-218-227 бб.].

Қорытындылай келгенде, Абай өзінің өлеңдері арқылы қазақ поэзиясына бұрын-соңды болмаған өзгерістер әкелді. Ол өзгерістер өлең ұйқасына, өлең тармақтарына, өлең бунақтары мен буын санына қатысты болды. Сондай-ақ тақырыптық, мазмұндық жағынан да, табиғат лирикасы, түрлі көңіл-күй, ішкі сезімді жеткізуге арналған махаббат, т.б. лирикалар болып бөлінетін жанр түрі Абай шығармашылығы арқылы келіп, қазақ поэзиясын сапсы биік сатыға көтерді. Абай шығармалары ұлттық сөз өнеріміздің көркемдік үлгісі ретінде орнықты.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 “Алаш ақиықтары” – Алматы : «Алаш», 2006. – 578 б.
- 2 http://kk.wikipedia.org/wiki/Абайдың_философиялық_көзқарасы.
- 3 Қазақ әдебиеті – Алматы: «Мектеп», 2010. – 191 б.
- 4 Абай. Энциклопедия. – Алматы : «Атамұра», 1995. – 720 б.
- 5 Қазақстандағы саяси-қоғамдық және философиялық ой тарихының очерктері. – А., 1976. – 380 б.

С. Торайғыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.
Материал 28.06.13 баспаға түсті.

М. Ш. Амантаева, М. С. Ермекбаева

Философские взгляды Абая

Павлодарский государственный университет
имени С.Торайгырова, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 28.06.13.

М. S. Amantayeva, M. S. Yermekbayeva

The philosophical views of Abai

Pavlodar State University named after S. Toraiyrov, Pavlodar.
Material received on 28.06.13.

Просветительство Абая, его идеи и мысли помогли найти различные проявления тенденций. Для будущего поколения, гуманности, гуманизму, и их воспитанию. В своих сочинениях Абай призывает усваиванию различных отраслей, к честному труду и многому другому.

Abai's enlightenment ideas and thoughts found expression in many directions. For the future of the nation, for the development of the country

it is necessary to educate the future generation to help learn the science, humanity, humanism, and to raise them to be skilled. In his works Abai appeals people to master various professions and to work honestly.

ӘОЖ 1 (091)

Д. М. Байтлеуова, А. Б. Мейрамова

ҰЛЫ ОЙШЫЛДАРДЫҢ РУХАНИ ЖАҚЫНДАСТЫҒЫНЫҢ ӨЗАРА ӘСЕРІ (Ш. КУДАЙБЕРДИЕВ ПЕН Л. ТОЛСТОЙДЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНЫҢ БАРЫСЫНДА)

Бұл мақалада автор Шәкәрім Құдайбердіұлы мен Лев Николаевич Толстой арасындағы достастығының заман философиясына, халық көзқарастарына тигізген әсері туралы сөз қозғайды.

Шәкәрім Құдайбердіұлының философиялық дүниетанымын, оның тарихи санасының қалыптасуы мен шығармашылық жолын зерттеу барысында, жан-жақты талдау қажет ететін бірнеше мәселелерді кездестіреміз. Солардың бірі рухани жолда өзіне ұстаз тұтқан орыс халқының ұлы ойшылы Л. Н. Толстой мен Шәкәрімнің арасындағы рухани жақындық туралы мәселе.

Сөз жоқ егер біз бұл ойшылдардың арасындағы рухани жақындық туралы ой қозғасақ ең алдымен оларға ортақ рухани жол, ілім ислам дінінің болғандығы шындық. Л. Н. Толстой мен Шәкәрімнің де адамгершілік қағидаларына ислам дінінің гуманистік идеялары ерекше әсерін тигізген. Оны ойшылдардың өздері талай айтып, жазып та кеткен.

Дегенмен мәселенің екінші жағы бар. Бұл жерде әлем ойшылдарының арасында ислам дінін мойындап, оған ерекше құрметпен қараған ойшылдарды шығыс халықтарының арасынан іздегеннің өзінде, батыста Гете, орыс халқында Пушкиннің ислам мәдениетіне деген көзқарасы қаншалықты болғаны белгілі. Бірақ ол сияқты ойшыл дәл осылардың ішінде неге Толстойды өзіне ұстаз тұтып, оның көзқарастарын жоғары бағалады деген заңды сұрақ туындайды.

Жалпы Толстой өз заманында қазақ ойшылдарына біршама әсер етіп, оның әңгімелерін Әлихан Бөкейханов («Бір уыс бидай»), т.б. жазушылар да аударып, XX ғасырдың басында «Қазақ» және басқада газеттерде жариялаған болатын [1].

Бірақ Толстойға өлең арнап, оған жақтас болып, оны ерекше бағалап ұстаз тұтқан Шәкәрім болды. Неге?

Шәкәрімн ұлы жазушы Толстоймен рухани байланыста болған. Ол Толстойға хат жазып үш түрлі сұрақ қояды. Бұл хаттың өзі сақталмағанымен, Шәкәрімнің ұлы Ахатқа айтқан естелігі арқылы біздің заманымызға жетіп отыр «Адамның арына ең ауыр тиетін не нәрсе? Ірі шығармалар жазуға бет алдым, бұған қандай кеңес бересіз? Жазушы өз шығармасының қатесін қандай әдіспен көріп, сынап түзеуге болады» [2] – деген сұрақтарды Толстойға хат арқылы жіберген Шәкәрім, оларға жауап та алған.

Толстой: «Адам көпшілікке, жалпы қоғамға зиян келтіретін ақиқат істі біліп, соны үш нәрседен қорғанып, айтпай қалса, сол арға ауыр тиеді. Бірінші, сен өте бай болып, сол ақиқатты айтсаң байлығыңа зиян келсе, екінші, сен мансап иесі болып, сол ақиқатты айтсаң мансабыңнан айрылатын болсаң, үшінші сол ақиқатты айтсаң басың жазаланатын болса. Міне осы үш түрлі зардаптан қорғанып, көпке зиян келетін ақиқаты біле тұра айтпай қалсаң, арга ең ауыр тиетін осы» [3] – деп жауап қайырады.

Екінші сұраққа, «Сенің жазған шығармаларың өзің сол оқиғаға қатысқандай шынайы болуы қажет». Үшінші сұраққа, «Жазушының артық қасиеті – өз қатесін көріп, соны түзей алуы. Бұл әркімнің қолынан келе бермейді...

«...Егер адам өз істеген ісін, жазған сөзін ақ жүрегіне сынаға білсе, ақ жүректің нәзік сезімі ашып бере алады. Ақыл толғауынан өткен қортындыны жүрек елегінен өткізу керек. Жүрек ықпалына беріліп дағдыланған адам өз мінін де, басқаның мінін де көре алады. Сондықтан әділ сыншы – ақ жүрегің» [5] – дейді Толстойдан философиялық мәні терең осындай тағылым алған Шәкәрім, өз шығармашылығында бұл қағидаларды берік ұстана білді. Оны игілікті ар жолында іске асырды. Үнемі терең тағылымнан қуат алып отырды. Шәкәрімді Толстойға жақындастыра түскен себептің бірі осы рухани қуат еді.

Шәкәрімнің философиялық көзқарастарының ерекшелігі сонда, ол адамның ішкі рухани дүниесіне ерекше көңіл бөліп, қоғамдық процестерді адамдандыруға тырысты. Қоғамдық қатынастардан адамды іздеуге тырысты.

Шәкәрім әрбір қоғамдық қатынастардан адамды, оның мәнін іздеді. Адамның адамдық мәніне сәйкес келмегенде оларды сынға алып отырады. Бірақ Шәкәрім өз заманындағы қоғамдық процестерден адамды тапқан жоқ. Қоғамдағы саяси әлеуметтік жағдай, қоғамдық ортаны адамдандыруға мүмкіндік туғыза алмады. Бұл ойшылдың қалыптасқан қоғамдық қатынастарды жатсынуына себеп болды. Қоғамдық қатынастар адамнан жоғары тұрған кезде жатсыну басталған еді. Шәкәрімнің ойынша сол кездегі қоғамдық ортаны түзету үшін алдымен адамды түзету қажет. Ақ патша үкіметі ұстанған саясат, Шәкәрімнің ойынша ондай мүмкіндікті қанағаттандырмайды. Ендігі мақсат рухани еркіндікке жету. Ол үшін адамның еркіндігін көксеген

қоғам орнату қажет. Патша үкіметін құлатқан соң орнаған кеңес үкіметінің де адамға деген көзқарасы түзелудің орынына тіптен сорақыланды. Шәкәрімнің кеңес үкіметі кезеңіндегі шығармашылығы мен оған деген көзқарасы туралы мәселе өз алдына бөлек тақырып. Қоғамдық өмірде Шәкәрім үнемі адамды ең басты орынға қойып, оның бақыты мен болмысын әрқашанда негізгі мәселе ретінде қарастырады. Алдыңғы қатарлы деп саналып келген демократиялық орыс мәдениеті, империяның отаршылдық саясаты, Еуропа мен шығыстың рухани мұралары, мұсылмандық пен христиан мәдениеті, XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасыр басындағы рухани өмірге тікелей ықпалын тигізген негізгі қайнар көздер болды. Міне, осы ғасырлар тоғысындағы адамның рухани дамуы, ойлау еркіндігі, қаншалықты дамуда, қай жолмен жүрген дұрыс деген сұрақтар Шәкәрімді толғандырмай қоймады.

Сонымен қатар, Шәкәрім жалқаулық, енжарлық өте зиянды әдет деп әшкерелеп, жастар бойында ғылымды меңгеру, халық ағарту ісі мен туған елдің прогрестік дамуы жолындағы барлық қиындықтарды жеңу үшін күш – жігер, ерлік, еңбек сүйгіштік қасиеттердің мол болуын уағыздайды. Қай өлеңін алып қарастырмайық, ақын адам мұраты, адамның жақсы қасиеттері адал еңбек нәтижесінде қалыптасатынын тұжырымдайды. Мысалы: Мейірім, нысап, ақ пейіл, адал еңбек – Бұл төртеуін кім қылса, шын адам сол. Шәкәрім 1898 жылдан бастап түп иені танып-білумен ол жолдағы пайда болған жантану іліміне терең бойлау бағытына біржолата бет бұрып, қорытқан ой байламдарын: Қырықтан соңғы иманым, Отыз жылдай жиғаным, –деп, отыз жылдық іздену жолындағы қол жеткен ой желісінің негізін «Үш анық» [6] деп аталатын философиялық қолжазбасында желілі жүйеге түсіріп, баяндап берді. Шәкәрім түпиені танып-білу мен жантану іліміне өзіндік қайталанбас ой-пікірлері мен қорытынды ой-танымдарын ұсына отырып: Кейінгі жандар қабылдар Айтылған түзу жолымды, –деп, келешек заман жастарына өз рухани мұрасын аманат етеді. Әрине, Шәкәрімнің түзу жолы – бүгінгі біздің арман қуған тәуелсіздік замандағы рухани жолымызбен үндестік табуымен бірге заман талабына да сай келіп тұр. Өйткені қазіргі үшінші мыңжылдықта ғылым адамгершілік пен діни бастаулардан желі тартып, дін ғылымыланған кезде өз мәнімізді яғни жанымызды Шәкәрім меңзеген жолмен ғана тани алмақпыз. Шәкәрім сопылық поэзияның символдық бейнелермен перделенген белгілерін өз поэзиясында көркемдік тәсіл тұрғысынан пайдаланады. Мысалы: Менің Жарым қыз емес, Хақиқаттың шын нұры, –деп, сопылық поэзия классиктерінің бірінші сүю ұғымындағы Аллаға ғашықтықты сұлу жарға деген махаббаттық сезімінің орнына Шәкәрім «Хақиқаттың шын нұрына» балай суреттеуінен түп иені іздеп отырғаны айқын көрініп тұрады. Шәкәрім өз ұстазы Абайдың толық адам іліміне терең мән бере отырып, шығармаларында ұждан мәселесіне ерекше тоқталып өтеді. Ол XI ғасырда жазылған Жүсіп Баласағұнның «Құтадғу

біліг» [7] дастанымен жете танысып, ондағы жауәнмәртлік іліміне назар аударған, Ясаудидің кемел адам туралы хал ілімін де білген.

Абайдың толық адам ілімінің арғы түп төркіні осы аталып өткен шығармалардан желі тартып, өз заманы шындығына орай қазақ әдебиеті тарихында тың тақырып болып енген толық адам ілімін қалыптастырды. Осы ілімнен идеялық бағыт-бағдар алған Шәкәрім адамды рухани тазалық жолына түсіретін: Ар түзейтін бір ғылым табылмаса, Зұлымдықты ешқашан әділ жеңбес деген қорытынды ойға келді. Өйткені білімді жұрт, өркениетті ел деген Еуропаның өзі (ар түзейтін ғылымы жоқ болғандықтан) хайуандықтан шыға алмай отырғанын атап өтеді, сонымен қатар: XX ғасырдың адамынан Анық, таза бір елді көрмей өттім, – деп, ауыр да өткір сын айтады. Философиялық лирикалары мен «Үш анық» трактатында Шәкәрім ұждан мәселесіне төтенше мән бере қарайтыны бар. Ынсап, әділет, мейірім үшеуі ұждан ұғымын құрайды. Өйткені «Ұждан – жанның тілегі. Неге десеңіз, жан – тіпті жоғалмайтын, бұзылмайтын нәрсе, барған сайын жоғарылай береді. Мәселен, таза дене, таза толық мінез, ой, істер керек қылады. Соның қатты бір керегі – совесть – Ұждан. Оны осы өмір үшін керек қылмайды, соңғы өмір үшін де керек қылады» [9]. Яғни, Ұждан екі өмір үшін де қажет екен. Өлерін білген екі адамның біреуі жанның жоғалмайтынын, бұдан да таза болып жоғарылайтынына сенсе, үлкен үмітке қол артып, қуаныш сезіміне бөленеді. Ал, өлген соң жан жоғалады деген өкініште болып, үмітсіздік дариясының барсақелмес қайығына мініді. Осындай нанымдағы пенделерге қарап Шәкәрім: «оқ, шырағым, жанымыз жоғалмайды, Екі өмірдің азығы – осы Ұждан Шын нану – ақылымен қабылдауы, Қалады зұлымдықтан сөйткенде адам, —деп Ұжданның адам үшін екі өмірде де рухани азығы: ынсап, әділет, мейірім сияқты ақыл адами қасиетті әрбір саналы адам жастайынан бойына ұялату жолында болуын ескертеді. Өйткені «Ар түзер адамның адамдық санасын» деп, Ұждан ұғымына зор мән бере қарағандықтан: Шын таза жан тазалықпен Тәңірісіне барады ол. Мейірім, ынсап, әділеттен Ағызам деп нұр бұлақ!—деді.

Қорыта келе, Шәкәрімнің үлкен томға енген өз шығармалары (лирикасы, дастандары, прозасы, қара сөздері) оның ұлы Абайдан тәлім-тәрбие алған әрі шәкірті, әрі әріптесі екенін, классикалық Шығыс және Батыс әдебиетінен әсер, үлгі алған, ұлы орыс әдебиетінен, әсіресе данышпан Пушкин мен Толстойдан әсемдік рух, ләззат алған дарынды талант екенін танытып, көзімізді жеткізеді. Шәкәрім мен Толстой арасындағы мәңгілік рухани үндестіктің тағылымы мол екені сөзсіз. Себебі бұл екі ойшыл қазақ пен орысқа ортақ рухани қазына іспеттес.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Бөкейханов, Ә.** «Бір уыс бидай», «Қазақ» газеті. 1911.
- 2 Шәкәрімнің Л.Н. Толстойға жазған алғашқы хаттарынан үзінді.
- 3 Толстойдың Шәкәрімге жазған жауабы.
- 4 Толстойдың Шәкәрімге берген ақыл-кеңесі.
- 5 **Құдайбердиев, Ш.** «Үш анық». 1913-1918.
- 6 Жүсіп Баласағұн «Құтты білік». 1069-1070.
- 7 http://asyl-bilim.kz/load/p_nder/aza_debiети/sh_k_rim_dajberdi_ly_1858_1931/10-1-0-24.
- 8 http://www.referati.kz/load/referaty/aza_debiети/bt/69-1-0-1892.
- 9 **Жетібаев, Е.** «Шәкәрім ойларының ерекшелігі» // Қазақстан мектебі. – 2009. – № 7. –3-8 б.
- 10 **Кішібеков Д., Садықов О.,** «Философия» (оқулық)//Қарасай баспасы.-2008. -№ 1. -101-103б.
- 11 Қарағанды. Қарағанды облысы: Энциклопедия. - Алматы: Атамұра, 2006. ISBN 9965-34-515-5

С. Торайғыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.
Материал 28.06.13 баспаға түсті.

Д. М. Байтлеуова, А. В. Мейрамова
**Взаимовлияние творческого сотрудничества великих мыслителей
(на примере Ш. Кудайбердиева и Л. Толстого)**

Павлодарский государственный университет
имени С.Торайгырова, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 28.06.13.

D. M. Baitleuova, A. V. Meiramova
**Interference of creative cooperation of great thinkers (on the example:
Sh. Kudayberdiev and L. Tolstoy)**

Pavlodar State University after S. Toraigyrov, Pavlodar.
Material received on 28.06.13.

В данной статье авторы затрагивают тему о влиянии на современную философию дружбы Шакарима Кудайбердиева и Льва Николаевича Толстого.

In this article the authors touch upon the subject of influences on the modern philosophy of Shakarim Kudayberdiev and Leo Tolstoy friendship.

Е. А. Ержанов

ФЕНОМЕН АНТИРЕЛИГИОЗНОЙ СУЩНОСТИ МАРКСИСТКО-ЛЕНИНСКОЙ ИДЕОЛОГИИ

Бұл мақалада автор салыстырмалы талдау арқасында марксистік идеологияны діни культқа айналуың ашады.

Большой научный интерес представляет исследование проблемы феномена антирелигиозной марксистско-ленинской философии как одного из наиболее реакционных учений XIX-XX столетий. И поскольку воинствующий материализм был вплетен в живую ткань в различных сферах советской общественной жизни, и имело место в религиозной жизнедеятельности советского народа, то следует, на наш взгляд, понимать, прежде всего, как специфическую форму адаптации человека в особых условиях социалистической реальности, как способ социально-политического функционирования в классовом обществе. Вследствие этого, несомненно, огромное эвристическое значение всестороннего исследования данного культурно-исторического феномена выступавшего против религиозной формы сознания.

На наш взгляд, религиозно-догматические тенденции и религиозные аспекты марксистской идеологии требуют комплексного и пристального философско-религиоведческого анализа.

Следовательно, мы должны проводить не констатацию отдельных фактов общности марксистской идеологии и традиционных конфессий, а перейти к вдумчивому и систематическому поиску аналогов, вычленению, как общих закономерностей, так и своеобразных, принципиально противоречивых параметров. Поэтому по нашему мнению без этого, мы, никогда не сможем сориентироваться в самих себе, в закономерности развития нашего общества. Надо отметить, что вследствие обширности и емкости данной проблемы настоящая статья не является полной исчерпывающей аналитической работой, а лишь эскизным вариантом.

Итак, прежде чем приступить к поиску аналогии марксистской идеологической структуры и эволюции со структурой традиционных конфессий, мы соответственно обязаны постараться определить исходные положения такого умозаключения по аналогии. Сопоставить соотношения каких-либо явлений представляется возможным лишь в определенном аспекте если эти явления идентичны, входят в одну категорию феноменов, признаков и подчиняется общим законам этой категории явлений, по-разному

проявляющихся в них. Основательность общности марксистской идеологии и традиционных конфессий, детерминировано их свойственностью к одному классу явлений и делающее их сравнение не фигуральным, а реальным. Таким образом, перед нами стоит задача выявления степени вероятности, что марксистская идеология является объектом веры.

В самом деле, вера – это не только глубокая убежденность в существовании высших божественных сил, какой-либо идее, ценности которой соответствует реальности, внешнему опыту, а в том, что она удовлетворяет нашим внутренним, человеческим потребностям, придает смысл и значимость нашего бытия. Идеи, не обладающие такой ценностью, значение которых – чисто фиктивное, без сострадания и угрызения совести отвергаются, как неимеющиеся реальной объективной наполненности.

Именно факт веры представляется нам вероятным для сопоставления марксистской идеологии с христианством, исламом, буддизмом и другими конфессиями. Марксизм – это научная теория, превратившаяся в объект веры. Именно как реальная вера она вела мучеников и адептов этой идеологии на алтарь жертвенности.

Рассмотрим истоки формирования и развития марксизма. Итак, в теоретических разработках К. Маркса и Ф. Энгельса начиная с 40-х годов XIX столетия, имело место антирелигиозная концепция в отношении теологии и, в особенности против христианства с его протестантской разновидностью. Значительным шагом в этом аспекте явилось критика религии, ибо надежды на важные общественные перемены молодые радикалы связывали с проповедью атеизма, исследованиями истории раннего христианства, разоблачением религиозных тайн и чудес, спорами о Христе. Вследствие этого они превзошли представителей материализма эпохи Просвещения XVIII века (Д. Дидро, П. Гольбах, К. Гельвеций и др.) в распространения материалистической философии в Западной Европе. Основатели научного коммунизма выработали новое мировоззрение - диалектический и исторический материализм, и представили свое истолкование генезису и субстанции религии, вследствие чего данная форма общественного сознания и его характер представлялась им как исторически эфемерной.

Атеистический характер марксизма формируется в ранних работах марксизма в отношении теологии и религии, таких, как «К еврейскому вопросу» [1], «К критике гегелевской философии права. Введение» [2], По своему качественно новый подход в развитии атеистических учений связан с именами К. Маркса и Ф. Энгельса, которые дали свою интерпретацию гносеологическим истокам религии. Сообразно с этим Ф. Энгельс писал: «... Всякая религия, является не чем иным, как фантастическим отражением в головах людей тех внешних сил, которые господствуют над ними в их повседневной жизни, - отражением, в котором земные силы принимают

форму неземных» [3]. Результатом такого подхода стала всеобщность вывода, что по мере развития человека и познания им законов природы будут исчезать гносеологические истоки религии.

С целью доказательства всеобщности процессов антирелигиозной доктрины марксизма, по-видимому, есть смысл обратиться к аналогичным свидетельствам исторических источников. Закономерность данного явления может быть подтверждена документальными материалами классиком марксизма [1; 3; 7; 8; 9; 2; 4; 5; 6; 10; 11; 12; 13; 15; 19; 20; 21;]. Сообразно с этим, В. И. Ленин в дальнейшем писал: «Бессилие эксплуатируемых классов в борьбе с эксплуататорами так же неизбежно порождает веру в лучшую загробную жизнь» как бессилие дикаря в борьбе с природой порождает веру в богов, чертей, в чудеса и т.п.» [4]. По теории научного коммунизма рост производительных сил приводит к изменению производственных отношений, к возникновению антагонистических классов и аппарата принуждения, появляется вероятность эксплуатации человека человеком и доминирующие страты принимают на вооружение религиозную идеологию как одну из доминирующих факторов сохранения социального неравенства. Таким образом, теория марксизма-ленинизма предполагает, что в процессе построения бесклассового социума, отсутствия объективных условий для эксплуатации человека человеком, исчезнут и социальные истоки религии.

Диалектико-материалистическое учение, представшее в качестве неопита обосновав генезис религии, ее социальные и гносеологические истоки. Итак, К. Маркс писал, что «... Религиозное убожество есть в одно и то же время выражение действительного убожества и протест против этого действительного убожества. Религия - это вздох угнетенной твари, сердце бессердечного мира, подобно тому, как она - дух бездушных порядков. **Религия есть опиум народа**» [5]. Изречение К. Маркса ставшая классическим афоризмом марксизма, которое В. Ленин назвал «краеугольным камнем всего мирозерцания марксизма в вопросе о религии» [6]. В свою очередь он определил религию как «род духовной сивухи, в которой рабы капитала топят свой человеческий образ, свои требования на сколько-нибудь достойную человека жизнь» [7].

Последователь марксистской теории В. И. Ленин, характеризуя отношение марксизма к религии, подчеркивал: «...Все современные религии и церкви, все и всяческие религиозные организации марксизм рассматривает всегда как органы буржуазной реакции, служащие защите эксплуатации и одурманению рабочего класса» [8].

Между тем следует отметить, одну из особенностей религиозной концепций основоположников марксизма, которая представляет религию как нечто **эфмерное и преходящее**. Сообразно с этим им представлялось возможность о необходимости ее преодоления, соблюдая принцип

эволюционности и создавая необходимые предпосылки и условия для данного процесса. Следовательно, К. Маркс писал, что «... религиозное отражение действительного мира может вообще исчезнуть лишь тогда, когда... Строй общественного жизненного процесса, т.е. материального процесса производства, сбросит с себя мистическое туманное покрывало лишь тогда, когда он станет продуктом свободного общественного союза людей и будет находиться под их сознательным планомерным контролем» [9]. Ф. Энгельс подтверждал данный тезис, что «Верное отражение природы - дело трудное, продукт длительной истории опыта... Лишь действительное познание сил природы изгоняет богов или бога из одной области вслед за другой ...» [10]. Ф. Энгельс также призывал пролетарскую партию с умением снисходительно действовать в деле организации и просвещения рабочего класса, делом, «ведущим к отмиранию религии», не устремляться в рискованное дело, сомнительно предпринимемое, рассчитанное на случайный успех без учета реальных возможностей и заранее обреченное на провал «политической войны с религией» [11].

Понять сущность трансформации марксистской идеологии в идеологию религиозную раскрывает ремарку Ленина о том, что «в своем сочинении о Людвиге Фейербахе Энгельс ставит в упрек ему то, что он боролся с религией не ради уничтожения ее, а **ради подновления, сочинения новой, «возвышенной» религии**» [12].

Потрясающе феерично и колоритно, поистине с пророческой экзальтацией пишет об этом К. Маркс: «Упразднение религии, как иллюзорного счастья народа, есть требование его действительного счастья. Требование отказа от иллюзий о своем положении есть требование отказа от такого положения, которое нуждается в иллюзиях... Задача истории, следовательно – с тех пор как исчезла правда потустороннего мира, **утвердить правду посюстороннего мира**» [13].

Значительным шагом вперед в этом аспекте явилось работы Ленина, который «творчески развил» марксистскую теорию о религии и теологии. При этом он отмечал о нецелесообразности и невозможности функционировании религии в классовом обществе выступающего как фактор духовного угнетения трудящихся, в котором нуждаются господствующие классы. Так в частности В. И. Ленин в этой связи пишет, что «Все и всякие угнетающие классы нуждаются для охраны своего господства в двух социальных функциях: в функции палача и в функции попа. Палач должен подавлять протест и возмущение угнетенных. Поп должен утешать угнетенных...» [14]. Следовательно, мы можем констатировать о том, что **прецедент создания пролетарской «религии» заложен**.

Между тем действительность и антагонистичность марксистской антирелигиозной концепции выработанной В. И. Лениным в условиях

маргинальной России очевидна. Он подчеркивал, что борьбу с религией «нельзя ограничивать абстрактно-идеологической проповедью, а надо поставить в связь с конкретной практикой классового движения, направленного на устранение социальных корней религии» [15]. Стержневым фактором эволюции марксизма в СССР было его стремительная метаморфоза из веры незначительного меньшинства в веру всего народа.

Следует отметить, что всякая догматическая идеология располагает в своей атрибутике как источник - «священное писание». И так, нам гипотетически представляется, что сталинская идеология характеризуется триадой «священных писаний».

Вследствие этого мы можем констатировать, что первая ипостась – сочинения Карла Маркса и Фридриха Энгельса. Это сакраментальные тексты персон-пророков, которые были абсолютизированы как истина в последней инстанции.

Вторая ипостась «священного писания» - полное собрание сочинений в 55-ти томах В. И. Ленина. «Ленин – жил, Ленин – жив, Ленин будет жить» данный канон схоластически подтверждает незыблемость устоев марксистской идеологии.

Следовательно, из этого вытекает третья ипостась – Иосиф Сталин как единственно ортодоксальный адепт учения Ленина, который свою очередь ортодоксальный адепт Маркса и Энгельса, т.е. данная фабула является стержневой составляющей легитимации положения И. В. Сталина в иерархической пирамиде марксизма, как самого преданного товарища и последователя Ленина. «Сталин проникся безграничной верой в ленинский революционный гений и пошел по пути Ленина. Он никогда не сворачивал с этого пути и после смерти Ленина смело и уверенно продолжает его дело» [16].

Однако другой особенностью марксистской идеологии было появление на исторической арене реформатора Никиты Хрущева, который проводит разоблачение «культы личности», расшатывает непогрешимость коммунистической партии, тем не менее, не становится марксистским «Мартином Лютером».

Апофеозом постулированного программного документа последователей марксизма по религиозным вопросам представляется произведение Владимира Ильича Ленина «Социализм и религия» (1905 г.). Гегемония религиозного нигилизма и скептицизма, результатом их функционирования которой стали основополагающие политические принципы пролетарской партии, сформулированные в отношении религии:

- безапелляционность и радикальность в борьбе по преодолению «религиозных предрассудков» в сознании трудящихся;

- классовая борьба является главной детерминантой в формировании социалистического сознания трудящихся масс и преодолении религиозного дурмана;

- атеизм и антиатеологическая пропаганда в марксистском осмыслении является доминантным понятием свободы совести;

- вследствие классовой борьбы с религией и построения социалистического общества вместо религиозной идеологии наступит коммунистическое мировоззрение.

О радикальности политических принципов пролетарской партии также отмечал и Лев Троцкий, что «...Ленинизм воинствен с ног до головы. А война немислима без хитрости, без уловки, без обмана врага. Победоносная военная хитрость входит необходимым элементом в ленинскую политику. Но в то же время ленинизм есть высшая революционная честность перед лицом партии и класса. Никаких фикций мыльных пузырей, мнимых величин» [17].

Антиоппортунистическая позиция правых уклонистов, которые выступали с тезисом что «религия является частным делом по отношению к пролетарской партии», то В. И. Ленин высказывал свою точку зрения: «... Партия пролетариата требует от государства объявления религии частным делом, отнюдь не считая «частным делом» вопрос борьбы с опиумом народа, борьбы с религиозными суевериями и т.д.» [18]. Апофеозом аргументации позиции партии являлась то, что «...Наша программа вся построена на научном и, притом, именно материалистическом мировоззрении. Разъяснение нашей программы необходимо включает, поэтому и разъяснение истинных исторических и экономических корней религиозного» [19].

Следует отметить, что теоретики марксистской философии всемерно стремились обосновать антинаучный характер идеалистических философских школ, развивали принцип партийности в философии и подчеркивали политическую ущербность теологического подхода. Например, наиболее очевидным доказательством антирелигиозного подхода и его эпатажность раскрывается при конспектировании Г. Гегеля, где В. Ленин отмечал, что «Материалист возвышает знание материи, природы, отсылая бога и защищающую его философскую сволочь в помойную яму» [20]. Также в письме к основоположнику социалистического реализма М. Горькому он пишет надлежащее резюме: «... всякий боженька есть труположество - будь это самый чистенький, идеальный... Всякая религиозная идея, всякая идея о всяком боженке, ...всякое кокетничанье даже с боженькой есть невыразимейшая мерзость, ... самая опасная мерзость, самая гнусная «зараза» ...» [21].

30-е годы прошедшего столетия были ознаменованы канонизацией работы И. В. Сталина «О диалектическом и историческом материализме», как высший образец творческого марксизма вошедшего в «Краткий курс истории ВКП(б)». Следует отметить, что этот очерк выполнял функцию катехизиса т.е. краткого изложения христианского вероучения в форме вопросов и ответов. В 1938 году от 14 ноября постановлением ЦК ВКП(б) «Краткий курс истории ВКП(б)» и глава «О диалектическом и историческом материализме»

объявлены «энциклопедией основных знаний в области марксизма-ленинизма... не допускающее никаких произвольных толкований» [22].

Не умаляя достоинства марксизма надо отметить, что высшей целью данного учения является разработка и теоретическое обоснование освобождения порабощенного человечества и в том числе от религиозного безразсудства.

В настоящее время мы можем констатировать тот факт, что на постсоветском пространстве так и во всем мире марксистская парадигма как общепринятая в конкретном научном сообществе фундаментальная теория в определенной области знания деградировала и утратила свою значимость и востребованность. Что касается мировой пролетарской революции, то она потеряла свою актуальность ибо уже нет того передового класса рабочих, который мог бы ее свершить.

Таким образом, мы вправе заключить, что изначально марксистская доктрина, выступавшая с атеистическим отрицанием религиозных иллюзий, с реабилитацией чувственного начала в человеке и мыслями о гуманизации отношений человека к природе и к людям. Претерпевает деградацию и трансформацию атеистической идеологии марксизма, его бифуркация – т.е. раздвоение системы в определенной фазе его эволюции с потерей устойчивости, когда фундаментальную роль в выборе играют как внешние и внутренние факторы. Вследствие этого, «атрактором развития» конечного состояния является превращение марксизма в религиозный культ, указывающий на религиозную природу этой системы, представляющая непогрешимость вождей марксизма, также одним из доминирующих факторов догматическое начетничество трудов Маркса, Энгельса, Ленина, Сталина. На наш взгляд марксистская идеология и культ его вождей отражает сущность и общность рассматриваемой проблемы, целостность и стройность религиозно-догматической системы очевидна. Таким образом, мы видим две грани марксизма – как научную теорию и как вероучение, которые находятся в противоречии. И как показывает анализ вышеизложенного материала можно заключить, что борьба марксизма с религией привела его в ложе религии.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 **Маркс, К.** К еврейскому вопросу. Капитал // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е издание. Т.1. – М.: Политиздат, 1967. – С.382-413.
- 2 **Маркс, К.** К критике гегелевской философии права. Введение. Капитал // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е издание. Т.1. – М.: Политиздат, 1967. – С.414-429.
- 3 **Маркс, К., Энгельс, Ф.** Анти-Дюринг. Соч., 2-е издание. - Т.20. М.: Политиздат, 1967.- С.328.

- 4 **Ленин, В. И.** Социализм и религия // Ленин В.И. Полн. собр. соч., Т. 12. – М.: Политиздат, 1968. – С.142.
- 5 Маркс К. К критике гегелевской философии права. Введение. Капитал // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е издание. Т.1. – М.: Политиздат, 1967. - С.415.
- 6 **Ленин, В. И.** Об отношении рабочей партии к религии // Ленин В.И. Полн. собр. соч., - Т.17. – М.: Политиздат, 1968. - С.416.
- 7 **Ленин, В. И.** Социализм и религия // Ленин В.И. Полн. собр. соч., Т. 12. – М.: Политиздат, 1968. – С.143.
- 8 **Ленин, В. И.** Об отношении рабочей партии к религии // Ленин В.И. Полн. собр. соч., - Т.17. – М.: Политиздат, 1968. - С.416.
- 9 **Маркс, К., Энгельс, Ф.** Товар и деньги. Соч., - Т.23. - М.: Политиздат, 1967- С.90.
- 10 **Маркс, К., Энгельс, Ф.** Материалы к «Анти-Дюрингу». Соч., - Т.20. - М.: Политиздат, 1967. - С.639.
- 11 **Маркс, К., Энгельс, Ф.** Материалы к «Анти-Дюрингу». Соч., - Т.20. - С.330.
- 12 **Ленин, В. И.** Об отношении рабочей партии к религии // Ленин В.И. Полн. собр. соч., - Т.17. – М.: Политиздат, 1968. - С.415.
- 13 Маркс, К. К критике гегелевской философии права // Маркс К., Энгельс Ф. Соч., - Т.1. - М.: Политиздат, 1967. – С.415.
- 14 **Ленин, В. И.** Крах II Интернационала // Ленин В.И. Полн. собр. соч., Т.26. – М.: Политиздат, 1969. – С.237.
- 15 **Ленин, В. И.** Социализм и религия // Ленин В.И. Полн. собр. соч., Т. 12. – М.: Политиздат, 1968. – С.146.
- 16 Иосиф Виссарионович Сталин. Краткая биография. – 2-е издание, испр. и доп. – М.: Госполитиздат, 1950. – С. 13-14.
- 17 **Троцкий, Л. Д.** К истории русской революции. - М.,1990. - С.192.
- 18 **Ленин, В. И.** Об отношении рабочей партии к религии // Ленин В.И. Полн. собр. соч., - Т.17. – М.: Политиздат, 1968. - С.423.
- 19 **Ленин, В. И.** Социализм и религия // Ленин В.И. Полн. собр. соч., Т. 12. – М.: Политиздат, 1968. – С.145.
- 20 **Ленин, В. И.** Философские тетради // Ленин В.И. Полн. собр. соч., - Т.29. – М.: Политиздат, 1969. – С.158.
- 21 **Ленин, В. И.** А. М. Горькому // Ленин В.И. Полн. собр. соч. - Т.48. – М.: Политиздат, 1970. – С.226-227.
- 22 КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – М.: Политиздат, 1954. Ч.3. – 316.

Павлодарский государственный университет
имени С. Торайгырова, г. Павлодар
Материал поступил в редакцию 28.06.13.

E. A. Yerzhanov

Маркстік-Лениндік идеологияның антидіні феноменнің мағынасы

С. Торайғыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.
Материал 28.06.13 баспаға түсті.

Y. A. Yerzhanov

Antireligious essence of marxian-leninist ideology

Pavlodar State University after S. Toraigyrov, Pavlodar.
Material received on 28.06.13.

*Бұл мақалада автор салыстырмалы талдау арқасында
марксистік идеологияны діни культқа айналуын ашады.*

*Transformation of Marxist ideology into religious cult is revealed
through comparative analysis.*

УДК 745

Н. А. Кебина

К ОБРЕТЕНИЮ СМЫСЛА ЖИЗНИ

*Многогранность смысла, важность обретения смысла жизни с
необходимостью обращают рассмотрение к проблеме веры и выявлению
ее значения в формировании и поиске смыслов. Во многом благодаря
вере возникает индукция смысла – придание смысла чему-либо
изначально смысла лишеному. В известной степени это объясняется
попыткой человека придавать смысл всему, что он делает. Вера
избавляет человеческое существование от груза «сизифова труда».*

*Посвящается Г. Н. Ирену – человеку,
который умел смотреть за горизонт*

Обретение смысла – сложный и необходимый процесс, неотъемлемая
часть сознательной жизни личности. Обрести смысл нелегко, потерять
гораздо легче. Отсутствие смысла в поступках и действиях автоматически
сказывается на качестве жизни человека. Жизнь без смысла лишает человека
глубокой внутренней мотивации, внутреннего стержня, позволяющего быть
творцом собственной судьбы. Бессмысленное существование – тяжелое

наказание, его результат – слабость индивида, отсутствие опоры, равновесия,
прочных жизненных критериев и устремлений, управляемость. Человек
становится марионеткой и легкой добычей для тех, кому слабохарактерность
нужна для достижения собственных корыстных целей и интересов. Человека,
лишенного смысла, можно убедить в чем угодно, любое чужое мнение,
представление или идею он может воспринимать как свое собственное.
Вместо того чтобы самому распоряжаться своей судьбой, человек позволяет
управлять собой другим людям и даже внешним обстоятельством.

«После исчезнувших разумных земных перспектив человек видит
перед собой пустой горизонт, на котором единственной точкой маячит лишь
смерть [1, с.154]. Вера может заменить исчезнувшие разумные земные
перспективы. Феномен веры нельзя ограничивать рамками религиозного
подхода. Вера необходима, она компенсирует внутреннюю неопределенность,
неустойчивость смысловой регуляции, неуверенность, которые создают
существенный дискомфорт и являются реальным препятствием на пути
самореализации.

Существуют трудности доведения обобщенных смысловых стереотипов
до индивидуального сознания. Например, обобщенный смысл не всегда можно
«примерить» к конкретной жизни. Вместе с тем, *полагание смысла* свойственно
каждому человеку. Индивид не может не осмысливать свою жизнь, но зачастую
он постигает жизнь, используя и не используя понятие «смысл». Полагание
смысла – особый акт человеческой жизни, при котором субъект ответственным
решением устанавливает значимость чего-либо в своей жизни.

«Смысл» – зеркало осмысления жизни; хотя сам термин «смысл» в
истинном предназначении используется субъектом может не использоваться
ли применяться не так уж часто. «Смысл» постигается через понятие
«значимости». Ж.-П. Сартр обращается именно к такому пониманию смысла:
«Смысл поступка и его значимость могут быть постигнуты в перспективе
через движение, которое реализует возможности, разоблачая данное. Человек
является для самого себя и для других существом значащим, так как ни
один из его поступков нельзя понять, не превосходя чистое настоящее и не
объясняя через будущее» [2, с.187].

Понимание смысла Е.Н. Трубецким лаконично, структурно компактно:
«... «смысл» есть общезначимое мыслительное содержание, или, что-то же,
общезначимая мысль, которая составляет обязательное для всякой мысли
искомое. Сознать, именно и значит осмыслить, т. е. отнести сознаваемое к
объективному, общезначимому смыслу» [3, с.5].

Такой характер воздействия «смысла» дает следующие результаты:

- поиск личностью смысла в определенный момент может обрести
«философскую высоту», но *смысловой поиск* постоянно «наталкивается»
на несоответствие философского понимания смысла и его многообразных

эмпирических значений, поэтому выработать строгое однозначное определение понятия «смысл» невозможно;

- смысл и значение сравнимы с двумя сообщающимися сосудами – это миниатюрная модель системы «человек – мир», через которую «транспортируется» информация, переливается «объективное» в «субъективное»; не каждое значение проникает к субъекту (превращается в смысл), они фильтруются, отсеиваются, игнорируются и т. д.;

- «объем» одного «сосуда» – значение («объективный смысл») значительно превосходит другой – смысл («субъективное значение»), который невозможен без личностной заинтересованности, прочувствованности, соотнесенности, он субъектен, образован субъектно-объектным взаимодействием.

Субъектный смысл – неотъемлемая часть сознательной жизни личности, личностный смысл. Индивидуальный смысл не догматичен, он развивается: от одной возрастной стадии к другой; каждая возрастная стадия сознательной жизни индивида отличается конкретным соотношением субъектного и объективированного в содержании смысла.

Субъектный смысл должен быть устремлен к *идеалу-критерию*. Возникает проблема иерархии смысложизненных проблем. Учитывая необъятность темы, в данном исследовании мы предполагаем исследовать субъектную значимость и специфику смысловых поисков в разные периоды жизни (преимущественно в молодости), и рассмотреть некоторые гендерные аспекты смыслов жизни (этим проблемам посвящены соответствующие разделы исследования).

И.Я. Лойфман, рассматривая влияние возраста на смысл жизни, считает, что в юности главной является проблема перспективы существования, определения цели и идеала жизни, указывающих путь к будущему и совершенству» [4, с.10]. В старости осмысление прожитой жизни «предполагает формирование ретроспективы существования, решение вопросов, какой я есть (в потоке истории), каким я желал бы оставаться в памяти потомков [4, с.12]. Считая данное уточнение весьма важным, необходимо еще одно понятие, «проливающее свет» на проблему смысла – *идентификация*. Д.А. Леонтьев подробно рассматривает проблему системы групповых ориентаций как концентрированную форму социальных смыслов [5]. Идентификация с определенной социальной общностью приводит к освоению смысловых ориентаций. *Жизненная стратегия личности* – результат свободного выбора. Свободного не в том смысле, что он не связан с социальными условиями, а в том, что может осуществляться как благодаря, так и вопреки этим условиям [6].

Когда существование конкретного индивида еще не вошло в границы сознательной жизни или уже вышло за них, тогда субъектный смысл отсутствует: жизнь младенца осмысливается взрослыми людьми; а на стадии

старости субъектный смысл все более «включается» в объективированный смысл – «время собирать камни».

Смысл жизни индивида, перешедший в стадию объективизации, не всегда остается постоянной величиной: он может возрасти посредством интеллектуальной и предметной деятельности других людей. В истории культуры известно немало примеров того, как творческое наследие великих представителей искусства утрачивалось (полностью или частично) – терялся объективированный смысл жизни, но субъектный продолжал существовать в веках. Более того, многие Великие наставники мудрости предпочитали передавать свои учения изустно. Конфуций, Будда, Сократ не оставили письменных трудов, увековечив, «объективировав» себя в произведениях учеников. «Объективированный» или «субъектный» смысл оставили они после себя? «В чем смысл жизни?» – спросил как то Аристотель. И сам ответил: «Служить другим и делать добро». Не многие, к сожалению, сегодня воспримут эту формулу как руководство к действию. Габит Нажмиденович Иренов стремился сеять разумное, вечное, поэтому и память о нем всегда в наших сердцах.

Итак, чтобы личностный «смысл» способствовал совершенствованию личности, выходил на уровень общезначимого необходимо:

- адекватное понимание содержания категории «смысл»;
- рассмотрение системы «человек – мир» в контексте поиска человеком смысла;
- анализ различных стадий формирования смысла от гармонизации до кризиса, конфликта смыслов;
- изучение роли решения человеком «задачи на смысл» для развития духовного мира субъекта, формирования его личности;
- понимание диалектики двух сторон смысла (субъектной и объективированной).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Ангел, Е. Мифы потрясенного сознания. – М., 1979. – С. 154.
- 2 Сартр, Ж. -П. Проблемы метода. – М., 1994. – С. 187.
- 3 Трубецкой, Е. Н. Смысл жизни. – М.: Республика, 1994. – С. 5.
- 4 Лойфман, И. Я. Духовность и культура. Духовность мироотношения. – Екатеринбург: Изд-во УГУ, 1994. – С. 10.
4. Там же. – С. 10-12.
- 5 См.: Леонтьев, Д. А. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности (статья первая) // Вестник Моск. Ун-та. Сер. 14, Психология. – 1996. – № 4. – С. 35-44; Леонтьев Д. А. От социальных ценностей к личностным: социогенез

и феноменология ценностной регуляции деятельности (статья вторая) // Вестник Моск. Ун-та. Сер. 14, Психология. – 1997. – № 1. – С. 20-27.

6 «Духовность или противоположная ей жизненная стратегия – бездуховность – формируется не как следствие воздействия тех или внешних факторов (среда, воспитание, образование и т. п.), а в итоге духовного самоопределения личности», – считает Р. Л. Лифшиц // Лифшиц Р. Л. Духовность и бездуховность личности. (Социально – философский анализ). Дис. ...д-ра философских наук. – Екатеринбург, 1997. – С. 200.

Инженерно-технический институт
имени академика К.И. Сатпаева.
Материал поступил в редакцию 28.06.13.

H. A. Kebina

Өмірдің мағынасын түсіну.

Академик Қ. И. Сатбаев атындағы
инженерлік – техникалық институт.
Материал 28.06.13 баспаға түсті.

N. A. Kebina

To finding the meaning of the life

Engineering-technical institute after academician
K. I. Satpayev, Pavlodar.
Material received on 28.06.13.

Өмірдің маңыздылығын түсіну көбіне дінге әкелетініне және соның арқасында қалыптасатыны шындық. Діннің арқасында көптеген индукция мағынасы пайда болады. Адамның өмірге деген көзқарасы мен істеген әрекеттері осымен түсіндіріледі. Дін адамның ауырлық жүгінен арылуға көмектеседі.

Many-sided nature of sense, the importance of finding of life meaning with the necessity turns our consideration to the a problem of belief and revealing of its value in formation and search of senses. In many respects thanks to belief there is a sense induction which is giving of sense to something of initially sense deprived. To a certain extent it excuses the attempt of the person to give sense to everything he does. This belief relieves human existence from the burden of “Sisyphian toil”.

УДК 101.8

М. Қ. Қыдырғалиева, К. С. Мухитов, Ф. К. Сайлауова

ҚАЗАҚ БИЛЕР ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ НЕГІЗГІ САРЫНЫ

Берілген мақалада қазақ халқының бірлігін нығайтуға үлкен үлес қосқан би-шешендердің даналық сөздері, философиялық пайым-толғауларының терең сыры ашылған.

Біздің зерттеуімізше, билер философиясының терең мәні, қазақ әдебиетінің қайсыбір кезеңі болмасын, белгілі бір тарихи әлеуметтік жағдайларға байланысты дамыды. Ол өз кезеңі ұсынған басты мәселелерге үн қосып, өмірдің өзекті сұрақтарына жауап беруге ат салысты. XVIII ғасырдағы қазақ сөз өнерінің өсіп өркендеуіне үлес қосқан көрнекті би-шешендер және олар жасаған тарихи кезең. Қазақ халқының басына өте қатерлі зобалаң туған шақта, жоңғар шапқыншылығы тұсында еліне пана болған, босқын азабын шегіп, естерінен танған аяулы адамдардың ортасында жүріп, тығырықтан құтылар жол сілтеп, жарғақ құлақтары жастық көрмеген қажырлы көсемдерден саналған да осы ақыл дариялары, алғыр ойшыл шешен билер. Олар сыртқы жауларын ғана бөгеу, олармен тіл табысып қоймай, өз елі ішіндегі алауыздықтарды бір жеңнен қол шығаруға жетеледі. Халық арасындағы бас бұзар бұзақы, ұры-қары, барымташы, қыңыр-қисықтарды өз алдарына жүгіндіріп, оларға тиым салып, ел берекесін сақтауға бар күштерін жұмсаған жайсаң жандар болды. Халқына қамқор болу, елінің бірлік-тірлігін сақтай білу билердің толғауларына идеялық арқау болып отырған. Ел сенімін ақтарлық беделді тақ иегерлері, ақылға жүгінтер парасатты адамдарын, елді аузына қарата ой толғайтын дуалы ауызды жырауларын ізгі ниетке, азаматтық ар-ождан, иманды инабатты адамгершілікке, ел сенімін ақтауға үндейді.

Би-шешендер мұрасы - ұлт, замана, мемлекет тағдырын, өмір, тіршілік, тұрмыс құбылыстарын, адамгершілік дүниесін жан-жақты қозғап, әділ таразылайтын, ғаламат тұжырымды, тұрлаулы пікірлер қорытатын, нәзік талдаулар жасайтын, туған халқының ақыл-ой дәрежесін, рухани болмысын танытатын теңдесі жоқ өмір оқулығы.

Билер сөзінде ұлт-азаттық, пәлсапалық, үгіт, әлеуметтік сарындар мол. Сымға тартқан күмістей нәзік сұлулық та, қоңыраудай сылдыраған әсем үнділік те, шықтай таза мөлдірлік те, от шашқан жалынды жігер де, майдан қыл сырғандай шеберлік те бар.

Қазақ даласының кеменгер билерінің қазақ елінің халқы мен қазақ елінің қоғамының қалыптасуына жасаған даналық, әділ де әділетті кіршіксіз таза еңбектері және өшпес өмір деректері жөніндегі жариялық басылымдардағы деректердің келер ұрпаққа, келешек билік жолындағы ізбасар азаматтарымызға берер тәжірибесі мен рухани байлығының шексіз мол екені айқын.

Билер өз заманының әділ төрешісі ретінде халық жүрегінен орын алған. Олар ел ішіндегі даулы жайттарға: біреуге жала жабу, нақақтан қан төгу, мал ұрлау, жер дауы, жесір дауы, құн дауы сынды мәселелерге өз төрелігін айтып, бітімін жасаған. Өз төрелігін айтпас бұрын би алдымен мәселенің парқына, даудың туу себебіне үңіліп, дауласушы екі жақтың сөздерін кезек-кезек тыңдап, содан кейін барып қана өз байламын жасаған. Бидің шығарған үкімімен дауласушылар келіспесе, ондай жағдайда төрелігі биік, әділ деп тапқан басқа бидің көмегіне жүгінген. «Би жаманы дауға алдырады», дауға әділ билік айтылмаса, жанжал туып, арты қақтығысқа айналу мүмкін. Сондықтан да халқымыз «Тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ», - деп билерімізді парашылдықтан шектеп, би болудың мәні өз құлқы, мүддесі үшін емес, халқының алдындағы адал да биік қызмет екенін жеткізгісі келген. Билік өнері жайында академик С. Зиманов пен Н. Өсеров былай дейді: «Бұл дәуірде (хандық дәуір) қазақ тайпалары арасында билік өнері күшті дамыды. Қоғам ішіндегі дау-жанжал, талас-тартыс билер тарапынан шешіліп отырды. Билердің негізгі мақсаты – қылмыстыларды жазалап қана қоймай, қылмыстың алдын алуға. Ел тыныштығын қорғап, екі дауласушы жақты татуластыруға күш салғаны белгілі» [1. - www.ikitar.kz].

Би дегеніміз – ел-жұрттың әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрін, өткен-кеткен көне тарихи шежіресін, қазақ қоғамының тарихын, қазақ даласы қоғамдық даму барысын, қоршаған табиғат пен жан-жануарлардың сан алуан қасиеттерін құпиялары мен сырларын жетік білетін, көнені саралай біліп, бүгінгіге баға бере алатын, болашаққа болжам жасай біліп адамдардың көкірек көмбелеріне ой көзімен қарап көріп, қырлы-қырлы мінез-құлықтарды айтқызбай-ақ дөп басатын, ғылым-білімнен хабардар, кемел пікірлерін шешен тілмен жеткізіп біле алатын дара қасиеті бар біртума тумысы бөлек ірі тұлға, әділ де әділетті жандар.

Билердің ел ішіндегі атқарған қызметі дауға төрелік, жанжал мәселеге байлам айту болса, мемлекеттің сыртқы қызметінде олар хандардың кеңесшісі (Тәуке хан заманы), ел бірлігін сақтайтын, халқына рухани дем беретін ұлт басшылары сынды қызмет атқарды.

Билер философиясының негізгі сарыны, олардың жыр етіп, көтерген мәселесі – халқының береке-бітімі, ұлдарының жан өшпес қайсарлығы, үш жүздің басын қосып, бір тудың астында жауына жұдырық болып ұмтылып, күш біріктіру, ұйымшылдық, ауызбірлік мәселесі болды. Алқымымыздан

жау алғанда бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып, халқын сом білектің күшімен, ақ найзаның ұшымен қорғаған, жауына атойлап, алты алаштың рухымен шапқан кесек, қас батырларымыздың өшпес ерлігін билер өз жырларына арқау еткен.

Ел бірлігін жырлап, халық ынтымақтастығын насихаттаған, тәуелсіздік үшін жан аямай күрес жүргізген халық қамқоры, қазақ билерінің бірі де, бірегейі – Төле би. Ол өз заманының маңдай алды қайраткері болған адам. Жастайынан ел басқару ісіне, билікке араласқан. Ташкентте Жолбарыс ханнан кейін билік құрған. Халық арасында дана би, шешен, «Қарлығаш әулие» деген атқа ие болған. Әдет-ғұрып ережелерін көкірегіне керемет тоқыған Төле би ел ішіндегі қисынсыз істерге тиісті жазасын да әділдікпен қолданып отырған. Бұ да ақылдың, ойдың, танымның тереңдігі болса керек. Бірде ол қанжыға-қайыс жымқырған ұрыға ат-шапан ойып салады. Сонда: «Қанжыға тон сақтайды, тон жан сақтайды» деп қанатты ой айтыпты. Тұсау ұрланса, ат бастатқан тоғыз айып кеседі. Бұл орайда «Тұсау ат сақтайды, ат ер сақтайды, ер ел сақтайды»[2. - 49 б.] деп түсініктеме берген. Сәйгүлік – ел мен жерді қорғайды. Ол дәуірде ат ұрлаған өлім жазасына кесілген. Осылайша қазақ қоғамын ретке келтірген.

Төле би өз тұсындағы хандардың, баһадүрлердің, билердің ұстазы, ақылшысы. Бір ретте Шақшақұлы Жәнібек Төле биге: «Түзу мылтық, ұшқыр құс, жүйрік ат, мақтаншақ жігіт, ұрыншақ ат жидым. Бозбала болып ерлік құрайын ба? Үлгі алып билік құрайын ба? Елінде кәрің болса, жазулы тұрған хатың, жайлаған көліңнің алдында төбе болса, ерттеулі атың деуші еді, ақыл сұрай келдім», - депті. Сондағы Төле бидің берген жауабы: «Өгізді өрге салма, қанатың талар, наданға көзіңді салма, сағың сынар. Досыңа өтірік айтпа, сенімің кетер, дұшпаныңа сырынды айтпа, түбіңе жетер. Жал-құйрығы қаба деп жабыдан айғыр салма, жаугершілік туғанда жағдайлап мінер ат тумас. Жақыным деп жаманның малы үшін жақсының жағасынан алма, өрісің тарылар. Қару жисаң, мылтық жи, жаяу жүрсең таяқ, қарның ашса тамақ. Ит жүгіртіп, құс салсаң, әуейі боларсың. Әйел алсаң көріктіге қызықпа, тектіні ал. Мақтаншақ жігіт жисаң, ұятқа қалдырар. Ұрыншақ ат жаз жарға жығар, қыс қарға жығар. Тұмау түбі құрт болар, тұман түбі жұт болар. Ақылдың түбі құт болар. Елге бай құт емес, би құт. Қабырғадан қар жауса, атан менен нарға күш! Ел шетіне жау келсе, қабырғалы биге күш! Қарап отырғанша, бір нәрсеге жарап отыр. Кәсіп болмай, нәсіп болмас! Менен ақыл сұрасаң айтарым осы», - деп қайырыпты [2. - 50 б.].

Кеудесі теңіздей тулаған, тыңдаушының жүрегін баулаған Төле би лебізінде еркіндік те, кеңдік те, біліктілік те, оралымдық та, тапқырлық та, сыншылық та, ұшқырлық та бар.

Алты алашқа билік айтқан Төле би осынау әділ заңдарға жүгінген хәм оларды құрметтеген. Әсіресе, үй іші берекесіне мықтап көңіл бөлген. Үйдің

көркі – әйел заты. Ендеше, «Келінім ақылды болса, балам дана болады. Ердің бақыты – әйел деген. Ел сыйлайтын ерді ақылдылықпен адам етіп тәрбиелейтін әйел, кең жайылған дастарханымен ердің атын шығаратын да әйел. ...Ырыс, бақыт, қызыр да әйелде» [2. - 50 б.] деген ұлағатты сөздері, көрікті ойлары есті ұрпағын да қызықтырады.

Ұлттық сана мен тілінің, рухы мен арман-мұратының ұшан-теңіз ұлылық қасиеттерін ересен қуат-құдіретімен көрсете білген, көрнекті мәмлегер, арыстан жүректі мемлекет қайраткері – Қаздауысты Қазыбек би.

Қазыбек би Жоңғария хандығына елшілік, мәмлегерлік жолмен үш рет барған. Бұған ел аузындағы аңыз-әңгімелер куә. Қазыбектің Қаздауысты атануына мынадай оқиға себепші болған екен. Қазыбек он төрт-он бес шамасында Жоңғар хандығына елшілікке аттанады. Бұл елшілікті Тайкелтір би бастайды. Елшілік қалмақ қонтайшысы Қалдан Бошоқту ордасына аттанады. Ордаға келген елшілікті түсі суық хан жылы қарсы алмайды. Қазақтарға айтатындарды айтып, кетіндер деп әміреді. Тайкелтір бидің жасқанып, бұғып сөйлегеніне намысы кернеген жас Қазыбек ортаға шығып, хан алдында бұлбұлша сайрайды: «Біз қазақ деген мал баққан елміз, бірақ ешкімге соқтықпай жай жатқан елміз. Елімізден құт-береке қашпасын деп, жеріміздің шетін жау баспасын деп, найзаға үкі таққан елміз, ешбір дұшпан басынбаған елміз, басымыздан сөді асырмаған елміз. Досымызды сақтай білген елміз, дәм-тұзды ақтай білген елміз, асқақтаған хан болса, хан ордасын таптай білген елміз. Атадан ұл туса, құл боламын деп тумайды, анадан қыз туса, күң боламын деп тумайды. Ұл мен қызды қаматып отыра алмайтын елміз. Сен – қалмақ, біз – қазақ, қарпысқалы келгенбіз. Қазақ, қалмақ баласы, табысқалы келгенбіз. Танымайтын жат елге танысқалы келгенбіз. Танысуға көнбесең, шабысқалы келгенбіз. Сен қабылан болсаң, мен – арыстан, алысқалы келгенбіз. Жаңа үйреткен жас тұлпар жарысқалы келгенбіз. Тұтқыр сары желіммін, жабысқалы келгенбіз. Сен – темір де, мен – көмір, еріткелі келгенмін. Екі еліктің баласын теліткелі келгенмін, егесетін ер шықса иіліткелі келгенмін. Берсең жөндеп бітіміңді айт, не тұрысатын жеріңді айт» [2. - 55 б.] - деп, келбеті келген сұңқардай саңқылдаған даусымен түйдекті, жалынды сөздерді меруерттей тізіп, бұршақтай жаудырыпты.

Асылы, ойлау қабілетінің аса жоғарылығы, орақ тілді, от ауызды шешендігі, жаратылыс дарытқан судай төгілген қасиетті тілінің оралымдылығы, сөйлеу мәдениетінің кемелділігі арқылы дұшпанын бордай үгіткен.

Қаздауысты Қазыбектің «Біз қазақ деген мал баққан елміз» деп өр дауыспен, айрықша құштарлықпен айтқанында терең сыр бар. Ресей империясына қарағанға дейінгі ерікті елдің малшылары – жер-судың саналы сақшылары, Отанының бөтен көзден шынайы қорғаушылары болған. Осы турасында көрнекті ғұлама ғалым Құдайберген Қуанұлы Жұбановтың «Елдің

ат арқасына мінері тегісінен әскерде еді», «мал басын бірігіп қорғау» қазақ халқының ең негізгі, ең басыт шаруасы деуінің құпиясы осында.

Қаздауысты Қазыбектің әділдікке, дұрыстыққа, туралыққа суарылған келісті кесім биліктері, сұлулық пен мөлдірлікке ие, алғыр-тапқыр лебіздері өлшеусіз тереңдігімен, өнегелі пайым-парасатымен, даналық қорытындыларымен ерекшеленеді.

Әдебиетте, философияда, өнерде өзінің рухани таза болмысымен, турашылдығымен, даналығымен, күйлі-қуатты әрі сымбатты сөздерімен еркшеленетін, аты аңызға айналған ақыл-ой алыптарының бірі – Алшын Әйтеке би. Ол ұлтының біртұтастығын сақтаған, мемлекеттің іргетасын көркейте қалаған, елінің есендігі мен еңсесі биік болуы үшін қайраткерлік, санаткерлік, мәмлегерлік, батырлық, шешендік өнерінің күшін мейлінше сарқа пайдаланған текті тұлға.

Ел аузында «Әйтеке жарып айтады, Қазыбек қазып айтады, Төле тауып айтады» деген ұлағатты сөз бар. Әділ сөйлеу, ойды шегелеп нақты, жарып айту батырлық пен батылдықтан, даналық пен білімпаздықтан туады.

«Ойлау – асқан артықшылық және даналық» - дейді Гераклит [7. www.topreferat.com]. Ендеше, буырқанған ойдан нұр сипатты асыл сөздердің алтын тізбегі сап түзейді. Ұлттың асқақ рухын, мөлдір сырын, тамылжыған үй-келісімін ұялатқан, дарытқан шешеннің шақ айтса да шағып айтатын мәнерлі сөзінде Сүлейменнің жүзігінің, Дәуіттің қоржынының, Мұсаның таяғының қасиеттері бар. Мәселен:

Ашу бар жерде ақыл тұрмайды

Ашу деген – ағын су,

Алдын ашсаң, арқырар,

Ақыл деген – дария,

Алдын тоссаң тоқырар,

Кісіге бірге туыспау керек.

Туысқан соң сөз қуыспау керек.

Сөз қуған пәлеге жолығады,

Жол қуған олжаға жолығады [2. - 61 б.].

Өрелі өркениетті біртұтас мемлекет болу үшін ынтымақ, бірлік ауадай қажет. Ел ішінде ауыз бірлік болса, берекелі, мағыналы істер мол болады. Адамның жүйкесі тозбайды, жұмысқа қабілеті ерекше артады, өмірін көркейтеді, елін есейтеді.

Билер жақсы мен жаманды, жақын мен алысты, қымбат пен арзанды, қиын мен жеңілді әрдайым алға тартады. Мал дауы мен жан дауы, ар дауы мен намыс дауына кесім айтады. «Тілмен түйгенді, тіспен шеше алмас» деген тұжырым жасайды. Сараңдықты әжуалайды, бата беріп, тілек қосады. Азалы қазаны естіртіп, көңіл айтады, жұбатады, тоқтам айтады. «Сөз шынына тоқтайды, пышақ қынына тоқтайды» деп, ауытқып, бұра тартқан тұстары

болса, билер бірін-бірі тоқтатып, әділетке шақырып тоқтау сала білген. Қазақ халқына аталы да дуалы сөздерін жеткізе білген билер сөздері жөнінде А. Байтұрсынов «Әділ билердің қолында билік қазақтың неше түрлі дертін жазатын жақсы дәрі еді», -деп дәл тауып айтып тұжырым жасаған [6. - 4 б.].

Сонымен қатар, табиғатынан қуақы, ақ жарқын, қалжыңын қанжығасына байлап жүретін қазақ билері қағытпа сөзге, көңіл көтерер әзіл-әңгімеге де кет әрі болмаған. Ол туралы жарыққа шыққан баспаларда «Айтқан сөзі – құрған қақпандай» болған азулы билер жайлы деректер, жинақы билердің сөздері, кесім-тоқтамдары ғана емес олардың биік тұлғалық қасиеттері жайлы ел аузындағы әр-түрлі аңыз әңгімелер де жарық көруде.

Рухани мұра жүйесінде билердің философиялық ойлау элементтерінен бастап, қазіргі замандағы толысқан философиялық теориясын түгелдей қамтитын ұзақ та жемісті философия тарихы мол орын алады. Оның негізгі бағыттары ретінде тұрпайы-диалектикалық ойларды, дүниеге шынайы түрдегі көзқарасты, дінді тану және басқа да еркін ойлау процестерін, моральдық мәселелер мен адам туралы ілімдерді, күш көрсетпеу идеясы және оның күш көрсету саясатына қарсы бағыттарды насихаттауы т.б мәселелері болды.

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың пікіріне сүйенсек: «Біздің де ойлағанымыз – бірлік. Еліміздің көсегесінің көгергені, дәулетті де сәулетті өмір сүргені. Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би замандарындағы басты мақсат – бар қазақтың бірлігі болса, бүгінгі басты мақсатта дәл сол».

Қазақтың би-шешендернің жырмен, өлеңмен, қара сөзбен айтқан ойларының мәні тереңде жатыр. Сол сөздерінің мәніне философиялық көзқараспен үнілсек, тұнып тұрған даналық, парасаттылық, көрегендікті байқаймыз. Қазақ халқының ғасырлар бойы жинаған ауызша фольклор мұрасы, қазынасы билер сөзінен көрініп, орын тапқандай. Көрегендікпен айтылған әрбір парасатты ойды дұрыс ұғынып, дана билеріміздің бізге айтып, қалдырып кеткен мұрасын сақтап, өзімізге айтылғаннан мол тәлім ала білейік. Өзімізден кейінгі жас ұрпаққа сол сөздерді жеткізіп, билер даналығын танытсақ – игі атқарылған сауапты іс болар еді.

Қорыта келгенде, қазақ даласының кемеңгер билерінің қазақ елінің халқы мен қазақ елінің қоғамының қалыптасуына жасаған даналық, әділ де әділетті кіршіксіз таза еңбектері және өшпес өмір деректері жөніндегі жариялық басылымдардағы деректердің келер ұрпаққа, келешек билік жолындағы ізбасар азаматтарымызға берер тәжірибесі мен рухани байлығының шексіз мол екені айқын.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 [https://: www.ikitap.kz](https://www.ikitap.kz).

2 Негимов, С. Шешендік өнер. – Алматы : «Ана тілі», 1997. – 208 б.

3 Ахметов, М. Билер дәстүрі-ұрпаққа үлгі. – А., 20 б.

4 [https://: www.kyzylordasad.kz](https://www.kyzylordasad.kz).

5 Сүйіншәлиев, Х. Қазақ әдебиетінің тарихы. – Алматы : «Санат», 1997. – 928 б.

6 Кәкішев, Т. Билер сөзі. - Алматы: «Қазақ университеті», 1992. – 160 б.

7 [https //: www.topreferat.com](https://www.topreferat.com).

С. Торайғыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.
Материал 28.06.13 баспаға түсті.

М. К. Кыдыргалиева, К. С. Мухитов, Ф. К. Сайлауова

Основной мотив философии казахских биев

Павлодарский государственный университет
имени С. Торайгырова, г. Павлодар
Материал поступил в редакцию 28.06.13.

M. K. Kydyrgaliev, K. S. Mukhitov, F. K. Sailauova

The main direction of the philosophy of Kazakh biys

Pavlodar State University after S. Toraiygyrov, Pavlodar.
Material received on 28.06.13.

В данной статье рассматривается глубокий смысл крылатых слов и философских суждений от ораторов-биев, внесших огромный вклад в сплочение казахского народа.

The article reveals the deep meaning of words of wisdom and philosophical judgments by orator-biys who have made a valuable contribution in strengthening the unity of Kazakh people.

М. Б. Халелова

ҚАЗАҚ ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ТАРИХЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бұл мақалада қазақ философиясының тарихи ерекшеліктерін жан-жақты ашып, зерттелмеген жақтарын анықтау болып табылады.

Қазақ философиясы қалыптасуының тарихи ерекшеліктері. Осы рухани мұра жүйесінде қазақтың ертедегі философиялық ойлау элементтерінен бастап, қазіргі заманғы толысқан философиялық теориясын түгелдей қамтитын ұзақ та жемісті философия тарихы мол орын алды. Оның негізгі бағыттары ретінде тұрпайы-диалектикалық ойларды, дүниеге шынайы түрдегі көзқарасты, дінді тану және басқа да еркін ойлау процестерін, адамгершілік мәселелер мен адам туралы ілімдерді, күш көрсетпеу идеясы және оның күш көрсету саясатына қарсы бағыттарды насихаттау, тағы басқа мәселелері болды. Бұл қызығушылық оқырман қауымының, оның ішінде философтардың тарихи логикасына жету жолында пайда болды. Сонымен қатар сол кездегі қазақ философиясының тарихи ерекшеліктерін бағалағысы келетін біздер үшін, үлкен сын сағат туғандай.

Тәуелсіздікке көзі жеткен Қазақстан Республикасы алдында руханиет саласында орасан зор әрі қасиетті мақсат – халық рухын, оның өзегі – ұлттық философияны жаңғырту немесе қайтадан қалпына келтіру мақсаты тұрған еді. Қаншама экономикалық және саяси жетістіктерге жеткенмен де, мәдени қайта өркендеусіз, Қазақстан өркениетті елдер қатарына еш қосыла алмайды. Біздер ауызша да, жазбаша да «рухы күшті халық», «рухани биік халық» деп бағалаймыз. Қазақылықты немесе ұлттық рухты анықтауға тікелей қатысы бар басқа да қасиеттер болуы мүмкін. Қалай болғанда да олардың қазақ халқының тұтастығынан туындайтындығына күмән келтіруге болмайды. Оны бейнелейтін, санасына сіңіретін адам.

Зерттеліп отырған тарихи кезеңдегі және алға қойылған мақсат негізінде төмендегідей міндеттер бейнеленеді:

- Зерттелмеген жақтарын ашу. Бүгін де осының дұұрыстығын анықтау;
- Деректемелер мен әдебиеттерді топтастыра отырып, әр әдебиеттерге сыни көзқарас тұрғысынан қарай отырып, қазақ философиясының тарихи ерекшеліктерін жан-жақты ашып көрсету.

Философия тарихы туралы жазылған еңбектер ерте заманнан белгілі. Ұлы ғұлама ойшылардың шығармашылық мұраларын, олардың философияға қосқан үлестері, көтерген өзекті мәселелері жайлы әр елдің,

әр заманның тарихшылары айқындап кеткен тұжырымдар, келелі ақын мен сезімге негізделген ойлары баршылық. Оларда философияның қоғамдық сананың ерекше түрі ретінде дүниеге келуіне басқадай алғышарттардың бастысы болып, мифологияның, діннің халықтың қарапайым санасының, ғылымның тигізген әсерлері толыққанды да ерекше сипатталған.

Реферат жұмысының деректік негізі ХХ ғасыр басында шыққан 80-90 жылдар аралығында әдебиет, баспасөз беттерінде жарияланған кейбір мақалалар пайдаланылды. Сонымен қатар, М.Орынбековтың, Қ.Ш.Бейсеновтың, Қ. Өмірәлиев сынды зерттеушілердің еңбектері қаралды. Атап айтқанда М.Орынбековтың «Ежелгі қазақтың дүниетанымы» атты монографиясында қазақ жерінде көне заманда өткен сақтар, түркілердің дүниетанымдық негіздері, ой кешу үрдістері, озық философиялық ұғымдары тарихилық, сабақтастық тұрғысынан қарастырылып, оның біртұтас қазақ ұлттық сана-сезімінің мазмұнын құрайтындығы жөнінде пікірлер айтылған. [7 - 62б.]. Ал Қ.Бейсеновтың «Қазақ топырағында қалыптасқан ғақмиетті ой ешу үрдістері» еңбегінде философиялық принциптері арқылы рухани мәдениеттің тарихи бітімдері айқындалып, олардың дүниетанымдық типтік ерекшеліктері баяндалды. [1 - 51б.].

Ақындар мен жыраулар, саясаткерлер мен батырлар, хандар мен қолбасшылар, айтыскерлер мен ертекшілер, билер мен серілер – бәрі де өздері өмір сүрген заманның объективті құбылыстарын тілге тиек, ойға өрнек етіп, әр түрлі деңгейде, бірақ жалпы алғанда жартылай даму тенденциясы шеңберінде қазақ халқының қоғамдық саяси, мәдени, сайып келгенде, философиялық ойлау жүйесінің құрылымын жасады. Олар шынайы реализм, бітімнің негізгі жақтары еркін ойлау, деистік және пантеистік көзқарастар, адамгершілік, ізгілік, имандылық, зорлық-зомбылыққа қарсы күресу, құқықтық саяси және философиялық жақтары, мемлекет, қоғам, жеке адам мәні, тағы басқалар еді.

Осы аталған көзқарастар сыңаржаққа, тоқыраушылыққа, қазақ халқының прогрессивті дамуына кедергі болатын басқа да кемістіктерге қарсы бағытталды. Бұл да қазақ философиясының қалыптасуы мен дамуының өзіндік ерекшелігі.

Қазақ философиясының тарихы – халық тарихының ең маңызды құрамдас бөліктерінің ірі. Онда ғылыми таным процесі мен халықтың идеялық ізденістері, бай тарихы мен ұлттық ойлау айшықтары көрініс тапқан. Қазақ философиясы – халқымыздың тарихын жан-жақты түсіну үшін үлкен негіз және әдістемелік құрал. Ол қоғамдық сананың басқа да түрлерімен тығыз байланыста. Сондықтан оны зерттеп үйренбейінше қазақ ғылымының тарихын, саяси идеологиясын, өнерін, әдебиетін, адамгершілік қағидаларын, діндарлығын және тағы басқа пайымдау мүмкін емес. Халықтың ұлт-азаттық қозғалысымен тығыз қоян-қолтықтасқан қазақ философиясы

ғылыми құндылығымен қатар, жоғары азаматтық қасиетімен, әлеуметтік әділеттілікке жету жолдарын тікелей іздеуге ат салысқандығымен, өзінің жемісті жетістіктерімен ерекшеленеді.

Қазақ философиясының пайда болуы туралы тек ойшылдардың дүниеге көзқарасы жалпылықты, көзқарастың әмбебап принциптерін немесе «бастауларды» анықтаудағы заңды бағыттары болған кезде ғана айтуға болады. Діни – мифологиялық тұжырымдар әдет-ғұрып пен беделге бой ұрса, философия заттар мен құбылыстардың, оқиғалардың мәнін ашуға, пікір-сайыс ретінде қолданылатын рационалды ойлауға, дүниені танып-білудегі қайшылықтарды аңғару мен шешуге тырысады. Бұл әрекет адамның жан-жақты ойлауы және оның интеллектуалды интуициясымен бірегей қабысқан нәтижесінде туады.

Қазақ тарихында көп кездесетін «рулық» генетизм осы қоғамның әлеуметтік, таптық бөлінуі және «ақсүйекті рулар пайда болған кезінде күшейеді. Соңғылардың қоғамдағы «заңды» орындары олардың төркіні құдайдан немесе батыр бабаларынан басталады деп түсіндірілді. Сөйтіп, олардың әлеуметтік дүниенің қажетті және заңдастырылған бөлшегі ретінде қоғамдағы белсенді ролі бекітілді. Осы рулардан шыққан ойшылдардың әлеуметтік идеялары қоғамның даму үрдісін біршама дұрыс бейнеледі. Осыдан келіп олардың көзқарасы, қоғамның тарихи дамуының мүддесіне сай келгендіктен, қоғамдық пікір ретінде қалыптасты. Мәселен, Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би және тағы басқа ой жүйесі, олардың ақыл кеңесі, айтқан тұжырымдары осыған дәлел.

Қазақ тарихының белгілі бір кеңістік – уақыт, философиялық құбылыстарды үш кезеңге бөліп қарауға болады:

1) Алғы философия: объективтілік пен субъективтілікті өте нашар ажырататын сана. Оның негізінде ойлау іштей қайшылығы кем, қажетті дәлелденген теория құрай алмайды. Осы құбылыс қазақ философиясы тарихының ертеден бастап XII ғасырға дейінгі кезеңдеріне тән.

2) Объективтілік пен субъективтілікті жоғары деңгейде ажырататын сана. Оның негізінде түсініктерді логикалық қолдану арқылы теория мен тұжырымдамалар жасау. Яғни ойлау дәрежесі ұлғайып, қоршап тұрған дүниені, қоғамды және адамның өзін дұрыс бейнелеу белгісіне жету. Осы құбылыс қазақ философиясы тарихының XIV ғасыр XX ғасыр басына дейінгі кезеңді қамтиды.

3) Теориялық әдістемелік қасиеттермен байытылып, классикалық жүйеге ие болған және әлемдік рухани байлықпен ұштастырылған.

Қазақстан аймағында алғашқы адамдар тас дәуірінен бастап еңбек құралын сапасына қарай таңдады, осыдан сезімді, мәнді әрекет процесі басталды. Қола дәуірі жалпы тұрғыдан бақташылықтың пайда болуымен, яғни қоғамдағы алғашқы ең үлкен ебек бөлінісімен белгілі. Бұл материалдық мәдениеттің дамуына, өркендеуіне қуатты қозғаушы күш береді. Сапа санаты

қасиет ұғымына алып келді. Ол пәннің басқа заттар мен шындыққа деген қатынасынан туындайды. Ғұндардың өзі заттар мен тіршілік иелеріне сапа тұрғысынан қарады. Тайпа көсемін оның сапалық қасиеттерін салмақтай отырып сайлады. Оның қасиеттері неғұрлым күштілігімен, айлалы көрегендігімен бағаланды. Жастар мен мықтылары сыйлы, ал кәрілері мен әлсіздері керісінше болды. Мұндай теңсіздік сапалардың сандық өлшеуішінің қажеттілігін туғызды. Мысалы: «Үйсіндерде жылқы көп, ең бай адам 4-5-мың жылқы иеленеді!!! Демек малшылықтың дамуы сандық айқындылықты дүниеге әкелді. Санның онтологиялық мінздемесі -кеңістік пен уақыт. Қазақтың ата тегінің еңбек әрекетімен, сан мың шақырымдық көш жолдарының белгілі бір күн мен айға байланысты басып өтілуін белгілеумен кеңістік ұғымы басталды. Кеңістік бет-бағдары ежелгі қазақтар есігінің шығысқа бағытталуымен ерекшелінеді. Ғұндар жайлы былай делінген: «Шаньюй ертемен қосынан күнге табыну үшін, кешке қарай айға табыну үшін шығады». Ғұндардан қалған бұл дәстүр түріктерге ауысты. Бұл ғұндардың алғашқы түріктер екендігі жайлы болжамды қуаттайды. Киіз үйлерінің есігі арқашан оңтүстікке ашылған Монғолиядан айырмашылығы осында. Таным бағдарында шығысты құрмет тұтушылық көне тас балбалдардан көрінеді. Тіптен, көне түрік тілінде Шығыс алдыңғы жоқ, батыс (кейінгі) арқа бет, ал оңтүстік-оң, солт-сол жақ болып саналады. Күлтегін ескерткішінде былай делінеді: «Ілгері-күншығыс, оңға-түстік, кейін-батыс, солға терістік». Бұл кеңістік орналасуының қатаң тәртібін бекітті.

Жалпы, адамзат өркениеттегі әйгілі мәдени ошақтардың ұдайы көшпелілер мекені мен жапсар өңірлерінде дүниеге келіп отырғаны кездейсоқтық емес. Әлемдік діндердің бастау тегіне Тәңірлік діннің өзекті қағидалары арқау болған. Тәңірлік дін уақыт пен кеңістікті игеруге талпынған, қоршаған ортамен тіл табысуға ұмтылған адам баласының алғашқы таным түсінігі еді. Тәңірлік дін көшпелілердің өмір сүруінің кепілі болып, өмір салтына айналды. Қазақтар күні бүгінге дейін таңның атуы мен күннің батуына дейінгі уақытты 5-ке бөледі: таң, сәске, түс, екінді, ақшам. А.Тарақтының материалдарында көрсетілгендей, қазақтар әрбір маусымды өз ішінде 3-ке бөледі: қоңыр күз, сары ала күз, кара күз немесе қыстың басы. Осынау өмір салтының өзегінен бір жылды 12-айға бөлетін таным-түсінікті бастау тегі аңғарылды. Көшпелілер мәдениеті өзінің 3-мың жылдық ғұмырында Жерорта теңізі мен Қиыр шығыс елдеріне қарағанда шығармашылық эволюцияны бастан өткерді.

Экономикалық, мәдени және рухани даму барысында ғұндар, үйсіндер және қоңлылардың дүниетанымдық түсініктерінің өзара байланысы нығая түсті. Олар алғашқыда әр алуан еді. Өйткені ғұндар «таза» егіншілік, ал үйсіндер – жартылай көшпелі мал шаруашылығын жүргізіп отырған. Бүкіл Евразия даласын өткен Ұлы Жібек жолы көшпелілер мен егіншілер

арасындағы экономикалық байланыстардың қаншалықты жемісті болғанын көрсетеді. М.С. Орынбеков пайымдағандай, «мемлекеттілігі әлсіз болған сайын табиғи ортаның этникалық қауымдастыққа зор ықпал ететіні белгілі» [9 - 168б.]. Әлемді сезіну айқындала түсті.

Қ. Ш. Бейсеновтің зерттеулеріне сүйенер болсақ, қауымдық сана қоршаған ортаның ерекшеліктеріне, қауымдық болмыстық тіршілік тынысына байланысты дамып отырды [1 - 48б.]. Табиғатты игеру барысында адамдардың практикалық іс-әрекеттерін бейнелейтін алуан түрлі дәстүрлі әдет-ғұрыптар, қарапайым түсініктер пайда бола бастады.

Қазақ топырағында қалыптасқан философиялық ойлардың құрамдас бөлігі ретінде, осыдан 2,5 мың жыл шамасында бұрын өмір сүріп, грек философиясында скифтердің ой-үрдістерінен өшпес із қадырған скифтік Анахарсисти (Анарыс) айтуға болады. Ол туралы грек философы Платон былай дейді: «Анахарсис – аты ауызға айналған скиф. Грецияға саяхат жасағанда Солонмен кездесіп, оның ықпалында болып, данышпандылығынмен атағы шыққан» [5 - 96.].

Біздің жыл санауымыздың бірінші ғасырында өмір сүріп, ел басқарған атақты Майқа би бабамыз Анарыстың өсиеттері деп ел билеудің жолдарын айтып отырады екен. «Ең ғақылды адам – ел билеуден аулақ адам» депті.

Майқы бидің айтуынша, латыншалап кеткен Анахарсис скифский дегеніміз осы Анарыс бабамыз. Бұл туралы Ғ. Есімовтың дәлелдемелері көңілге қонарлық. «Біріншіден – дейді ол, Майқы бабамыздың айтуынша Анарыс ел билеу жолдарын айтқан ғұлама. Анахарсис Сақ патшасы Кадудің інісі. Ол Афиныдағы Солонмен достасып, онда бірнеше жыл өмір сүрген. Солон Афинский – ел басқару жүйесінде реформа жасаған әйгілі саясаткер. Сондықтан Анарыстың ел билеу туралы айтқандары болуы өте орынды. Екіншіден, Анарыстың өлі көп пе, тірі көп пе? – деген сұраққа кері жауап бергені философия тарихынан белгілі [2 - 206.].

Д. Пәртскийдің аталған кітабында ол туралы былай делінеді: «На вопрос кого больше, живых или мертвых, он переспросил: «а кем считать пльвуших»» [8 - 206.]. Анарыс айтты деген сөзбен Анахарсистиң айтқаны дәлме-дәл келіп отыр. Бұл екеуінің бір адам екенінің тағы бір дәлелі. Үшіншіден, Майқы Анарысты қайдан біледі? – деген ой келеді, Анахарсис біздің дәуірімізге дейінгі VI ғасырда өмір сүрген. Майқы би біздің дәуірімізге дейінгі I ғасыр басында дүние кешкен. Араларында 600 жыл тарихи уақыт. Бұл мерзімде әлі Анахарсис есімі ел жадында сақталған, ұмытылмаған. Төртіншіден, Анарысты Майқының бабам дейтіні – үйсіндердің сақ тайпаларынан таралғанына тағы бір дәлел болса керек. Үйсіндер туралы Геродот тарихында айтылған. Анахарсисти де тарихқа түсірген көне авторлардың бірі Геродот, ал Майқы би оның тарихын білмеді деуге негіз жоқ [6 - 378б.].

Аты ауызға айналған дала данышпанының, Анарыстың нақты өмірбаян туралы деректер сақталмаған. Тек Диогеннің мәліметтері бойынша, ол шамамен біздің дәуірімізге дейінгі 594 жылы «архонт Эвкраттың тұсындағы 47 Олимпиада өтіп жатқан сәтте Афиныға келген» [8 - 272б.].

Анахарсис туралы пікір айтқан философтар біршама, солардың арасында Секст Эмперик анахарсисти «жеті ғұламаның» бірі деп санайды.

Плутархтың пікірінше, Милет мектебінің негізін салушы, гректің бірінші философы Фалестің Анахарсис туралы пікірі өте жоғары болғанын ескерсек, скифтік Анахарсистиң көне заман философиясы тарихында, мәдениетінде еңбегі зор болған [5 - 272б.].

Ол Солон өлгеннен кейін, өз туған еліне Скифияға қайта оралып, өзінің алған білімін, тәлім-тәрбиесін, заң ережелерін өз елінде қолдануға әрекет жасайды. Анахарсис елді жаңа құрылыс орнатпақ болып, заң жүйелерін өзгертуге ұмтылған. Геродоттың түсіндіруі бойынша, басқа халықтар сияқты скифтер де өзге елдің салт-дәстүріне, оның ішінде, әсіресе, элладдықтардың ғұрпына сескене қараған. Сондықтан да, Анахарсистиң реформаторлық идеясы, озық ойын іске аспай, туысы Савилийдің қанды жебесінен қазаға ұшырайды. Соңғы демі үзілерде ол: «Эллада жерінде ақылым мені қорғап еді, ал өз еліме кеп, мен қызғаншақтықтың құрбаны болдым» депті (Плутарх) [41 - 96.].

Сонымен зерттеудің нәтижесін екі түбегейлі мәселелер төңірегінде түйіндеуге болады: көшпелілік өркениетке арқа сүйеген қазақ философиясының уақыт пен кеңістік арнасындағы білмдерін топшылау және мәдениеттің типтік ерекшеліктерін анықтау.

Әлемдегі көптеген өркениеттердің арасынан қазақ философиясы мен мәдениетін бөліп алудың да себебі бар. Ғасырлардың талай қыр-сырларынан өткен қазақ философиясының ертедегі грек мифологиясындағы өзін-өзі жағып жіберіп, сол күлден қайта тіріле беретін қасиеті бар қиял-ғажайып құс – феникспен теңеуге болады.

Қазіргі кезде еліміздің рухани өміріндегі өзекті мәселелердің бірі отандастарымыздың философиялық мәдениетін өркендету болып табылады. Оған қоғамымыз басынан кешіп отырған қайшылықтарды әлемдік философия тарихының өзекті мәселелерін танып, талдап, зерттеу арқылы шешіп құрылып жатқан азаматтық қоғамның ерекшеліктерін халыққа ашып көрсету арқылы қол жеткізуге болады. XX ғасыр шығыс пен батыс философиясының компаративистік тәсілделуі арқылы ұлттық философияның ерекшеліктерін зерттеуге мүмкіндік туды. Түркі тілдес философияның ерекшеліктерін зертеуге мүмкіндік туды. Түркі тілдес философияның қыр-сыры арқылы туысқан елдердің рухани көкжиектеріне назар салу міндеті тұр.

- 1 Бейсенов, Қ. Ж. Қазақ топырағында қалыптасқан ғақмиятты ой кешу үрдістері. – А. : 1994.
- 2 Алтаев, Ж. Философия және мәдениеттану: оқу құралы – 2-ші басылымы. – А. : 2001 – 272 б.
- 3 Назарбаев, Н. Ә. Тарих толқынында. – Алматы.
- 4 Нұрпейіс, К. «Ұлттық рух» // Ақиқат, 2000, № 10, 3-9 б.
- 5 Қысқаша философия тарихы. – А. : 1999 – 272 б.
- 6 ХХІ ғ. Ұлттық философияның көкжиегі көріне ме? // Ақиқат, – 1998, – №11. – 12-20 б.
- 7 Орынбеков, М. Ежелгі қазақтың дүниетанымы – А. : 1996. – 168 б.
- 8 Өмірәлиев, Қ. VIII – XII ғ. Көне түрік әдеби ескерткіштері – А. : 1985.
- 9 Тұрғынбаев, Ә. Х. Философия тарихы – А. : 2001. – 378 б.

С. Торайғыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.
Материал 28.06.13 баспаға түсті.

М. Б. Халелова

Особенности формирования истории казахской философии

Павлодарский государственный университет
имени С. Торайғырова, г. Павлодар
Материал поступил в редакцию 28.06.13.

М. В. Halelova

Features of formation of the history of Kazakh philosophy

Pavlodar State University after S. Toraiyrov, Pavlodar.
Material received on 28.06.13.

В настоящей статье нужно раскрыть все особенности формирования истории Казахской философии, а так же выявить неисследованные стороны.

In this article, all the features of formation of the Kazakh history of philosophy were revealed, as well as the unexplored side was found.

С. В. Невмержицкий

ГЕРОИ, ПАМЯТНИКИ, ПАМЯТЬ

Ценности прошлого в настоящем.

Из года в год мой путь от Черкасс до райцентра Тальное лежит через Звенигородку, и каждый раз я в ожидании встречи с Лениным. Спрашиваю себя и не могу ответить – кто и как отстоял вождя в государственной кампании по уничтожению советской символики на Украине. В Тальном «неизвестные» вандалы в темноте надругались над памятником вождя, от которого осталась только клумба, а в этом году и следа не осталось. Быстрыми темпами сооружается постамент под памятник, поговаривают, четырем гетманам. В Звенигородке, по-видимому, возобладал здравый смысл администрации, а может, коммунисты и общественность были более активны. Наблюдая, как демонтировали постамент в Тальном, я спросил у рабочих: не испытывают ли они страха за содеянное? Есть такое, - ответили они, – а кушать - то хочется сейчас.

Увы, кампания борьбы с памятниками далека от завершения. Советская символика для некоторых, что красная тряпка для быка. Вот и В. Байда в Интернете не может успокоиться. В 50-ти минутных фото-впечатлениях от Звенигородки он пишет: «Перед исполкомом я увидел Ленина. Памятник казался неухоженным и вызывал жалость. На ступеньках входа в исполком он явно выглядел лишним... Куда указывал Ленин, я так и не понял. И зачем он стоит в Звенигородке – тоже». А еще его возмущают названия улиц, сохранившиеся с советских времен. Своих единомышленников он мог бы найти и в Павлодаре, где я живу более полувека. Надо же, сохранились улицы Ленина, Крупской, Кутузова. Критики не понимают, это резерв людей при власти, осознающих, что и они смертны. Не присваивать же их имена улицам в садоводствах.

Горожане помнят, как перемещали памятник Ленина из Центральной площади в сквер, а постамент «схоронили» прямо на месте. В наши дни появилось распоряжение премьер-министра Ахметова С., в соответствии с которым по области лишены государственной регистрации 33 памятника, среди них первый (1928 г.) – В. Ленину в детском парке г. Павлодара.

27 сентября, в упомянутом сквере, с помощью мощного крана сняли с постамента танк Т-34, многие годы удовлетворявших патриотические потребности павлодарцев. Работники администрации и совета ветеранов разъяснили: «Танк станет составной частью музея воинской славы, а

весь комплекс послужит делу воспитания». С демонтированным танком и зенитками, понятно, подальше от учащихся школы-лицея №8. А вот за что повторно «смахнули» памятник В. Ленину объяснялся аким области Е. М. Арын. Он заявил, что «Ленина сняли на реконструкцию». Нам остается воскликнуть вслед за героем английского писателя Г. Грина: «кого интересует мертвые политики, кто помнит, за что они ратовали при жизни» [1, с.414].

Убедившись, что в Звенигородке «Ленин на вахте», уверовал, памятному знаку Герою Советского Союза Муткенову Серикбаю в Ризино ничто не угрожает.

У нас в принципе это невозможно, возмутился бы звенигородец. А как обстоит дело в Прибалтике, Грузии, Узбекистане, зачем далеко отправляться, в той же Западной Украине... Сказал бы больше, в этом есть определенная логика. Если уж отказываться от всего советского, то в первую очередь от самого значительного и ценного – подвига народа в борьбе с фашизмом. Образовавшуюся брешь заполнить голодомором, ужасами репрессий, тоталитаризмом.

В связи со столетием со дня рождения Серикбая Муткенова в «Звезде Прииртышья» [2] опубликована статья А. Азербайева о его подвиге, о том, как сохраняют память о герое. Напомню, С. Муткенов родился 13 февраля 1913 года в Павлодарской области в ауле № 13 Краснокутского района (позже совхоз им. Чкалова, еще позже Актогайского района). Село и школа носят имя Муткенова, в 1965 году там открыт памятник. В Павлодаре и райцентре есть улицы его имени.

Отец Муткенова батрачил, умер перед революцией, Серикбая воспитывала мать и старший брат Нурмухан. «И только Советская власть помогла казахским беднякам преодолеть нищету и голод»-так написано в одной из статей в папке С. Муткенова, что хранится в областном историко-краеведческом музее. Читать такое специалистам по голодомору, конечно, неприятно. Может быть, семью Серикбая спас Иртыш. Если еще сейчас есть рыба, то в те годы... Способный мальчик окончил 7 классов, заочно – педучилище. Учителем работал в Павлодарском и Ермаковском районах. В январе 1942 года призвали в Красную Армию. Окончил школу младшего комсостава, стал артиллеристом. В представлении к званию Героя Советского Союза читаем: старший сержант С. Муткенов командир пушки батареи 45 мм пушек 342 стрелкового полка, 136 стрелковой дивизии, кандидат в члены ВКП(б). В боях не был ранен и не имел наград.

Вот как описан подвиг Муткенова в наградном листе: «В бою на правом берегу р. Днепр, будучи предан первому стрелковому батальону со своим орудием, проявил исключительное мужество, отвагу и героизм. В течении двух дней боёв, немцы переходя в контратаку, яростно врывались в боевые порядки батальона, обрушивая всю силу ружейно-пулеметно-

минометного огня. Танки противника били прямой наводкой по его орудиям. Земля и осколки засыпали мужественных артиллеристов. Несмотря на это ст. сержант Муткенов, презирая смерть, не прекращал вести губительного огня по контратакующим немцам. Сам наводил, сам командир орудия, спокойно командовал: «По пехоте противника – огонь! Заставлю погибнуть немчуру! Не напиться воды из Днепра гадам!».

Когда танки противника пошли в атаку, он выкатил орудия на высоту и прямой наводкой подбил немецкий средний танк. Огнем из своего орудия уничтожил до сорока гитлеровцев, тем самым обеспечил продвижение первого батальона и выполнение батальоном поставленной боевой задачи. За проявленное мужество достоин присвоения Героя Советского Союза».

Пишущим кажется, что для присвоения Героя этого маловато и от себя приписывают еще один или даже несколько подбитых танков. Некоторые утверждают, обеспечил продвижение не батальона, а «войска». Подобного рода манипуляции и неточности (даже с благих побуждений) принижают подвиг. Известный историк М. С. Тереник не раз «ставила на место» тех, кто предпочитает факт воображению.

Майору Хроменко, командиру 342 стрелкового полка, первому подписавшему представление 20 октября 1943 г., другим военачальникам, вплоть до командующего первым Украинским фронтом Ватутиным (31 декабря 1943 г.) было виднее. Звание Героя было присвоено Указом от 9 февраля 1944 г. Знал ли Серикбай о том, что он представлен к высшей награде? Погиб Герой в бою под Ризино 15 января 1944 года. Подразделение, в котором сражался С. Муткенов, оказалось в сложной ситуации. Вот что сообщают об этом в Интернете: 26 января «по дороге на Звенигородку в районе Ризино, Тихоновки подвижная группа освободила с окружения 136 стрелковую дивизию, полк 167 стрелковой дивизии и 6-ю мотострелковую бригаду» 29 января в Звенигородке встретились танки первого и второго Украинских фронтов. Замкнулось широкоизвестное Корсунь-Шевченковское кольцо».

По случаю Дня Победы в «Звезде Прииртышья» [3] опубликован очерк «Ах, если б не было войны...». Жумабек Камзин, вице-президент акционерного общества «Казахстанский электролизный завод», лет пять назад с земляками побывал в Ризино на открытии памятного знака Серикбаю Муткенову. Он приводит рассказ местного историка о том, как С. Муткенов защищал их село, где и погиб. Меня в рассказе насторожило дважды повторенное «столб пыли от колонны немецких танков». Напомню, это 15 января 1944 г. Уже и снега не было или так сильно подмерзло...? Если это так, то Серикбай не узнал, что такое украинская грязь. За свой последний бой С. Муткенов, как выясняется из рассказа, несомненно, достоин высокой награды. К чему это? В местных изданиях встречается мнение о том, что подвиги казахов (а не казахстанцев) не всегда достойно отмечались. Об этом

пишет д.и.н, профессор Таштемханова Р.М. в вузовской газете «Білік» [4]. Те же соображения в заметке, опубликованной в «Трибуне» [5]. Автор, ссылаясь на английского журналиста О. Верта («Россия в войне 1941-1945 годов»), посвятившего несколько страниц казахам, утверждает «Он особо выделял и отмечал казахов как самый героический народ среди других. Русские, украинцы, белорусы воевали за освобождение своей исконной родины, а казахи были призваны совсем из другой части Союза. Так он считал».

Не обязательно искать О. Верта. Известный советский писатель С.Долматовский в книге «Зеленая брама» рассказывает о подвиге воинов 6-й и 12-ой армий, принявших на себя первый удар фашистских орд на Украине, использует рассказ одного из участников боев: «Девятого августа пошли в атаку по свекловичному полю в сторону реки Синюхи. На рубеже атаки застали только двух бойцов-казахов с пулеметом «максим». Их мужество, верность долгу служили мне эталоном солдатской обязанности: остались без командиров среди погибших товарищей, но ещё три дня... оставались на посту, не давая фашистам пройти». Знаменитый приказ наркома обороны СССР № 227 появился почти год спустя (28 июня 1942 г.), а неизвестные Герои поступали в соответствии с его духом и требованиям «Ни шагу назад!». Сейчас много пишут о национальных обидах. Чтобы установить историческую справедливость, всего - то нужно возвратиться в лоно Советского Союза.

В Павлодаре к своим Героям отношение особое. Их в области 23 и 8 полных кавалеров ордена Славы. Трое не местные, но здесь они работали и похоронены. В величественном мемориале Славы в металле имена всех павлодарцев, погибших на фронте. На аллее Славы бюсты героев. В дни Победы их величественные портреты (баннеры) размещают на центральных улицах города. В филиале воинской Славы историко-краеведческого музея героям и участникам Великой Отечественной войны посвящены стенды с их личными вещами. Возле музея пушка Героя Советского Союза М. Каирбаева.

Некоторые рассуждают, что в первую очередь нужно заботиться о здравствующих героях, тем более , что их остались единицы. Среди них Николай Крениш, афганец. Живет Герой на пособие, иногда таксует. Квартиру до сих пор не выкупил, не на что. «Мне пособие повысили на сегодня как герою, - говорит он, - ...Одному по всей республике. Если бы все афганцы – инвалиды получали сегодня эту сумму, я бы к власти по поводу афганцев претензий не имел». Возглавляя республиканский Союз поддержки инвалидов войны в Афганистане, он , по его словам, бросается на амбразуру, чтобы быть услышанным. Чиновникам это не нравится. Вот и дважды Героя Советского Союза Талгата Бегельдинова, заметил он, в последнее время не приглашают на мероприятия, так как имел неосторожность сказать, что идем неправильным путем. [6]. Бывшего сапера Крениша волнует, что

сегодня у нас больше озабочены проблемами сексуальных меньшинств , чем решением вопросов поддержки тех, кто рисковал своей жизнью и получил увечья на полях сражений [7].

Герой Советского Союза С. Муткенов, М. Каирбаев из учителей. Неизвестно, сколько их погибло на полях сражений, но является фактом острая их нехватка годы и годы спустя.

Моя сестра окончила Корсунь-Шевченковское педучилище. Свои два года отработывала (можно было бы написать высокопарно, но не поймут), в сельской школе учила детей на русском языке. По некоторым данным, 95 % казахов владеют русским языком и 40% – не знают родного. Страсти кипят такие, что впору в петлю. Не так ли в независимой и свободной Украине?

Так вот, отдав свой долг, сестра возвратилась назад и учительствовала в отдаленном селе Тальновского района. Бывал и не раз, сейчас навещаю могилу.

Когда убедился, что Ильич стоит на месте, ознакомился с картой Звенигородского района, нашел Ризино и ахнул. Лесовое, где навсегда осталась сестра, в каких-то десяти километрах от Ризино. Это ведь на три тысячи километров от Казахстана, мог бы бывать едва ли не ежегодно? Принимаю решение навестить могилу Героя, я как украинский павлодарец. Муткенов не дошел до моего родного Майданецкого несколько десятков километров. Кольцо замкнули в январе, а нас освободили только в марте. Вспоминается непроходимая топь. Вся немецкая техника увязла. Красногвардейцы бесконечной цепью прижимались к домам, где суше, передвигая с трудом ноги. Иногда кто-то вырывался из ленты и вкладывал в детские ладошки звездочку, кусочек сахара, гильзу патрона. Теперь я знаю: среди них не было Серикбая Муткенова, он навсегда остался в Ризино, но были сыновья всех народов нашей гигантской страны, и за это им вечная благодарность.

От Лесового до Ризино поля золотых шапок подсолнухов, а потом переход в глубокий и прохладный тоннель разбитой дороги в густом лесу.

Благодаря председателю сельского Совета Василию Саватиевичу Яковенко, краеведу Николаю Мефодиевичу Бойко, директору музея Александру Петровичу Булкоту, узнал, как ризинцы отметили 100-летие со дня рождения Серикбая Муткенова. В этот день в школьном музее детям рассказали о подвиге Героя, а к памятному знаку и на могилу, где похоронен Серикбай с 31 побратимами, положили венки и цветы. Положил и я букет майданецких роз. Откровенно говоря, вызывало недоумение, почему Муткенову памятный знак, а не бюст, поскольку здесь же установлен бюст ризинскому Герою Советского Союза Гришко В.С.

Яковенко В.С. вздохнул: «У нас шевченковский край, все средства на увековечивание памяти выдающегося сородича». Вспомнилось Кентау Карагандинской области: нашли средства, чтобы отлить бюст летчику Герою Советского Союза Гумеру Минибаеву, но установить его негде. Нет ни

школы, ни улицы, носящей его имя, а установленный бюст Герою Советского Союза Толегену Тохтарову находится в запущенном состоянии [8].

Сельский музей в Ризино только внешне уступает Павлодарскому музею воинской славы. По работе, экспонатам вряд ли. На стенде С. Муткенова отражена история связей сельчан с родиной Героя. В прошлом году при въезде в Ризино, в непосредственной близости от места боя воинов-освободителей 136-ой стрелковой дивизии, установлена пушка. Сельский Совет через архивы стремится найти данные о пушечном расчете под командованием С. Муткенова, с тем, чтобы, выявив имена погибших, увековечить их на стеле.

Пушка и желтый плат подсолнухов... Те, кто лежит в тени могучих деревьев, видимо, так и представляли послевоенную жизнь, наполненную миром, трудом и достатком.

По случаю 68-ой годовщины Победы звенигородская газета «Шевченків край» опубликовала статью О. Стоноженко, учителя военной подготовки, заведующего школьным музеем боевой Славы села Ризино «А йому могло бути 100 років ...» [9]. Автор уверен, что дружба казахского и украинского народов, скрепленная кровью, будет жить вечно. Это не вызывает сомнения и у нас.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 **Грин, Г.** Тихий американец. Наш человек в Гаване.-Комедианты. - М. : «Правда», 1986).
- 2 «Звезда Прииртышья» 16 февраля 2013.
- 3 «Звезда Прииртышья» 9 мая 2013.
- 4 «Білік» № 12, 2010.
- 5 «Трибуна» № 18, 15 мая 2013.
- 6 «Время» 5 сентября 2013.
- 7 «Караван» 15 ноября 2013.
- 8 «Саясат Аланы (Трибуна)» 6 ноября 2013.
- 9 «Шевченків край» 19 апреля 2013.

Павлодарский государственный университет
имени С. Торайгырова, г. Павлодар
Материал поступил в редакцию 28.06.13

С. В. Невмержицкий

Батыр, ескерткіштер, рух

С. Торайгыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.
Материал 28.06.13 баспаға түсті.

S. Nevmerzhijskiy

Heroes, monuments, memory

Pavlodar State University after S. Toraigyrov, Pavlodar.

Material received on 28.06.13.

Өткеннің қазіргі күнгі құндылығы.

The values of the past in the present.

НАШИ АВТОРЫ

Амангельдинова Дана Дархановна - студент (бакалавр), Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар.

Амантаева Мадина Шынгысовна - гуманитарно-педагогический факультет, кафедра иностранной филологии, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар.

Андренко Николай Васильевич - к.и.н., Государственная служба чрезвычайных ситуации Украины, г. Киев.

Агымбетова Р. Е., Нурмагамбетова А.Е. - Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, г. Астана.

Агыбетова Р. Е., Тореханов С. И. - Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, г. Астана. Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, г. Астана

Ахмеджанова Г. Б. - д.ю.н., профессор, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар.

Бистыга А. – Катовицкая Высшая коммерческая школа, г. Катовице, Польша.

Байтлеуова Д. М. - Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар.

Мейрамова А. Б. - Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар.

Бегимова Лейла Нуртаевна - студент (бакалавр), Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар.

Беймишева Айгуль Сейтжановна – докторант PhD кафедры социологии и социальной работы, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы.

Бейсенова Айгуль Аманжановна – докторант специальности «Социология», Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы.

Валитова Зульфия Хафизовна - к.социол.н., доцент, Карагандинский государственный университет имени Е. А. Букетова, г. Караганда.

Ержанов Ертыс Ахметович - старший преподаватель кафедры философии и культурологии, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар.

Ермекбаева Меруерт Сабифуллаевна - гуманитарно-педагогический факультет, кафедра иностранной филологии, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар.

Есимова Айгуль Бегеновна - к.и.н., доцент, Южно-Казахстанский государственный педагогический институт.

Жакишева А. А. - Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар.

Калиев Ильдар Абужанович – к.с.н., ст.преподаватель, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар.

Кебина Н. А. - Инженерно-технический институт имени академика К.И. Сагпаева.

Кулейменов Дауренбек Кайыркелдыевич – магистр социологии, докторант PhD, Евразийский Национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана.

Кыдыргалиева Махаббат Кыдыргаликызы – студент, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар.

Мусабекова Нурсулу - Department of Law, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар.

Мусатаев С. Ш. – д.с.н., профессор кафедры социологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Караганда.

Мухитов Касымхан Сакенович - студент, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар.

Невмержицкий С. В. - профессор, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар.

Сагындыкова Балагуль Есенгельдыкызы – к.с.н., Южно – Казахстанский государственный педагогический институт.

Сайлауова Фариза Куанышевна - студент, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар.

Шеденова Назым Утегалиевна – д.соц.н., профессор кафедры социологии и социальной работы, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы.

Халелова Макпал Бауыржановна – студент, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

(«ВЕСТНИК ПГУ», «НАУКА И ТЕХНИКА КАЗАХСТАНА»,
«ӨЛЖЕТАНУ- КРАЕВЕДЕНИЕ»)

1. В журналы принимаются статьи по всем научным направлениям в 1 экземпляре, набранные на компьютере, напечатанные на одной стороне листа с межстрочным интервалом 1,5, с полями 30 мм со всех сторон листа, электронный носитель со всеми материалами в текстовом редакторе «MicrosoftOfficeWord(97, 2000, 2007, 2010)для WINDOWS».

2. Общий объем статьи, включая аннотацию, литературу, таблицы, рисунки и математические формулы не должен превышать 8-10 страниц.

3. Статья должна сопровождаться рецензией доктора или кандидата наук для авторов, не имеющих ученой степени. Для статей, публикуемых в журнале «Вестник ПГУ» химико-биологической серии, требуется экспертное заключение.

4. Периодичность издания журналов – два раза в год (№1 – с января по июнь; №2 – с июля по декабрь)

Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии со следующими правилами:

1. УДК по таблицам универсальной десятичной классификации;
2. Инициалы и фамилия(-и) автора(-ов) – на казахском, русском и английском языках, абзац по левому краю;
3. Название статьи – на казахском, русском и английском языках, заглавными буквами жирным шрифтом, абзац по левому краю;
4. Резюме на казахском, русском и английском языках: кегль – 10 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 3 см, интервал 1,0 (см. образец);
5. Текст статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – TimesNewRoman (для русского, английского и немецкого языков), KZTimesNewRoman (для казахского языка).
6. Межстрочный интервал 1,5 (полуторный);
7. Список использованной литературы (ссылки и примечания в статье обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки). Статья и список литературы должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003 (см. образец).

На отдельной странице

В бумажном и электронном вариантах приводятся:

– название статьи, сведения об авторе: Ф.И.О. полностью, ученая степень, ученое звание и место работы на казахском, русском и английском языках (для публикации в разделе «Наши авторы» и «Содержание»);

– полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (для связи редакции с авторами, не публикуются);

1. Иллюстрации, перечень рисунков и подрисовочные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате ТИФили JPG с разрешением не менее 300 dpi.

2. Математические формулы должны быть набраны в MicrosoftEquationEditor (каждая формула – один объект).

3. Автор просматривает и визирует грани статьи и несет ответственность за содержание статьи.

4. Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи. Рукописи не возвращаются. Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

5. Оплата за публикацию в научном журнале составляет 5000 (Пять тысяч) тенге.

6. Статью (бумажная, электронная версии, оригинал квитанции об оплате) следует направлять по адресу:

140008, Казахстан, г. Павлодар, ул. Ломова, 64, Павлодарский государственный университет имени

С. Торайгырова, Издательство «Кереку», каб. 137.

Тел. 8(7182) 67-36-69, (внутр. 1147), факс: 8(7182) 67-37-05.

E-mail: kereky@mail.ru

Наши реквизиты:

РГП на ПХВ Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова РНН451800030073 БИН 990140004654	РГП на ПХВ Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова РНН451800030073 БИН 990140004654
АО«Цеснабанк» ИИК KZ57998FTB00 00003310 БИК TSESKZK A Кбе 16 Код 16 КНП 861	АО«Народный Банк Казахстана» ИИК KZ156010241000003308 БИК HSBKZZKX Кбе 16 Код 16 КНП 861

УДК 316:314.3

А.Б. Есимова

СЕМЕЙНО-РОДСТВЕННЫЕ СВЯЗИ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ В РЕАЛИЗАЦИИ РЕПРОДУКТИВНОГО МАТЕРИАЛА

В настоящей статье автор дает анализ отличительных особенностей репродуктивного поведения женщины сквозь призму семейно-родственных связей.

На современном этапе есть тенденции к стабильному увеличению студентов с нарушениями в состоянии здоровья. В связи с этим появляется необходимость корректировки содержания учебно-тренировочных занятий по физической культуре со студентами, посещающими специальные медицинские группы в.....

Продолжение текста публикуемого материала.

Пример оформления таблиц, рисунков, схем:

Таблица 1 – Суммарный коэффициент рождаемости отдельных национальностей

	СКР, 1999 г.	СКР, 1999 г.
Всего	1,80	2,22

Диаграмма 1 – Показатели репродуктивного поведения

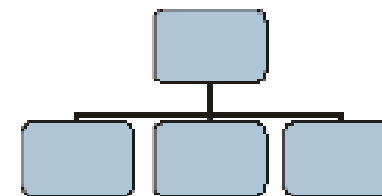
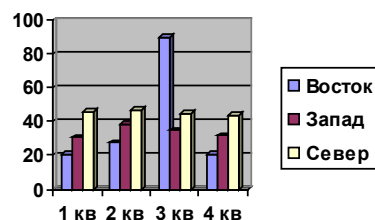

Рисунок 1 – Социальные взаимоотношения

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Эльконин, Д. Б. Психология игры [Текст] : научное издание / Д. Б. Эльконин. – 2-е изд. – М. : Владос, 1999. – 360 с. – Библиогр. : С. 345–354. – Имен. указ. : С. 355–357. – ISBN 5-691-00256-2 (в пер.).

2 Фришман, И. Детский оздоровительный лагерь как воспитательная система [Текст] / И. Фришман // Народное образование. – 2006. – № 3. – С. 77–81.

Место работы автора (-ов):

Международный Казахско-Турецкий университет имени Х. А. Яссави, г. Туркестан.

Материал поступил в редакцию 20.09.12.

А. Б. Есимова

Отбасылық-туысты қатынастар репродуктивті мінез-құлықты жүзеге асырудағы әлеуметтік капитал ретінде

Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ.
Материал 20.09.12 редакцияға түсті.

A. B. Yessimova

The family-related networks as social capital for realization of reproductive behaviors

K. A. Yssawi International Kazakh-Turkish university, Turkestan.
Material received on 20.09.12.

Бұл мақалада автор Қазақстандағы әйелдердің отбасылық-туыстық қатынасы арқылы репродуктивті мінез-құлықтың айырмашылықтарын талдайды.

In given article the author analyzes distinctions of reproductive behaviour of married women of Kazakhstan through a prism the kinship networks.

Теруге 17.12.2013 ж. жіберілді. Басуға 24.12.2013 ж. қол қойылды.
Форматы 70x100 1/16. Кітап-журнал қағазы.
Көлемі шартты 6,82 Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.
Компьютерде беттеген М.А. Абжанова
Корректорлар: Б.Б. Ракишева, А. Елемесқызы, Ә.Р. Омарова
Тапсырыс № 2155

Сдано в набор 17.12.2013 г. Подписано в печать 24.12.2013 г.
Формат 70x100 1/16. Бумага книжно-журнальная.
Объем 6,82-изд. л. Тираж 300 экз. Цена договорная.
Компьютерная верстка М.А. Абжанова
Корректоры: Б.Б. Ракишева, А. Елемесқызы, А.Р. Омарова
Заказ № 2155

«КЕРЕКУ» баспасы
С. Торайғыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.
67-36-69
E-mail: kereky@mail.ru